

Uit

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning. Institutt for språk og kultur

Fremveksten av industristedet Kjøpsvik ca 1900-1950

Arkitektur og regulering

Sølvi Aasvik Arntzen

Masteroppgave i Kunstvitenskap KVI-3900 ... November 2017

TIL MAMMA

Marianne Ingrid Aasvik på plenen utenfor Otheliastua, ca 1950. I bakgrunnen ser vi arbeiderboligene Ena og Toa.
Foto: Privat

Forord

Jeg vil benytte anledningen til å takke alle de flotte menneskene jeg har møtt på min vei gjennom dette prosjektet. Med hånden på hjertet kan jeg si at jeg ikke har opplevd annet enn velvilje, hjelpsomhet og støtte!

En spesiell takk må likevel gis til min veileder Elin Haugdal som tålmodig har vært med hele veien, og som til siste slutt har lest og kommentert, og gitt fabelaktige innspill.

Takk også til Hege Olaussen for god støtte.

Jeg vil samtidig takke faggruppa for Kunstvitenskap for langt og godt samarbeid.

Hjertelig takk til Ellinor Solberg og Ernst Skogvold for at de delte raust av sin tid og sin kunnskap. Det samme gjelder Kjell Hugo Solheim for uvurderlig assistanse og dypdykk i Norcems arkiv i Joholla!

En ydmyk takk gis til min kjære pappa & Rita, samt Ane for ustoppelige heiarop!

Takk også til:

Lars Helland for hjelp med store kart og Torbjørn Andersen hos Statsarkivet for hjelp med verdifulle, skjøre arkitekttegninger. Espen Hansen hos Arkiv i Nordland for alltid å stå parat til å lete etter dokumentasjon i Norcems arkiver i Bodø! Videre vil jeg takke John Gunnar Skogvoll, Jan Erik Skogvold, UiT – Norges arktiske universitet, UiO, Norcem Kjøpsvik, Tysfjord Lokalhistorielag, Arkiv i Nordland, Museum Nord, Bjørn Erik Olsen og Torgeir Lund.

Alle bilder som ikke er merket er hentet fra Norcems arkiv i Joholla.

Bilder fra *Årbok for Tysfjord* brukes i samråd med redaksjonsutvalget til Tysfjord Lokalhistorielag v/ John Gunnar Skogvoll.

Tromsø, november 2017,

Sølvi Aasvik Arntzen

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1	1
INNLEDNING	1
PROBLEMSTILLING	4
KILDENE	4
<i>Litteratur</i>	4
<i>Norcems arkiv</i>	5
<i>Norcems arkiv / Arkiv i Nordland</i>	6
<i>Tysfjord Lokalhistorielag og andre lokale kilder</i>	7
STRUKTUREN I OPPGAVEN.....	7
KAPITTEL 2	10
KJØPSVIK/KJØPSNES OG DE EKSISTERENDE BYGNINGENE FØR 1918	10
GÅRDEN KJØPSVIK – KJØPSVIK HANDELSSTED.....	11
DOKTORGÅRDEN.....	14
LENSMANNSGÅRDEN.....	15
TYSFJORD HOVEDKIRKE.....	18
PRESTEGÅRDEN.....	19
KLOKKERGÅRDEN.....	20
OTHELIASTUA.....	21
MIKALSEN-HUSET.....	22
KAPITTEL 3	24
DEN FØRSTE PLANEN FOR INDUSTRISTEDET KJØPSVIK OG BYGNINGENE SOM BLE REIST 24	
INGENIØRBOLIGENE	27
KONTORBYGNINGEN.....	30
ARBEIDERBOLIGENE.....	33
BOLIGENE FRA 1924	36
FRA REPRESENTASJON TIL ADMINISTRASJON	38
DE FØRSTE FABRIKKBYGNINGENE	40
KAPITTEL 4	43
REGULERINGSPLANENE FRA 1930-, 1940- OG 1950-TALLET	43
1930-TALLETS REGULERING – GRINDHAUGEN	43
1940-TALLETS REGULERING – JOHOLLA	46
1950-TALLETS REGULERINGSPLAN	51
REGULERINGSPLAN FOR KJØPSVIK, VESTRE DEL.....	52
PÆSA OG MYRA	53
SENTRUM.....	53
REGULERINGSPLAN FOR KJØPSVIK, ØSTRE DEL.....	54
UTVIKLINGEN.....	56
KAPITTEL 5	59
BYPLAN- OG BOLIGIDEALER I KJØPSVIK	59
DET NYE KJØPSVIK.....	59
STRØMNINGENE INTERNASJONALT OG NASJONALT	60
MER ENN FABRIKK.....	62
ARKITEKTENE BAK INDUSTRISTEDET	65
NEDTONET PATERNALISME	67

KAPITTEL 6	70
REALITETER OG BRYTNINGER I KJØPSVIK	70
ISCENESATTE HIERARKIER.....	70
BOLIGSAKEN	74
SCENESKIFTE I ETTERKRIGSTID	77
KAPITTEL 7	84
AVSLUTNING	84
LITTERATUR	85
ELEKTRONISKE KILDER	86
ILLUSTRASJONER	87
ILLUSTRASJONER TIL KAPITTEL 1	87
ILLUSTRASJONER TIL KAPITTEL 2	87
ILLUSTRASJONER TIL KAPITTEL 3	87
ILLUSTRASJONER TIL KAPITTEL 4	88

KAPITTEL 1

Innledning

Jeg pleide å stå oppe ved porten. Jeg sto der, og bare så ned på huset. Det var så vakkert.

Når det var lys i vinduene om kvelden.

Det var det vakreste jeg visste.

Sitatet er fra Marianne Ingrid Aasvik – mammaen min. Det var hun som sto ved porten og så på huset med det spisse taket og den lille verandaen med trappa som gikk ned til hagen. Der sto hun og drømte om det som for henne var så utilgjengelig. Lite visste hun at hun tretti år etter skulle komme til å bo der selv. Det er kjærligheten hennes til dette huset som har gjort meg interessert i historien bak huset hvor jeg fikk vokse opp. Denne trygge, vakre rammen rundt hverdagen min.

Ingeniørbolig i Joholla.

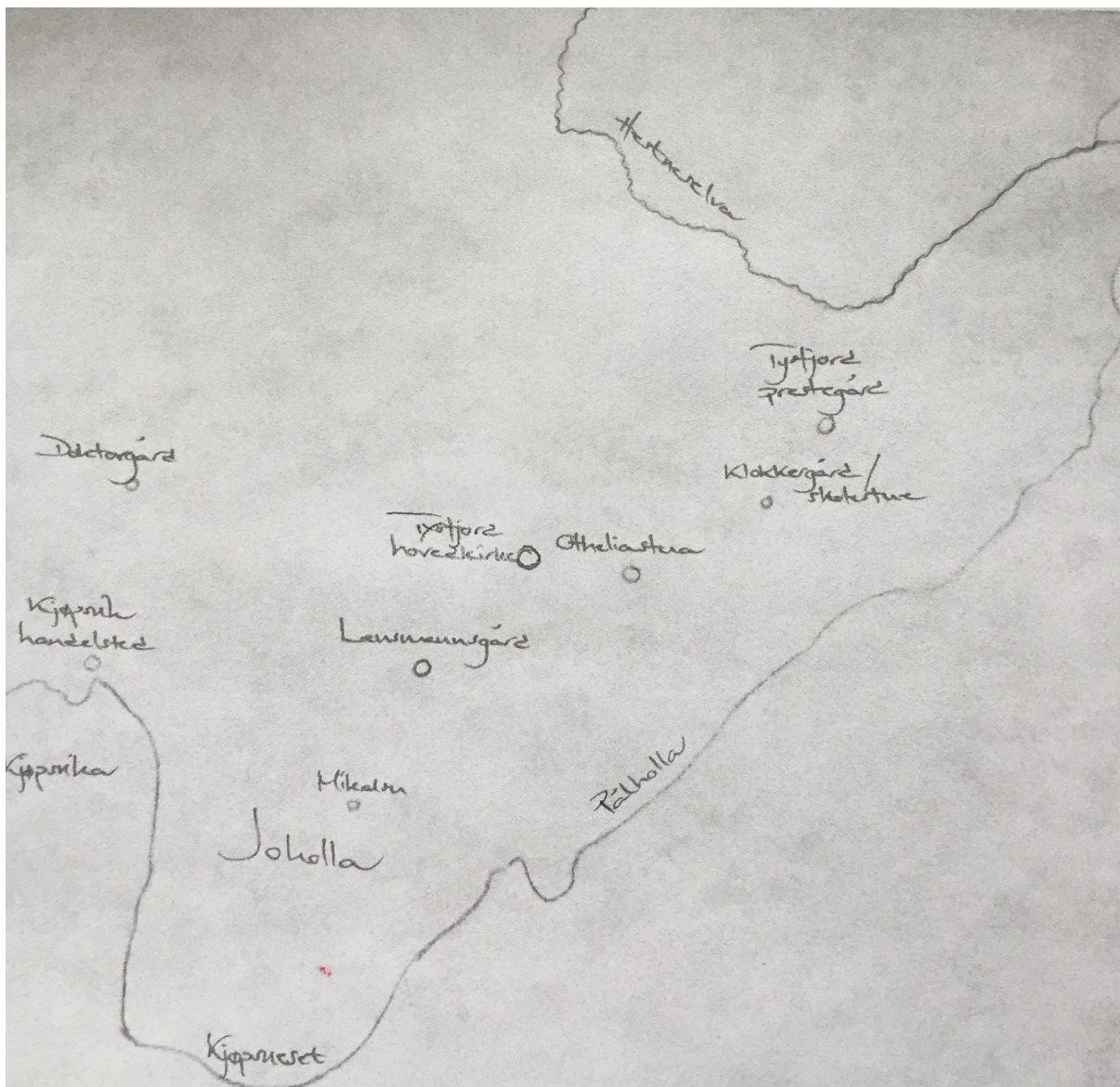
Boligen står her fortsatt, med små justeringer.

Huset er bygd i 1925, og var opprinnelig rødmalt. Dette bildet er fra 1943, og var publisert i boka *Tysfjord i fortid og nutid*, s. 114

Marianne vokste opp på Kjøpsnes, bak de fire store arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen. Her bodde hun sammen med sin mamma og bror, etter at de mistet pappaen i en ulykke i Pæsa. Først bodde de i *Nøstdahlhuset*, som de delte med to av Mariannes onkler og deres familier. Etter krigen flyttet de inn på "Grini" sammen med en rekke andre familier. I denne bygningen som sto igjen etter tyskerne ble de boende frem til Mariannes mor, min mormor, overtok *Otheliastua* på slutten av 1950-tallet. Lykken var stor i det lille nordlandshuset bak Ena, Toa, Trea og Fira. Huset ble likevel bygd om til å kunne ta i mot leieboere fra fabrikken og fremtiden var sikret.

Kontrastene til 1920-tallsvillaen i Joholla er stor. Klasseskillene på industristedet Kjøpsvik var nedfelt gjennom generasjoner, også før fabrikken kom. Det var uskrevne regler for hvor på stedet man hørte til, og slik ble det til at Marianne på 1950-tallets Kjøpsvik gikk ned til porten i Joholla og drømte om det hvite huset med det spisse taket. Huset ble bygd noen år etter at fabrikken kom til stedet. Nordland Portland Cementfabrik A/S, som etablerte seg på Kjøpsnes i 1918 og snudde opp-ned på tilværelsen for så mange, men som la grunnlaget for et nytt samfunn for så uendelig mange flere. Fra å være et lite samfunn med 150 mennesker fordelt på 15 hus skulle det utvikle seg til et moderne industristed med flere hundre innbyggere på relativt kort tid.

Med dette som bakteppe vil jeg forsøke å se utviklingen av industristedet Kjøpsvik som en lokal forankring for idealer og strømninger for industristeder i denne perioden. Jeg vil undersøke hvilke måter stedet har endret seg på gjennom disse årene, og hvordan dette kommer til syne. Det kan se ut som at Kjøpsvik har utviklet seg fra å ha vært et sted styrt av makthierarkier gjennom generasjoner via sosial utjevning til et moderne, tilnærmet klasseløst samfunn, og for å forstå stedet og utviklingen bedre må jeg gå enda lengre tilbake i tid. Jeg må finne ut mer om bygda Kjøpsvik/Kjøpsnes før industrien kom - hvem disse menneskene var, som bodde i bygda i tida rundt 1918 og hvilke bygninger som var her før Nordland Portland Cementfabrik A/S ble etablert. Jeg vil med dette forsøke å kartlegge posisjonene til menneskene som bodde i husene og se hvordan bygningene er plassert i forhold til hverandre på stedet (se illustrasjon neste side).

Skisse av Kjøpsnes/Kjøpsvik med de omtalte husene fra rundt 1918, da industrien kom til stedet og Nordland Portland Cementfabrik A/S ble etablert.

Til venstre i bildet ligger *Kjøpsvika*, porten til Kjøpsvik med Kjøpsvik handelsted og doktorgården. Videre til høyre i bildet finner vi *Kjøpsneset* i forgrunnen, med *Joholla*. Videre oppover ligger huset til Mikalsen, Lensmannsgården, Tysfjord hovedkirke, Oheliastua og Tysfjord prestegård med klokkergården/skolestua. Øverst i bildet buker *Hestneselva* seg nedover mot *Hestnes*, og i strandkanten mot sørøst ligger *Pålholla* fortsatt uørt.

Illustrasjon: Sølvi Aasvik Arntzen

Jeg vil også undersøke mer om tiden rundt etableringen av Nordland Portland Cementfabrik A/S, og hvilke tanker som lå bak oppbyggingen av det som skulle bli industristedet Kjøpsvik. Jeg ønsker å se på hvor de forskjellige bygningene er reist, hvem det er som skal bo i disse husene og finne svar på om det er en grunn til plasseringen de har fått.

Det er stor avstand mellom Joholla og Korea. Denne oppgaven vil forsøke å vise de fysiske og arkitektoniske betingelsene for en slik sammenlikning, og hvordan arkitektur og regulering kan brukes – både som en speiling av sosiale strukturer, men også som en betingelse for hvordan livene skal leves. Den vil sette fokus på hvordan stedet Kjølsvik forandret seg gjennom en femtiårsperiode, hvilke idealer planer og arkitektur gir uttrykk for og hvilke føringer de hadde på befolkningen.

Problemstilling

På begynnelsen av 1900-tallet var det stor industriutbygging i Norge. Man anla egne samfunn rundt virksomhetene med alt man trengte i umiddelbar nærhet. Slike industrisamfunn – bygget opp av industriherrer – var ikke noe nytt i europeisk sammenheng. Også i USA finner man eksempler på at byplanlegging var regnet som et viktig strukturelt virkemiddel i utviklingen av by- og industrisamfunn. Disse byene kan ses som et ideal også for oppbyggingen av flere industristeder og -byer i Norge. Med dette som grunnlag ønsker jeg å se på utviklingen av Kjølsvik som industrisamfunn i tiden fra etableringen av Nordland Portland Cementfabrik A/S i 1918 og frem til reguleringen i 1950.

Hvordan speiler arkitekturen og planene så idealene og brytningene i denne perioden?

Kildene

Litteratur

Dette er blitt skrevet om blant annet av Ingebjørg Hage i artikkelen ”Industristedet Glomfjord – byplan og bolig på 1900-tallet” og Oddvar Svendsen i artikkelen ”Industrisamfunnets byplanlegging i Nord-Norge i boka *Arkitektur i Nord-Norge*. Øyvind Thomassen skriver om utviklingen av industribyen Mo i Rana i artikkelen ”Mo i Rana – førestillingar om mønsterbyen 1900-1950”. Sentralt i tekstene er *hagebyen* som ideal for by- og stedsutviklingen i Nord-Norge. Hagebyen henter sine ideer fra internasjonale strømninger, og ble lansert ved skiftet mellom 1800- og 1900-tallet av Ebenezer Howard i England, og skulle som Hage skriver forene byens og landets fordeler.¹ Hagebyen skulle bygges rundt et sentrum med alle nødvendige funksjoner, og boliger rundt. Området skulle være åpent med

grøntarealer, lys og luft. Industrien skulle lokaliseres utenfor disse områdene. Også Camillo Sittes innflytelse, hvor det estetiske og selve utformingen av byplanen sto i fokus står sentralt i hagebyidealet. Med sin kunstneriske bakgrunn hadde Sitte ønsket om at byen skulle tilpasses terreng og topografi. Thomassen peker på at også amerikanske forbilder kan leses i planleggingen av disse stedene, og viser til likhetene mellom Mo i Rana og byen Mariemont i Ohio.² Parallellene til hagebyen er mange, og tanken om å skulle bringe det gode samfunn til alle samfunnsklasser er aktuell også i norsk sammenheng.

Bodil Ruud skriver også i artikkelen ”Byer i Nord-Norge: Perspektiver på byplanlegging på 1800-tallet” om byens fysiske organisering. I artikkelen peker hun dessuten på begrepet ”organisk arkitektur”, noe som er interessant med tanke på hvordan Kjøpsvik har utviklet seg. Ruud viser til arkitekten Nils-Ole Lund som mener å se tre hovedforståelser av begrepet.³ Interessant for Kjøpsvik er forståelsen av at den organiske arkitekturen oppstår i en spontan skapelsesprosess – den utvikler seg gjennom erfaring og praktiske årsaker.

Norcems arkiv

For å finne svar på noen av disse spørsmålene startet jeg med å lete etter en plan for det hele. Tenk om det fantes noe som kunne fortelle noe om bygningene man har sett hver dag uten helt å legge merke til dem. En skisse eller et brev kunne være alt som trengtes. I Norcems arkiv i kontorbygningen i Joholla lå ikke bare en skisse, men en skatt. Her fant jeg gamle originale arkitekttegninger av ingeniørboligene, signert arkitekt Nicolai Beer i 1918. En ufullstendig tegning av kontorbygningen var også en av skattene som dukket opp. Disse tegningene er i tillegg til å vise bygningenes oppbygging og funksjoner uvurderlige tidsvitner. Arkivet inneholder også en stor mengde fotografier fra startfasen og dokumenterer selve byggeprosessene.

Jeg vil understreke at bygningene som omtales i denne teksten i all hovedsak er bygninger som ble reist til fabrikken – som administrasjonsbygg og boliger – *ikke* fabrikkbygninger. Med unntak av en enkel beskrivelse av den delen av fabrikken som var kommet opp da situasjonskartet ble tegnet i mai 1919 vil ikke fabrikkbygningene bli nærmere omtalt.

¹ Hage, 2008: 279

² Thomassen, 1997: 144

³ Ruud, 2015: 168

Nordland Portland Cementfabrik A/S ble, som en stor del av samtidens industri, anlagt i tilknytning til kraftindustri. Sammen med fabrikken ble det også bygd en kraftstasjon i Sørfjord, noen mil videre inn i Tysfjorden. Bygningene som ble oppført her har mye til felles med arbeiderboligene som ble bygd på Kjøpsneshaugen. Jeg har imidlertid ikke fokusert på denne delen av industrialiseringen, og har heller ikke funnet dokumentasjon på hvem som står bak verken boligene eller selve kraftstasjonen. Området i Sørfjord med kraftstasjonen vil dermed ikke omtales mer i denne teksten. Med tanke på at flere arkitekter fra perioden rundt første verdenskrig tegnet svært spennende industribygg og kraftstasjoner, er dette forhåpentligvis noe som kan ses nærmere på ved en senere anledning.

Ved nærmere gjennomgang av arkivet fant jeg også tegninger av en funksjonærbolig, signert arkitekt Esben Poulsson fra 1940. Her lå også materialspesifikasjon fra Bindalsbruket i Terråk som leverte huset. I sammenheng med dette fantes også flere dokumenter, blant annet byggeanmeldelse og byggetillatelse for boligen. Dette er også uvurderlige tidsvitner. Esben Poulsson deltok aktivt i planleggingen av gjenreisningen i Nord-Norge etter andre verdenskrig. Han skal også ha tegnet en reguleringsplan for Nordland Portland Cementfabrik A/S, men det har dessverre ikke lyktes meg å finne denne planen. I arkivet fant jeg likevel en reguleringsplan for Kjølsvik – Tysfjord fra 1950, signert arkitekt Trygve Romsloe. Denne planen gir en full oversikt over stedet, og hjelper oss å forstå hvordan Kjølsvik har utviklet seg, og hvilke idealer utviklingen er påvirket av. Planen inneholder både forslag som ikke ble realisert, som ble gjennomført med endringer, og som ble realisert i sin helhet.

Norcems arkiv / Arkiv i Nordland

En del av Norcems arkiv er flyttet til Arkiv i Nordland. Her fant jeg viktig utfyllende dokumentasjon, blant annet korrespondanse mellom NPC og Norviken Bruk på Hamar. Norviken Bruk leverte de to boligene som ble reist i villastrøket i Joholla i 1925, seks år etter at de to første ingeniørboligene ble bygget. Brevvekslingen mellom direktør Finne og Tysfjord prestegård er også interessant i forbindelse med reguleringen av tomter til fabrikkens ansatte på prestegårdsjordene på 1930-tallet. I arkivet ligger også korrespondanse mellom NPC og arkitekter man har hatt samarbeid med – for eksempel finnes det deler av brevveksling mellom direktør Finne og arkitekt Esben Poulssen angående 1940-tallets regulering. Fortsatt er det en del løse tråder som man kanskje aldri får sikre svar på. Denne

informasjonen har likevel langt på vei bidratt i arbeidet med å sette sammen biter til det bildet jeg ønsker å skape.

Dessuten avslørte Norcems arkiver hos Arkiv i Nordland også en skatt. Et situasjonskart, datert 1919 viser en oversikt over de første byggene som ble reist for sementfabrikken. Foruten noen få bygg på selve fabrikktomta viste kartet plasseringen av kontorbygningen, to ingeniørboliger og fire arbeiderboliger. Denne lille planen som viser utgangspunktet, og grunnlaget for hvorfor Kjøpsvik ble som det ble, var alt jeg hadde håpet på. Sammen med arkitekt Beers originaltegninger gir det oss uvurderlig informasjon om omstendighetene rundt etableringen av industristedet Kjøpsvik. Slik var fremgangsmåten i 1919, både for byplanleggere og arkitekter.

Tysfjord Lokalhistorielag og andre lokale kilder

I tillegg til denne forskningen er det mange historier som fyller inn de tomme lukene. For å forsøke å få et bredt og nyansert bilde har jeg gått gjennom forskjellige historiske utgivelser som omhandler Kjøpsviks industrihistorie. Norcems egne utgivelser har gitt en solid plattform for mitt arbeid. Særlig de tidlige utgivelsene har bidratt til en grunnleggende forståelse for hva som skjedde i de tidlige årene i fabrikkens historie. Spesielt interessant har det vært å sammenligne disse tekstene med rapporter jeg har funnet i Norcems arkiv. Tysfjord Arbeidsmannshistorie er også betydelig skriftlig dokumentert, i tillegg til at Tysfjord lokalhistorielags fantastiske arbeid gjennom mange år har ført til at et stort lokalhistorisk materiale er gjort tilgjengelig. Mye er nedskrevet og det er gjort grundig arbeid i formidlingen av disse historiene. Også historien om Tysfjord kommune har vært et viktig supplement som har gitt mye interessant informasjon. I tillegg kommer de muntlige og billedlige overleveringene som for meg har krydret og gjort historien om industristedet Kjøpsvik levende og virkelig.

Strukturen i oppgaven

Opgaven er bygd opp av 7 kapitler.

Kapittel 1 forteller om inspirasjonen og motivasjonen for oppgaven. Det forteller også hvordan tidligere forskning har gitt en solid plattform for mine egne undersøkelser, og hvordan disse undersøkelsene har ført til nye funn og ny kunnskap og forståelse.

Kapittel 2 er en presentasjon av Kjøpsvik/Kjøpsnes og utvalgte bygninger fra den eksisterende bebyggelsen i tiden før industrien kom til bygda. Bygningene som beskrives er eksempler på lokale forbilder, og kan hjelpe oss å løfte frem et nyansert bilde av det fremtidige Kjøpsvik. Frem til overgangen mellom 1700- og 1800-tallet har stedet gjennomgått en rekke skifter i eierforholdene av de spredte gårdene, men på starten av 1900-tallet består bygda av Gården Kjøpsvik – Kjøpsvik handelsted og de fire gårdene som ligger nordøst for Kjøpsneset som går under fellesbetegnelsen Kjøpsnes. I løpet av de neste to tiårene skjer det nok et eierskifte, i det forberedelsene til industrialiseringen av stedet starter og Nordland Portland Cementfabrik A/S overtar det meste av jorda til gårdene på Kjøpsnes.

Kapittel 3 tar for seg nybyggene som ble reist i forbindelse med oppstarten av fabrikk. Situasjonskartet fra 1919 (se illustrasjon side 24) viser plasseringen av de første bygningene, og definerer grunnlaget for industristedet Kjøpsvik. Her gis detaljerte beskrivelser av bygningene og områdene hvor de er plassert, sammen med originaltegninger signert arkitekt Nicolai Beer. Kapitlet viser også tegninger til ombygging og utbygging av fabrikkens bygninger, samt fotografier som viser endringer og noe av den utviklingen og påvirkningen fra perioden som omtales.

Kapittel 4 viser industristedet Kjøpsvik gjennom reguleringsplanen tegnet av arkitekt Trygve Romsloe i 1950. Planen viser de opprinnelige bygningene og utviklingen videre, med planlagt fremtidig bebyggelse. Deler av planen ble realisert. Kapitlet viser også utvalgte bygninger som er oppført i perioden mellom 1920 og 1950, blant annet boliger som ble bygd i forbindelse med reguleringene fra 1930-tallet og 1940-tallet. Kapitlet presenterer også relevante funn i forbindelse med disse reguleringene.

Kapittel 5 omhandler utviklingen av industristedet Kjøpsvik i et større perspektiv. Det forteller noe om strømningene – både nasjonale og internasjonale – og den lokale tilpasningen, og hvilke føringer som ligger bak disse forbildene og innvirkningen de har for fremveksten og utviklingen.

Kapittel 6 omhandler realiteter og brytninger i Kjøpsvik mellom sosiale samfunnslag. Arkitekturen markerer også overgangen fra handelsted til industristed og skaper en ny identitet.

Kapittel 7 markerer utviklingen av og den ideologiske endringen ved industristedet Kjøpsvik.

Industristedet Kjøpsvik på 2000-tallet.

Flyfoto av industristedet Kjøpsvik fra 10. september 2016.
Foto: Robin Lund.no, med tillatelse

Kapittel 2

Kjøpsvik/Kjøpsnes og de eksisterende bygningene før 1918

Kjøpsvika, ca 1920.

I bildets forgrunn ser vi kaianlegget med butikk og brygge, mellomgrunnen viser kårboligen på Kjøpsvik gård og i bakgrunnen ligger doktorgården.

Bildet ble publisert i Årbok for Tysfjord 1984, årgang 2, s. 11

”Fra naturens hånd er Kjøpsnes – Kjøpsvik begunstiget på mange måter. Den lune og solvendte beliggenheten gjør at marken blir tidlig bar om våren. På Kjøpsvik er snøen borte mens den ennå ligger de fleste stedene i fjorden. De tørrlente bakkene ned mot sjøen gir gode vilkår for en større handelsbebyggelse, med dypt vann like utfor bryggekanter. Den lune Kjøpsvika danner en naturlig og vel beskyttet havn for båter, jekter og andre fartøyer. Bakenfor selve handelsstedet strekker det seg en kile av grønne marker og skog, godt vernet av lave åser på alle kanter. Men de største jordene ligger lenger aust, under de gårdene som med ett navn kalles Kjøpsnes. (Både Kjøpsvik og Kjøpsnes var i eldre tid Kongens eiendom.)⁴

⁴ Ytreberg, 1943: 36

Kjøpsvik har med sin beliggenhet, som et naturlig knutepunkt midt i indre Tysfjord, vært sentrum for handel i flere hundre år. Ytreberg forteller i den første jubileumsboka for Nordland Portland Cementfabrik, utgitt i 1943, at det er grunn til å tro at det ble gjort handel i Tysfjord og Kjøpsvik allerede i middelalderen.⁵ Tradisjonen har imidlertid blitt brutt, for så å dukke opp igjen på 1700-tallet.

Årene utover 1700-tallet er viktige år i Tysfjord og Kjøpsviks historie. Det vitner om et sterkt folk som visste å gjøre det beste de kunne av de ressursene de hadde rundt seg. Det skulle likevel gå enda et århundre før Tysfjord ble eget sogn. Frem til 1857 var Tysfjord sammen med Tjeldsund og Lødingen en del av storkommunen Lødingen, og året etter ble Tysfjord eget prestegjeld.

Kjøpsvika var porten inn til Kjøpsvik/Kjøpsnes. Tilreisende kom seilende med båtene sine inn til vika og kaianlegget på Kjøpsvik Handelsted. Her ble de tatt imot – av butikken og gårdstunet med det storslåtte hovedhuset. Og lengst oppe i lia, av selveste doktorgården, som et Soria Moria slott. Plasseringen vitner om at dette er noe å strekke seg etter. Gården ligger i tillegg litt utenfor veien videre opp til Kjøpsnes. Dette er ikke noe alle kan nå. Likevel, i Kjøpsvik blir man ønsket velkommen av både handelsmann og doktor. Her i bygda bor det også både lensmann og prest.

Gården Kjøpsvik – Kjøpsvik Handelsted

Kjøpsvik gård står som en sentral og viktig gård i Kjøpsviks historie. Her drev man med både fiske, jakt og handel i generasjoner, og familien Lind, som eide gården, har med dette hatt en stødig posisjon i bygda. Gården hadde også jektebruk, og gårdsherren reiste selv ut på lengre turer langs kysten i forskjellige ærend. Ytreberg skriver utførlig om de mange skiftene i eierforholdene i Kjøpsvik/Kjøpsnes på 1700-tallet.⁶ Willum Jacobsen Lind overtok stedet i 1784, og grunnla Kjøpsvik handelsted. Lind fikk gjestgiverrett i 1775 og i 1776 ble han eier av gården som frem til da hadde vært Kongens eiendom. Willum Lind hadde drevet handel på Finnmark, og Ytreberg skriver at han sannsynligvis var velstående allerede ved ankomsten til Kjøpsvik. Han kjøpte opp flere gårder i Tysfjord og distriktene rundt. Ytreberg skriver videre om Lind at han ”i følge tradisjonen skal ha hatt gårder også i Æfjorden, Tjeldsund, Lødingen

⁵Ytreberg 1943: 32

⁶Ytreberg 1943: 35

og Vestby”. Han bygde opp handelstedet med sine mange hus, i hovedsak slik vi kjenner det fra det eldste bildet av gården, fra ca 1875.

Kjøpsvik handelssted, ca 1875
Bildet er publisert i NPCs jubileumsbok, *Tysfjord i fortid og nutid*, 1943, s. 50

Kjøpsvik handelsted besto på denne tiden av et tun med hovedbygning og bårstue, og et bryggerhus med kjøkken og grue, som på bildet fra 1875 ligger skjult bak hovedbygningen. Nedenfor bårstua står et stabbur fra slutten av 1700-tallet og en bygning med stue, kjøkken og et lite kammer, som gjerne ble brukt som barselstue. Foran står butikken, bygd rundt 1860, og lengst til høyre i bildet to brygger og kaianlegg. I forgrunnen ligger stornaustet og et mindre naust helt til venstre i bildet.

Hovedbygningen ble imidlertid revet og en ny hovedbygning sto ferdig i slutten av 1870-årene. Det var en høyreist bygning i tråd med tidens idealer, og et estetisk løft for Kjøpsvik handelsted. I tillegg til at det har vært en periode med gode år i Nordland, har handelstedet også solgt unna en mengde løsøre og gårder, blant annet 27 gårder og gårdparter i Tysfjord, Hamarøy og Lødingen.⁷ Tiden som godseierslekt var nå forbi, og familien konsentrerte seg om handelen og gårdsbruket i Kjøpsvik fremover. Handelsmann Jacob Lind drev også med dampskip, og båten *Kjøpsvig* var etter sigende det første motoriserte fartøyet i Nordland. Stedet var nå blitt eget prestegjeld og en helt ny prestegård var dessuten bygd på Kjøpsnes. Ytreberg skriver at den nye hovedbygningen ble et monument over velstandstiden og et

⁷ Ytreberg 1943: 46

vitnemål om hvor solid man den gang tenkte og bygde.⁸ Den vakre innredningen ble utført av butikkbetjenten som var snekkerlært.

Kjøpsvik handelsted ca 1900.

Bildet var utlånt av Jacob Lind og publisert i Årbok for Tysfjord 1986, årgang 4, s.33

Av bildet fra ca 1900 ser vi at det nye hovedhuset er kommet opp og stabburet er flyttet. Borte er de eldste naustene, erstattet av nye, og nytt kaianlegg er påbegynt. Hovedhuset er i empirestil med lav grunnmur. Det er et midtgangshus i to etasjer med dobbel bredde som er svært vanlig blant den nord-norske overklassen. Sen-empiriske krysspostvinduer danner et klassisk motiv på den sørvendte langsiden mens inngangspartiet er på østsiden og har en trapp med veranda.

Til høyre for hovedbygningen står kårboligen. Vinduene er i torams empire og husets grunnmur er adskillig høyere enn på den nye hovedbygningen. Midt i mot hovedbygningen står bryggerhuset, som er et lite 1,5 etasjes midtgangshus, med trerams empirevindu i første etasje og små kvadratiske toramsvindu som sitter tett opp til gesimsen i loftsetasjen. Alle bygningene har saltak.

Handelstedet er bygd opp rundt et gårdstun og kan minne om flere av de nordnorske handelstedene vi finner langs kysten både i Nordland og Troms. Hovedbygningene er hvitmalt mens sekundære bygninger som uthus og fjøs gjerne er mørkere. Rundt 1920 – da

⁸ Ytreberg 1943: 51

industrien kom til stedet – sto også kaianlegget ferdig. Bryggene er rødmalt mens den langstrakte handelsbygningen er hvitmalt. Bygningen huset butikk, post og telegraf.

Mens Kjøpsvik enda var en del av unionen Tjeldsund, Lødingen og Tysfjord var Lind-familien allerede velhavende og eide flere eiendommer rundt om i distriktene. Forbindelsen med andre steder var svært viktig. Familien drev forretning i store deler av Nord-Norge og nære allianser, både forretningsmessige og mer private, ble knyttet over svært lange avstander. Jacob Lind gikk i lære hos sognepresten J. P. Otterbech i Lødingen før han reiste ut. Han drev med handel og skaffet seg på denne måten også kapital til å overta handelstedet. At han gifter seg med frøken Frost Nielsen fra Trondheim vitner om at han ikke er ukjent i dette distriktet heller.⁹

Doktorgården

Doktorgården, byggeår ukjent.

Gården ligger godt beskyttet av skogen og fjellene rundt. Bygningen ble revet rundt 1970 og erstattet av en ny legebolig. Bildet er publisert i Årbok for Tysfjord 2000, årgang 18, s. 70

I Årbok for Tysfjord står det at det i 1906 ble besluttet å bygge legebolig i to etasjer i Kjøpsvik.¹⁰ I denne perioden var det vanlig å flytte hus fra et sted til et annet, og dette er et godt eksempel på det. Huset sto opprinnelig på Offersøy i Lødingen og ble flyttet til Kjøpsvik

⁹ Ytreberg, 1943: 50-51

¹⁰ Storjord, Leger i Tysfjord fra 1906-1972, 2000

senere samme år. Tomten ligger nord for gården Kjøpsvik som leide ut en del av eiendommen til dette formålet. Etter hvert ble Kjøpsvik distriktslegens faste bopel.

Eiendommen ligger et stykke ovenfor Kjøpsvik handelsted, godt synlig for tilreisende som ankommer med båt. Tomta følger topografien innrammet av et hvitmalt stakittgjerde. I tillegg er det murt opp en kant rundt den høyeste delen av tomta. Her ligger også selve hovedhuset på en høy grunnmur. I likhet med hovedbygningen på handelstedet følger huset en typisk midtgangspan. Her kommer også sveitserstilen til syne: Taket er brattere og mønet er utsmykket med spir og enkel dekor. Huset har 14 krysspostvindu symmetrisk plassert på langsiden mot sør, to parvis og de siste tre sammen, identisk i begge etasjene. Når huset opprinnelig ble bygd er uklart, men det kan minne om både Stangerholmen i Laukvik fra 1882 og Bekkenhaugen i Å, fra 1909. Både tak og fasader gir assosiasjoner til disse husene. Bekkenhaugen ble bygd for væreier Ellingsen i Lofoten.¹¹

Lensmannsgården

Tradisjonen med å flytte hus gjelder også for det som skulle bli stedets første lensmannsgård.

Lensmannsgården, ca 1910

Bak hovedhuset skimter vi fjøsen før terrenget skråner ned mot Pålholla og det som skal bli tomte til Nordland Portland Cementfabrik A/S. Til høyre i bildet heller terrenget ned mot Joholla, og det kommende villastrøket til NPCs ledelse med ingeniører og funksjonærer.

Huset er bygd i 1900 av gårdbruker Peder Jensen.¹² Med lokalt tømmer satte han opp huset på tomte inne i fjorden, men da huset ble for stort solgte han det videre til lensmann Andersen som flyttet det til eiendommen på Kjøpsnes. Huset er i senempire med enkel og nøktern utforming. Vinduene er krysspost med en tynn spross i nederste ramme. Huskroppen er rektangulær – ikke særlig langstrakt, men den forlenges med et lavere tilbygg mot sør.

¹¹ Drange & Aanesen, 2003: 41

¹² Skogvold 1991

Hoveddøren er plassert helt til venstre på fasaden mot vest med en trapp ned mot hagen. En veranda følger første etasje langs hele nordsiden.

I Årbok for Tysfjord kan vi lese at Tysfjords første lensmann overtok eiendommen fra Mathias Hanson.¹³ Lensmann Andersen kjøpte også stua til Mathias Hanson, og denne ble brukt til lensmannskontor til den nye lensmannsgården ble oppført i 1920. Da lensmann Kokaas kom til stedet i 1904 overtok han eiendommen, men da Nordland Portland Cementfabrik A/S ble etablert i 1918 overlot han eiendommen til selskapet da man trengte bolig til bedriftens direktør. Foruten hovedhuset hørte det flere bygninger til gården, blant annet et stort fjøs. Eiendommen skulle dessuten etter hvert bli NPCs eget gårdsbruk.

Lensmannsgården, ca 1910 – 1915

Til høyre i bildet ser vi at stua Hanson-stua som ble brukt som lensmannskontor. Uthusene er malt i samme farge som hovedhuset. Personene til venstre er ukjente.

Foto: Magdalene Normann / Årbok for Tysfjord 1997, årgang 11, s. 70

Lensmann Kokaas blir beskrevet som en ”enestående og fantasifull mann”.¹⁴ Kokaas var også en handlingskraftig mann som fikk gjennomslag for sine fantasier. Allerede i 1906 hadde han oppdaget de store forekomstene av kalkstein. Med urokkelig tro på at dette kunne bli til noe fikk han i 1910 håndgivelse på kalkfeltet og dermed sikret seg dermed rettighetene til rikdommen som lå i kalksteinsleiene rundt Kjølsvik. Med sitt pågangsmot gikk han i gang

¹³ Storjord, Nordland Portland Cementfabrik A/S 1918 - 2008, 2008

¹⁴ Gartmann, 1990: 210

med å sende inn prøver til analyse, og undersøkelserne på Stads kjemikerens laboratorium i Oslo viste meget gode resultater.¹⁵

Johan Kokaas visste også å bruke nettverket sitt. Han tok kontakt med godseier Guttorm Normann, som ga Kokaas tilsagn om økonomisk støtte med forbehold om at råstoffet var godt nok. Nye prøver ble analysert ved Lierfabrikkens tekniske konsulent, ingeniør Erland Sandelin, og ga det positive svaret man håpet på. I november 1916 reiste Normann og Sandelin til Kjøpsvik for å undersøke forekomstene nærmere. Erland Sandelin uttaler i sin rapport av 29. november at ”det viser sig, at kalkfelterne praktisk talt er uuttømmelige. De ligger godt til like ved sjøen, saaaat transporten blir rent minimal”.

Dette er bare det første av flere besøk stedet fikk i løpet av de nærmeste månedene. Via godseier Normann ble også sjefsinspektør for sementfabrikken i Lier, P. A. Bech, oppmerksom på planene for en sementfabrikk i Nord-Norge. Bech hadde jobbet for det danske selskapet F. L. Smidth & Co. i USA, og opprettet videre forbindelse til selskapet som skulle komme til å bety svært mye for NPC. Fra Danmark reiste ingeniør Axel Schäffer fra F. L. Smidth & Co. til Norge. Denne reisen er av avgjørende betydning for Kjøpsviks og Kjøpsnes' fremtid, og i ettertid vet vi at dette fikk positivt utfall. Lensmann Kokaas gjorde en ny innsats og fikk håndgivelse på både gårder og jord. I praksis betydde dette at fabrikken kunne overta det meste, de kunne til og med flytte på hus hvis det trengtes. Og det ikke skulle gå lang tid før Nordland Portland Cementfabrik A/S ble etablert. Mye av æren for dette må vi gi til lensmann Kokaas. Axel Schäffer har også understreket dette i sin rapport fra reisen i 1916:

Lensmanden i Tysfjorden, Kokaas, har allerede for adskillige Aar tilbage været opmærksom paa de betydelige Kalkforekomster, og har i de senere Aar navnlig sammen med Godseier G. Normann, ”Sommere”, Lier, arbeidet paa at vække Interesse for bygningen av en Portland Cementfabrik i Kjøpsvik.¹⁶

Mellom lensmannsgården og prestegården ligger kirka. Tysfjord ble ved kongelig resolusjon av 14. november 1857 eget sogn, og av 16. februar 1867 eget prestegjeld.¹⁷ Frem til nå sto kirka ved kirkegården på Kjøpsnes Nedre, men det ble nå bestemt at Tysfjord skulle ha ny

¹⁵ Ytreberg, 1943: 59

¹⁶ Sitatet er hentet fra første side i Axel Schäffers 14 sider lange rapport etter besøket i Kjøpsvik i 1916.

Norcems arkiver / Arkiv i Nordland. Disse rapportene omtales også i Ytrebergs bok *Tysfjord i fortid og nutid*.

¹⁷ Ytreberg, 1943: 28

hovedkirke. Den gamle kirka ble stående til slutten av 1880-årene da den ble flyttet til Korsnes, der den står fortsatt. Ny hovedkirke ble oppført på gården Kjøsnes Mellom og ble innviet 6. juli 1888.

Tysfjord hovedkirke

Ernst Skogvold skriver i Årbok for Tysfjord at man i en topografisk beskrivelse fra 1922 finner at Tysfjord kirke er oppført i henhold til kongelig resolusjon av 20. november 1886, og er en langkirke av tømmer med 500 sitteplasser.¹⁸ Skogvold skriver videre at han i gamle møteprotokoller har funnet vedtak rundt planleggingen og oppføringen av den nye kirken på Kjøsnes. På et møte i Tysfjord Herredstyre på Handelsstedet Kjøbsvik 31. august 1885, vedtas det enstemmig å oppføre en ny kirke og flytte den gamle fra Kjøsnes til Korsnes eller Storfjord. Kirken skal tekkes med skifer, panelte vegger innvendig og malt panel utvendig. 26. oktober samme år gjennomgår man tegninger av bygmestrene Günther og Mathissen, og 28. desember faller det endelige valget på Bygmester S. Mathissens anbud - dette etter at han har gjort de ønskede forandringer med vinduene, samt kommet med et noe lavere anbud.

”Tysfjordens nye kirke er oppført paa gaarden Mellom-Kjøpsnes i 1888, og den nye kirkegaard er anlagt et lite stykke fra kirken. Kirken er bygget som langkirke med tilbygget kor og sakristi, taarn og vaabehus. Det er nyt materiale, og kirkens invenar er ogsaa nyt. Altertavlen har maleri av Kristus paa korset. Rammen om tavlen er forarbeidet av snekkermester Lie, den samme som har forarbeidet alteret i Korsnes kapelkirke. Alterkarene av sølv og to store messinglysestaker, samt kirkens paramenter er alt fra nyere tid. Over koret er der flatt loft, over skibet spidshvelving. Gallerier er der ved den vestlige gavl av skibet og langs halvdelene av langvæggen. I tiendegodtgjørelse oppebærer kirken 236 kroner”.¹⁹

Tysfjord hovedkirke, ca 1910 - 1915

Bildet er tatt litt nord for lensmannsgården og vi kan skimte hovedhuset på prestegården til venstre i bildet. Kirken ble revet på begynnelsen av 1970-tallet, og erstattet med en allsidig ”arbeidskirke”.

Foto: Magdalena Normann / Museum Nord (utsnitt)

¹⁸ Skogvold 1987

¹⁹ I artikkelen har man tatt med et opplysende sitat fra Tromsø Museums årshäfte nr 4 fra 1920

Prestegården

Da Tysfjord ble eget prestegjeld i 1867 begynte man letingen etter en passende beliggenhet for prestegården.²⁰ Det var understreket at prestegården skulle ha gårdsbruk, fremgår det i følge formannskaps- og herredstyreprotokoller fra denne tiden. Hestnes gård på Kjøpsnes øvre var i Lind-familiens eie. Her bodde Willum Schytte Lind, en bror av handelsmannen i Kjøpsvik. Gården ble solgt til staten samme år.²¹ Tysfjord prestegård ble bygget i 1870, og samme år er det oppgitt følgende bygninger på gården:²²

- Hovedbygning, 12,8 meter lang, 9 meter bred og 5,5 meter høy, med 23 fag vinduer, 17 dører og 8 kakkelovner.
- Ildhus, 7,3 meter langt, 5 meter bredt og 3,7 meter høyt, med 6 fag vinduer og 4 dører. I tillegg bislag med 1 vindu og 1 dør og tilstøtende utedo.
- Kornlåve
- Stabbur
- Fjøs
- Borgestue

Det finnes også en vedskjå og et mølleanlegg, samt en sommerfjøs som ligger på andre siden av Hestneselva.

Hovedbygningen er i to etasjer med liggende panel og sentralt plassert inngang som flankeres av to smale pilastre fra sokkel- til hovedgesims. Inngangspartiet inkluderer en trapp som leder opp til en liten avsats og det hele rammes inn av et rekkverk med enkelt ornamenterte balustre. Den to-fløyete inngangsdøren har sen-empirisk utforming med smårutete overlysvindu. Vinduene er også i sen-empire med typisk krysspostvindu hvor nederste ramme er delt med en tynnere sprosse. Omrammingen er enkel, men listen over overkarmen er litt fremskutt, og den vertikale belistningen går nedenfor bunnkarmen.

²⁰ Lokalhistorielag, Tysfjord kommune – 125 år, 1994

²¹ Pedersen, 1991

²² Pedersen, 1991. Målene er konvertert fra alen til meter.

Kjøpsvik Prestegaard, vinteren 1818/1919

Bygningen til venstre på bildet er et klassisk lite empirehus med midtstilt inngangsparti flankert av to små toramsvindu. Vinduene har imidlertid fått tilnærmet lik omramming som hovedhuset, med unntak av den litt lengre vertikale belistningen. Inngangsdøren er også i samme stil som hovedbygningens, men i litt mindre målestokk. Begge bygningene har to pipeløp og skifertekt saltak.

I årene frem mot 1900 hadde Kjøpsvik/Kjøpsnes en stor utvikling. Protokollene vitner også om uredde og fremsynte menn, med klare visjoner om veien videre. Referater fra herredstyret forteller at det også skal bygges skolehus med bolig for lærer og kirkesanger bygges på Kjøpsnes. Sognepresten avstår jord fra prestegården, og i et møte 1896 besluttes skolehus/klokkergård oppført på Hestnes gård. Første etasje var ett klasserom og kontor.

Klokkergården

Klokkergården er bygd etter et annet skjema enn prestegården, og følger en korsplan, også kalt midtpipehus. Med sitt framskutte inngangsparti og takarken på motsatt side nærmer bygningen seg sveitserstil. Den nøkterne dekoren til tross – asymmetrien, kontrastene og det bratte taket med lett synlig konstruksjon gir assosiasjoner til stilen. Krysspostvinduene i varierende størrelse i tillegg til de små, kvadratiske vinduene på høykant bidrar til en mer leken og utsmykket fasade sammenlignet med den stramme fasaden på prestegården.

Tysfjord prestegård med klokkergården til høyre. Publisert i Årbok for Tysfjord, årgang 1.

Otheliastua

Det fantes flere smågårder, både i Kjøpsvik og på Kjøpsnes – rundt 15 hus med 100 innbyggere bodde i bygda da industrien kom.²³ De fleste drev med jordbruk og fiske. I området rundt handelstedet lå et par små eiendommer. Gården til Ole Olsen lå rett bak kirka og skrått over jorden fra lensmannsgården. Her sto også den nye gården til Mathias Hansen som solgte sin gård til lensmannen tidlig på 1900-tallet. På andre siden av kirka lå Kjøpsneshaugen. Her bodde det flere familier i blant annet Nøstdahlhuset, Westgårdhuset og eiendommen som skulle komme til å ligge rett bak arbeiderboligene på haugen, Otheliastua. Huset har vært i familiens eie siden 1844, og fra 1915 er det Othelie Hartviksen som bor her.

Otheliastua, 1919

I tillegg til å være bolighus holdt blant annet Tysfjord private middelskole til her fra 1934. Det fortelles at inventaret var to langbord og – benker, to pinnestoler, tavle, linjal og en etasjeovn som gikk fra gulv til tak.

På 1950-tallet ble huset overtatt av Othelies niese, Alma, som ved omfattende restaureringer bygde ut huset til en toetasjes bolig, med utleiemuligheter i første etasje. I tillegg til å huse tilreisende fabrikkarbeidere, fungerte også huset som kommunale kontorer på 1960-tallet.

Huset står her fortsatt

Otheliastua er et lite tømmerhus med påbygg, og det ligger plassert på Kjøpsneshaugen – et av de høyeste bebygde områdene på Kjøpsnes – med utsikt i alle retninger. Huset har nordlandshusets karakteristiske trekk med lang, smal huskropp og 1,5 etasjes høyde, og følger

²³ Gartmann, 1990: 211

en tradisjonell midtgangshusplan. Fasaden er enkel med liggende, umalt panel. Inngangsdøren er sentrert på langsiden som vender mot vest. Døren er symmetrisk plassert på langveggen med to smårutede empirevindu på hver side – ett torams og ett trerams – samt et mindre vindu helt oppe under taket over døren. På husets vestside er det et lite loftsvindu helt oppe ved mønet. I tillegg har huset et utbygg som følger midtgangen på østsiden. Otheliastua er også kjent for å ha huset både offentlige kontorer og skole. Fra 1934 disponerte Tysfjord private middelskole et rom med en liten forgang.²⁴

Mikalsen-huset

Også sørvest for Kjøpsneset lå det også flere små eiendommer, blant annet huset til Albert Kjøpsnes, Lengst sør mot sjøen, ved Orneshaugen og den gamle kirkegården på Kjøpsneset lå butikken og kaia til Karl Johansen. Men før det, langs stien ned til Joholla, ligger eiendommen som skulle bli nærmeste nabo til ingeniørboligene, huset til Andreas Mikalsen. Huset er ei lita toroms-stue med et tilbygg litt til venstre for midten på nordsiden, der inngangen er plassert. Sannsynligvis har stua kjøkken og oppholdsrom i første etasje og et par små sovekammer på loftet. Stua er kledd i liggende panel og har empirevindu. Slike hus er svært vanlig i dette området og har lange tradisjoner i Nord-Norge.

Mikalsen-huset, 1919

Huset står fortsatt, men er betydelig ut- og ombygd. Man har likevel valgt å beholde trepanelet og noe av husets tradisjonelle karakter.

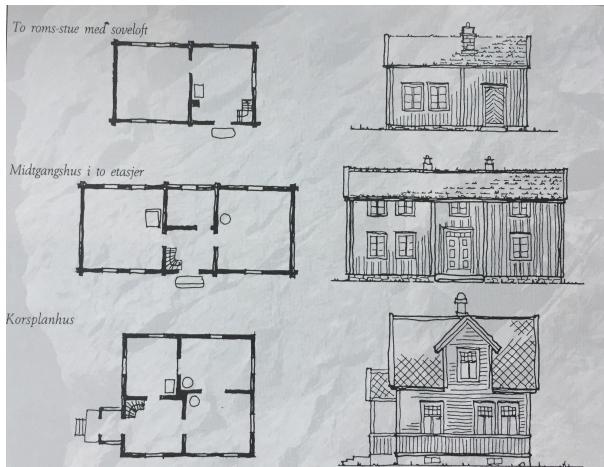
Bildet er et utsnitt av et bilde som er tatt under oppføringen av ingeniørboligene.

Husene representerer bygningstyper som sto i Kjøpsvik/Kjøpsnes før industrien og Nordland Portland Cementfabrik A/S kom til stedet i 1918. Flere av husene på denne tiden er som vi har sett variasjoner over empirehuset, med enkelte tilfeller av korsplanshus. Sannsynligvis har det også vært flere innslag av den lille toroms-stua blant den spredte bebyggelsen i bygda. De seneste femti årene hadde stedet gjennomgått en enorm utvikling. Fra det er notert 14

²⁴ Skogvoll 1984

personer i Kjøpsvik ved folketellinga i 1801, var folketallet i år 1900 steget til 100.²⁵

Handelstedet i Kjøpsvika hadde befestet sin posisjon og med flere faste embeder på plass i bygda så trolig fremtiden både lys og spennende ut. Folket som bodde her levde stort sett av jorda og sjøen – de var gårdbrukere og fiskere. Likevel valgte et flertall av innbyggerne å selge gårdene sine for å gi plass til fabrikk og ønske den nye tida velkommen.

Plantegninger av toroms-stua, midtgangshuset og korsplanhuset. Alle disse er tidstypiske hus som alle er representert på stedet i årene før Nordland Portland Cementfabrik ble etablert. Illustrasjonene er tegnet av Ingbjørg Hage og publisert i boka *Et sammensatt fellesskap*, 1998 s. 66

²⁵ Gartmann, 1990: 217

Kapittel 3

Den første planen for *Industristedet Kjøpsvik* og bygningene som ble reist

Det foregående kapitlet skisserer bebyggelsen og samfunnsstrukturen i bygda Kjøpsvik/Kjøpsnes i tiden før industrien kom i 1918. Det skal i tiden fremover komme store forandringer.

Fundamentet for den nye tida – industristedet Kjøpsvik

Ingeniørboliger, kontorbygning og arbeiderboliger under oppføring, våren 1919. Også på fabrikktomta på bergene i Pålholla er det begynnende aktivitet.

*Det var neppe vårherres mening at det skulle ligge en sementfabrikk i Kjøpsvik.
Men den gode sak hadde andre forkjempere som ikke tok det så høytidelig.
Fabrikken måtte boltes fast på et nes uten vei og brygge, uten strøm og husvære,
Og uten mannskap som var trent i annet enn å ro fiske. Stedet lå
utenfor alle ordinære ruteforbindelser, og hadde post bare to ganger i uken.
Hadde områdeplanleggere hatt noe å si i 1918, så hadde Tysfjord neppe
fått noen sementfabrikk.²⁶*

Sementfabrikken ble en realitet i 1918. Nordland Portland Cementfabrik A/S' første skrivelse på eget papir er datert Rådhusgata 28 i Kristiania, 16. oktober og første maskin er avtalt levert

²⁶ Gartmann 1990: 207

utarbeidet en plan for boligene i forkant. Arbeiderboligene var noe av det første som ble påbegynt, og 1A sto ferdig reist i januar 1919. Utgravinger av tomtene til funksjonærboliger og kontorbygning startet vinteren 1918, og muringen av grunnmurene ble gjort tidlig i 1919. Samme vår sto alle disse bygningene klare.

Sannsynligvis kom kontorbygningen, arbeiderboligene og ingeniørboligene som ferdighus, fraktet med båt og reist på stedet. Det er imidlertid usikkert om bygningene var såkalt ”pre-cut”, der alle delene er ferdig skåret, gjerdet og profilert, eller som ferdige elementer/lemmer. Det er grunn til å tro at bygningene er tegnet på oppdrag for NPC. Funn i Norcems arkiver viser at ingeniørboligene er tegnet av arkitekt Nicolai Beer. De tekniske tegningene er merket med ”Ingeniørboliger ved Kjöpsnes for A/S Nordland Portland Cementfabrik”.

Under oppføring - våren 1919

Rett ovenfor fabrikktomta ligger kontorbygningen, med utsikt over fabrikkområdet og den storslåtte naturen omkranset av hav og majestetiske fjell.

Sørvest for kontorbygningen ligger ingeniørboligene og i bakgrunnen, på haugen mot nordøst, ligger arbeiderboligene.

Ingeniørboligene

Boligene som ble oppført for bedriftens ingeniører, ligger vakkert til i området vest for fabrikktomta – et område som ligger høyt i terrenget med utsikt og sol hele dagen gjennom. Rundt husene var det anlagt grønne, beplantede hager som var innrammet av hvite stakittgjerder. Utenfor tomtene var det også plantet trær som fulgte veiene og dannet alléer gjennom hele området. Etter hvert kom det også en liten tennisbane like bortenfor husene.

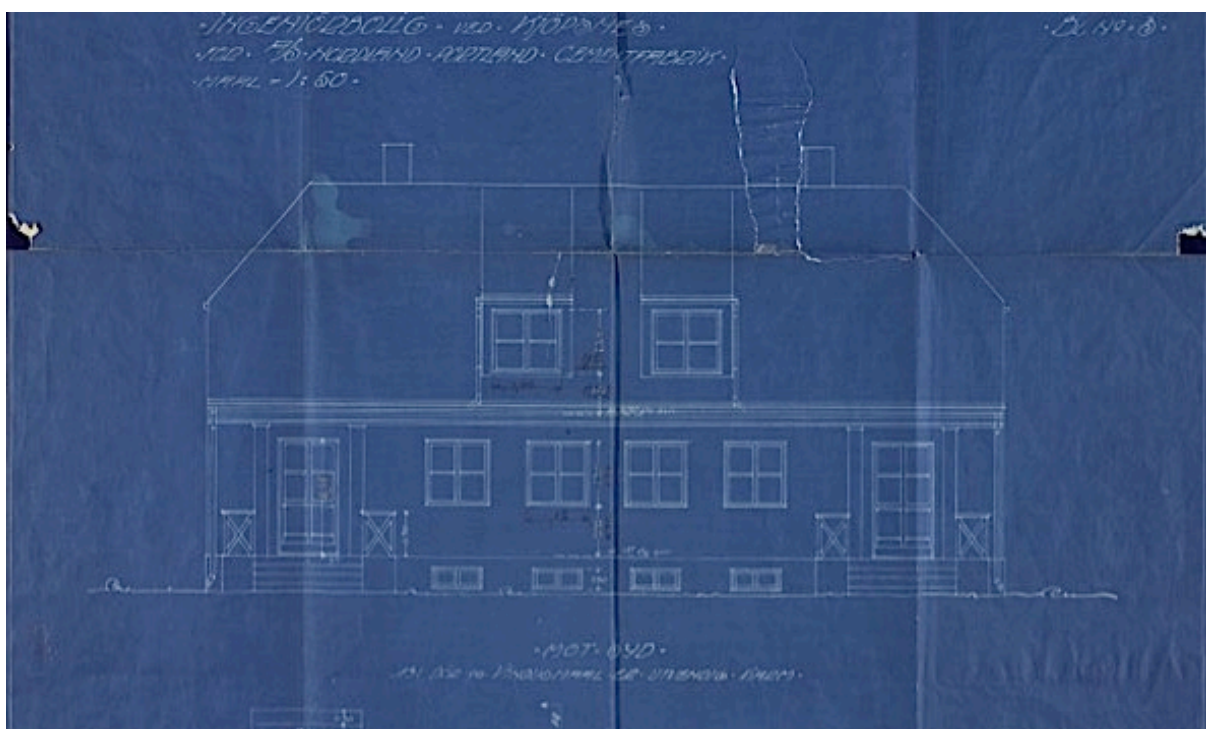
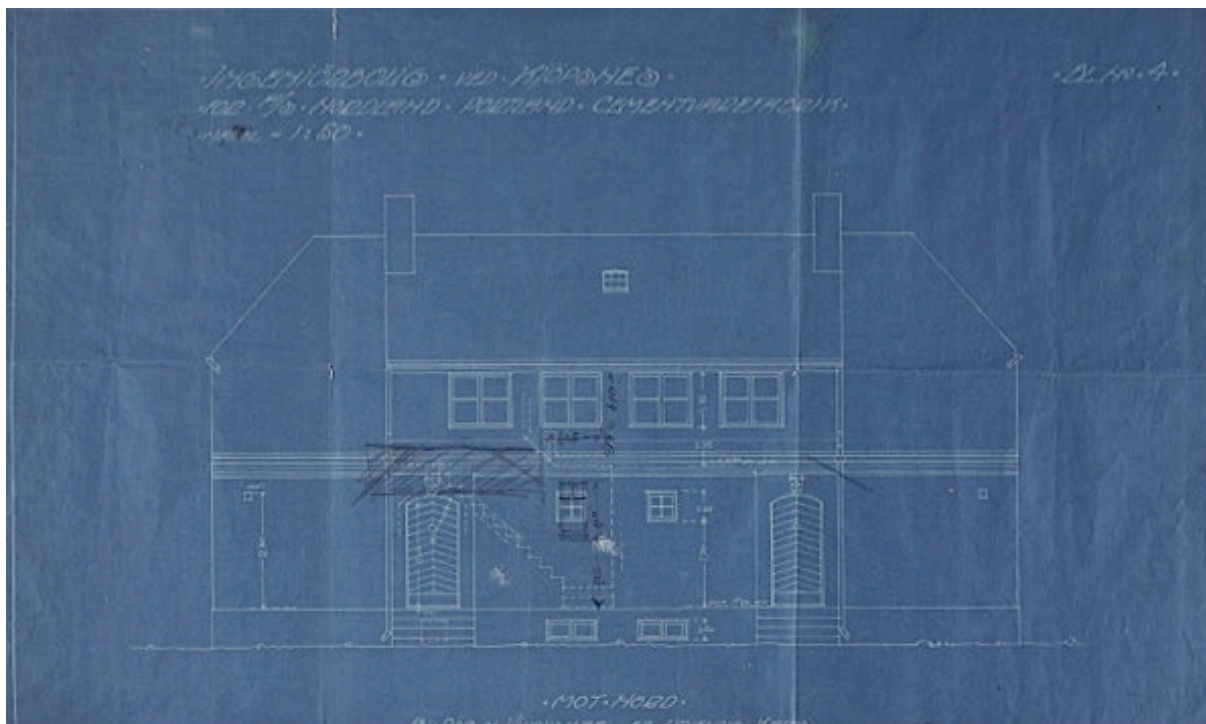
Ser man bort fra et par smågårder litt vest for nybyggene, og ned mot sjøen i Joholla, er denne delen av Kjøpsnes helt ubebygd. Ingeniørboligene ligger dermed privat og uforstyrret. Denne veien er dessuten en blindvei hvor kontorbygningen står som endestasjon. Opprinnelig sto det også en port mellom Mikalsengården og ingeniørboligene som markerte skillet mellom det offentlige og NPCs eiendom.

Ingeniørboligene er to identiske vertikaldelte trehus kledd i liggende panel. De har kjøkken, spisestue og stue i første etasje og to soverom, pikerom og bad i andre etasje. Husene har også kjeller og loft, halvvalmet tak med takopplett og pulttaksarker og en liten veranda med trapp ned til hagen.

Grunnmuren er pusset, med små rektangulære vindu plassert parallelt under vinduene i første etasje. Alle vinduene er tidsriktige jugendvinduer med smårutete overliggere i varierende format og størrelser.

Inngangspartiet er sentrert på langsiden mot nord, med to små stående rektangulære vindu i midten. På hver side er det bygd et vindfang med små vindu på sideveggene og dør ut mot nord. Over inngangen er det et langsgående takopplett med fire kvadratiske vinduer i andre etasje.³⁰

³⁰ Teknisk tegning datert Kristiania januar 1919, funnet i Norcems arkiver, viser detaljert plan over fasaden mot nord. Det er imidlertid gjort små endringer med blyant på originaltegningen som stemmer overens med bildematerialet.

”Ingeniörbolig ved Kjösnes for A/S Nordland Portland Cementfabrik –Bl.no.4 mot nord og Bl.no.3 mot syd”. Originaltegninger for funksjonær-/ingeniörboligene, datert Kristiania, januar 1919, Arkitekt Nicolai Beer.

Plantegninger viser at det bak vinduene i andre etasje befinner seg trappearealer, en gang og pikeværelse. To romslige soverom er dessuten tegnet inn – ett med vinduer mot øst, det andre

har vindu mot sør. Tegningene viser også at det er gjort endringer ved at et hjørne av det store soverommet er tatt til badeværelse. Når disse endringene er gjort er ikke datert.

I første etasje leder inngangspartiet til et vindfang med trapper til kjeller og andre etasje, og inngang til en forstue mot sør og kjøkkenet i øst. Forstuen leder videre inn i stuen som har to vindu mot sør. Kjøkkenet har vindu mot øst, en dør leder inn til spisestuen og videre ut til verandaen og hagen i sør. Spisestuen har dessuten videre inngang til stuen. Planen for kjelleren viser at den er inndelt rom for husholdning, oppbevaring av kull/ved til fyring og bryggerhus/vaskerom. Her ligger også bad og WC. Også her er det tegnet inn endringer – sannsynligvis i sammenheng med flytting av badene.

Den sørvendte fasaden er i likhet med resten av bygningen svært rytmisk. Den virker likevel mer åpen enn motsatt side med fire midtre vinduene i første etasje, flankert av små verandaer med søyler og overbygg med pulttak. Andre etasje har to takopplett sentrert over vinduene i første etasje med mindre trefags vindu. Opplettet følger hustaket helt opp til mønet, og pipene er plassert med stor avstand. Fasaden mot øst og vest har to store vindu i første etasje. Motivet følger de skrå linjene langs takgesimsen og balanseres med to mindre vinduer i andre etasje.

Ingeniørbolig og administrasjonsbygning, 3. mars 1920

De første bygningene som ble reist til Nordland Portland Cementfabrik A/S viser tydelige tegn på nært slektskap.

Motiv fra 1950-tallets Joholla.

Ingeniørboligene har fått vinterhager med store vindu, mens en enkel trapp leder ned til hagen. Flere endringer er gjort i løpet av disse hundre årene. På fronten mot nord er inngangspartiet bygget inn og rommer nå gang og bod. Også den sørvendte siden av huset har gjennomgått flere endringer. Senere har huset blitt endret gjentatte ganger, blant annet er det belagt med eternitt. Huset har også fått store verandaer på sørsiden.

Bildet er utlånt av Ellinor Solberg.

Kontorbygningen

Kontorbygningen var en av de aller første byggene som kom opp i forbindelse med oppstarten av Nordland Portland Cementfabrik A/S. På bakken rett ovenfor fabrikktomta ligger en bygning med en rektangulær og autoritær huskropp. Den har to etasjer, kjeller og loft og halvvalmet tak. I likhet med ingeniørboligene har også denne bygningen vinduer i jugendstil, men med enda større variasjon. Bygningens varierende fasademotiver presenterer to ulike inntrykk - en offisiell representasjonsprofil definerer de to sidene som vender ut mot fabrikktomta, mens en mer nedtonet stil preger sidene som vender mot boligområdet.

Den ”offisielle” langsiden vender ut mot fabrikk og fjellene i sørøst. Her er hovedinngangen, markert med et sentrert inngangsparti som flankeres av to kvadratiske vinduer i jugendstil. Vinduene er 3-rams krysspostvindu med en stor vindusrute i midten, to smalere på hver side og en sprosset horisontal rekke med små kvadratiske ruter over. I andre etasje gjentas vindusmotivet fra første etasje med en horisontal rekke med tre. Det midterste motivet er imidlertid litt bredere, og den store ruten er erstattet av en dør i glass.

Kontorbygningen med en av ingeniørboligene til venstre, 1. september 1920.

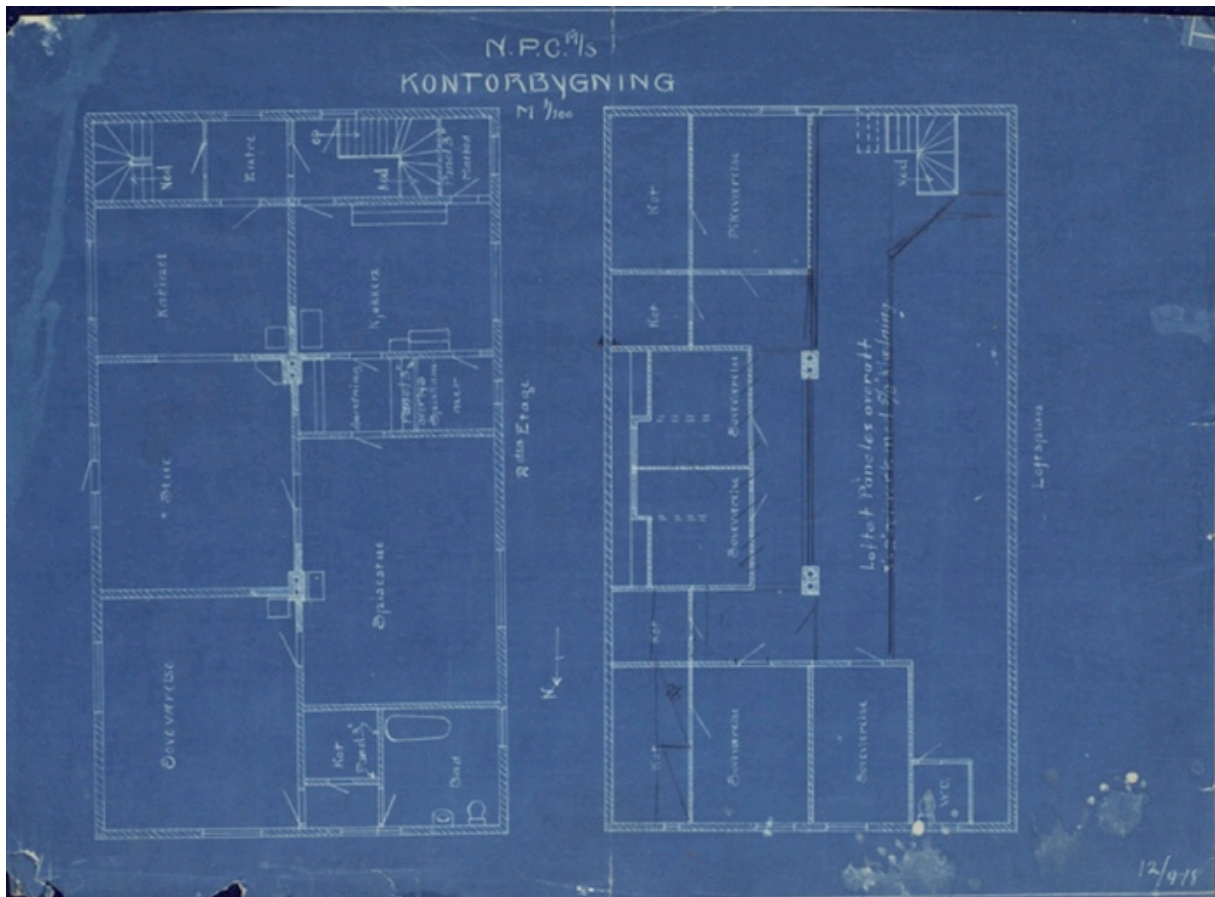
En altan som hviler på søyler rammer inn døren i første etasje, og bidrar til det monumentalt inntrykket som forsterkes ytterligere av et takopplett rett over den brede altaninngangen i andre etasje. Et takopplettet plassert nede på takplata forsterker bygningens rektangulære form og langstrakte tak. Over opplettet strekker taket seg videre opp til mønet hvor to piper er plassert på hver sin side av opplettet. Pipene danner samtidig en avslutning på den vertikale linjen som går fra vinduene og opp til takmønet.

Linjene i øvre del av takhjørnene skrår innover opp mot mønet, og avslører halvvalmtaket som kommer tydeligere frem når bygningens betraktes fra siden. Formen på bygningen fanger opp det kuperte landskapet rundt og kopierer fjellenes runde silhuetter mot himmelen.

Fasaden på motsatt side mangler et slikt samlende midtparti, og har en mer parataktisk struktur. Den er rytmisk, men samtidig pragmatisk, noe som karakteriserer hele bygningen. Vindusmotivene varierer på alle bygningssidene, og antyder i stor grad indre funksjoner.³¹ Nordvestfasadens første etasje består av vinduer i varierende størrelse, likevel rytmisk organisert. Fra høyre går en trapp opp til et inngangsparti med pulttak. Midtpartiet består av et liggende rektangulært firefags vindu med to kvadratiske vindu på hver side. Helt til venstre er det plassert et vindu med krysspост. Det samme motivet gjentas i andre etasje med unntak av midtpartiet som kun har ett smalt stående vindu og avslutningen med et krysspостvindu rett over inngangen i første etasje.

³¹ Plantegninger fra 1918 funnet i Norcems arkiv viser oversikt over kontorbygningens andre etasje og loft.

Bygningens kortsider er heller ikke like. Fasaden mot nordøst følger samme skjema som den andre østvendte siden, og vinduene går som en slags forlengelse av denne i begge etasjer. I tillegg har loftsetasjen to mindre, t-postvinduer med horisontale småruter øverst, og to små kvadratiske vinduer på hver side tett opp til de skrå linjene på takgesimsen. Motsatt side har et lignende motiv, følger nordsidens skjema, men har igjen et sentrert inngangsparti i form av en trapp opp til en liten veranda med overbygg og pulttak. På hver side av døren er det plassert et krysspostvindu. En spennende detalj er de mørke karmene som gir illusjon av at døren er markert med pilastre. Over pulttaket er det to krysspostvindu flankert av to små kvadratiske vindu. Disse er stående på høykant og følger de skrå linjene på takgesimsen. Loftsetasjen har t-vindu, identisk med den nordvendte siden.

Plantegning for andre etasje og loft i kontorbygning.

Andre etasje har soverom, stue og kabinett på siden mot øst, mens kjøkken med spiskammer og anretning som leder inn til spisestuen er plassert mot vest.

Loftet har fire soverom og pikerom.

Som fasaden antyder inneholder den sørligste delen av bygget entreer og trappearealer – bad og WC i motsatt ende.

Første etasje var den administrative delen av bygningen. Her jobbet fabrikkens ledelse og funksjonærer. Leiligheten i andre etasje har trolig vært bolig for noen av fabrikkens ansatte de første årene, men fungerte i all hovedsak som messe og representasjonsbolig. Her spiste også de som jobbet i administrasjonen. Plantegningene viser at det var kjøkken med anretning og spisestue. I tillegg var det også stue, soverom, bad og kabinett. På loftet var det flere soverom og pikeværelse. Etter hvert ansatte NPC en vertinne som jobbet på messa. Da bygningen endret funksjon fra representasjon til ren administrasjon ble det bygget et eget hus til messe.

Med sin beliggenhet er det som om bygningen insisterer på å bli sett. Det er herfra det nye stedet skal vokse og det er her man fra nå av skal henvende seg og bli ønsket velkommen. Med sitt utadvendte kroppsspråk har bygningen en unik posisjon som ingen andre bygninger på stedet har. Sammenligner vi med de andre bygningene på Kjøpsnes som vender innover, mot det trygge og tradisjonelle, finner vi en forside med en hovedinngang som retter seg ut mot sjøen og den nye porten til industristedet Kjøpsvik. Med sitt velartikulerte fasademotiv henvender bygningen seg mot verden utenfor. Slik overtar kontorbygningen rollen som bygdas overhode og vertinne.

Arbeiderboligene

Arbeiderboligene 1A, 1B, 1C og 1D danner en rekke med fire toetasjes hus som ligger plassert på haugen øst for fabrikkområdet, med fire leiligheter i hvert hus – to leiligheter i hver etasje. I tillegg har hver bygning kjeller og loft. I likhet med de andre nybyggene kommuniserer formen på husene med naturen rundt. Bygningskroppen er rektangulær og høyreist med halvvalmet steintekt tak. Den er bygd i reisverkskonstruksjon, kledt med liggende trepanel og har t-sprossvindu med en tynn spross midt på nederste del. Størrelsen på leilighetene er ulik på venstre og høyre side, men hovedfasaden har likevel en klar hierarkisk struktur med et overordnet midtparti hvor inngangen er plassert. Fasaden på motsatt side har en klassisk rytme og vender mot sjøen og fjellene i øst.

Arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen med Hansen-gården og kirka til venstre og huset til Westgård helt til høyre i bildet. I forgrunnen går anleggsveien med skinnene til ”vagga” hvor kalksteinen ble fraktet fra dagbruddet i Pæsa og ned til fabrikken i Pålholla

Bygningens front vender seg innover mot kirken, fjellene og bebyggelsen i vest.

Inngangspartiet er plassert litt til siden for midten. En trapp med gelender på begge sider leder opp til en liten avsats. To søyler holder et pulttak og rammer inn hoveddøren. Hallen innenfor avslører planens midttakse med en dør på hver sidevegg inn til de to leilighetene i første etasje. Videre rett frem svinger en trapp opp til en tilsvarende hall og de to leilighetene i andre etasje. En dør ved siden av trappen leder opp til loftet. Leilighetene til venstre i 1A og 1B har tre rom, mens de til høyre har to. I 1C og 1D er plasseringen speilvendt. Dette elementet avsløres også på fasaden og bidrar til å skape liv i helheten.

Området rundt arbeiderboligene ble beplantet med trær som fulgte veien fra 1A og 1D ned mot veien mellom boligene og kirkegården. Etter hvert skulle det også bli anlagt små hageflekker bak husene.

Foran husene lå et stort grøntareal som fulgte bakken ned mot kirka og veien.

Under oppstarten av fabrikken var tilstrømningen av arbeidere enorm. Folk kom både fra småstedene rundt omkring i kommunen og langveis fra, og folketallet på Kjøpsnes økte betraktelig. Det var umulig å skaffe permanente boliger til alle, og mange valgte å pendle mellom fabrikken og hjemmet sitt inne i fjorden. Dette gjorde at arbeiderboligene til tider var

fylt opp av pendlere som bodde på loftet. I boka *Et sammensatt fellesskap* skriver Bjørg Evjen at arbeiderne som pendlet bodde på kvisten i 1A og 1B.³² Hun skriver videre: ”I desember 1920 var det 10 personer som bodde i brakke 1. I tillegg var 52 personer midlertidig tilstede. De bodde tett som hagl på kvisten. Det var pendlere. På brakke 2 bodde 29 personer, mens 63 var midlertidig tilstede.” Det var kanskje ikke helt uventet også på loftet arbeidsmannsforeninga hadde sitt utspring i 1923.

Arbeiderboligene ble også varige hjem for flere familier. Ved oppstarten var 1A og 1B for arbeiderne på fabrikken. Etter hvert ble 1A sykestue med isolat på loftet. 1C var for arbeidere og lavere funksjonærer, mens 1D var reservert for fabrikkens formenn. Noen av familiene bodde der til de bygde egne boliger på Norcems tomter fra midten av 1930-tallet, og andre bodde der livet ut. Etter andre verdenskrig ble sykestua flyttet, og 1A kunne igjen huse fabrikkens arbeidere.

Kjært barn...

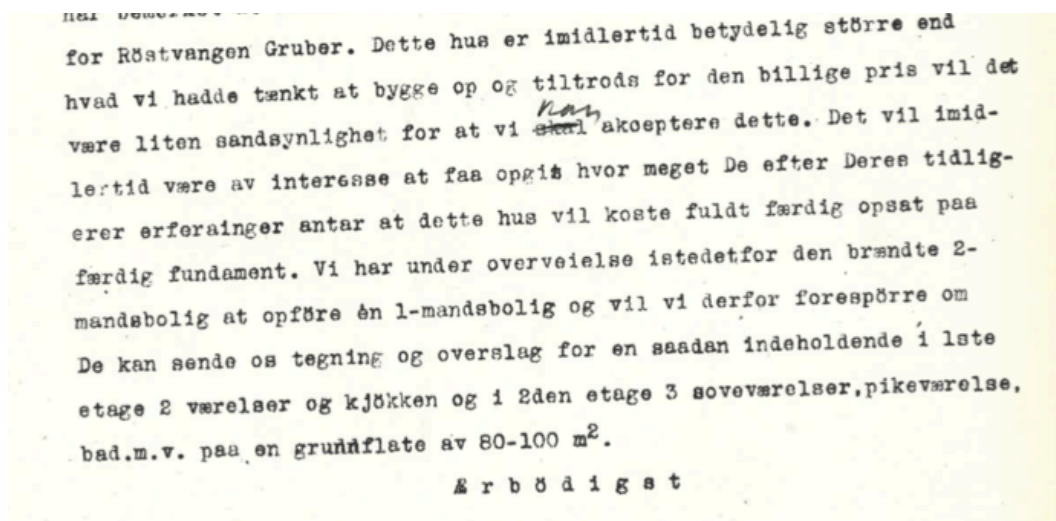
På Kjøsneshaugen, nordøst for fabrikken, ligger arbeiderboligene 1A – 1D. 1A blir etter hvert sykestue og 1D er omtalt som funksjonær- og formannsbolig. Senere skal husene på folkemunne kalles ena, toa, trea og fira eller omtales som brakke 1-4.

³² Evjen 1998: 215

Boligene fra 1924

Etter en brann i 1923 sto bare ett av de vertikaldelte ingeniørboligene igjen. Huset ble imidlertid erstattet av en enmannsbolig som ble reist på tomta etter den opprinnelige boligen. Samtidig kom den endelige direktørboligen på plass rett sør for den vertikaldelte boligen. Begge disse husene ble levert fra Norviken Bruk på Hamar.³³ Norviken Bruk leverte også arbeiderboliger til Glomfjord, og i boka *Arkitektur i Nord-Norge* skriver Ingebjørg Hage at bedriften ble tildelt diplom ”for banebrytende arbeide for fabrikmæssig fremstilling av huse og for disse konstruktive utførelse” på bygningsmessen i Kristianina i 1920.³⁴

Korrespondanse mellom NPC og Nordviken viser at det i utgangspunktet gis tilbud på en tomannsbolig på 200 m². Brevvekslingen er ikke helt fullstendig og det er derfor ikke mulig å danne seg et helhetlig bilde av hele historien. Det kan imidlertid tyde på at dette ikke er samme hustype som den vertikaldelte ingeniørboligene som brant. Det som kommer frem av korrespondansen er at man i stedet for en tomannsbolig ønsker tilbud på to enmannsboliger, og at det gjelder to hus med ulik typenummerering. Dette stemmer også overens med de to husene som kom opp.

for Røstvangen Gruber. Dette hus er imidlertid betydelig større end
hvad vi hadde tænkt at bygge op og tiltrods for den billige pris vil det
være liten sandsynlighed for at vi ~~skal~~ ^{kan} akseptere dette. Det vil imid-
lertid være av interesse at faa opga hvor meget De efter Derees tidlig-
erer erferinger antar at dette hus vil koste fuldt færdig opsat paa
færdig fundament. Vi har under overveelse istedetfor den brændte 2-
mandsbolig at opføre en 1-mandsbolig og vil vi derfor forespørre om
De kan sende os tegning og overlag for en saadan indeholdende i 1ste
etage 2 værelser og kjøkken og i 2den etage 3 soveværelser, pikeværelse,
bad, m.v. paa en grundflade av 80-100 m².
Å r b ø d i g s t

Utsnitt fra korrespondanse mellom NPC og Nordviken Bruk på Hamar.
Brev, datert 1. oktober 1923 NPC ønsker to eneboliger med to rom og kjøkken i første etasje og tre soverom, pikeværelse og bad m.v. i andre etasje.
Norcems arkiver / Arkiv i Nordland

³³ Korrespondanse mellom Nordland Portland Cementfabrikk og Nordviken Bruk på Hamar finnes i Norcems arkiv – Arkiv i Nordland.

³⁴ Hage, 2008: 303

Husene som ble bygd i 1924 er toetasjes villaer med kjøkken, spisestue og stue i første etasje. Andre etasje har tre soverom og bad. I tillegg er det kjeller og loft. Husene er høyreiste med bratte saltak og takopplett. De to boligene er tilnærmet like i utformingen, men husenes grunnflate har forskjellig areal. Dette kommer blant annet til syne ved at direktørboligen er litt lengre og at pulttaksarken følger taket og blir bredere. Direktørboligen har også to sentrerte piper mot ingeniørboligens ene.

Begge husene har inngang fra nord. Direktørboligens nordside har imidlertid et langsgående utbygg som rommer gang, spiskammer og anretning. På denne siden er også den lave arken plassert – tett på overgangen fra saltaket til pulttaket over sidebygget. Videre ligger kjøkkenet mot øst, med spisestuen og stuen ut mot hagen i sør. Kjøkkensiden har også egen inngang på østsiden med trapp ned mot nord.

Den nye ingeniørboligen har et fremskutt inngangsparti med vindfang på nordsiden. Den har også et utbygg på sørsiden som følger huskroppen til midt på veggen før den ender i en liten veranda med trapp ned til hagen. Opplettet er plassert ganske langt ned på taket, rett over utbygget. Utover dette har begge husene fra 1924 samme planløsning, med kjøkken, spisestue og stue i første etasje. Som på direktørvillaen har kjøkkenet egen inngang på østsiden med en trapp ned mot nord. Fra entreen går trappen opp til andre etasje med soverom og bad.

17. maifeiring i Kjøpsvik 1924 med den nye ingeniørboligen og kontorbygningen i bakgrunnen
17. maitoget la ruten sin gjennom fabrikkområdet og opp til fabrikkens villastrøk.
Til høyre i bildet ser vi også porten inn til fabrikkens område.

Hvem som er arkitekten bak de to husene som kom opp i 1924 vet man ikke. Det er heller ikke funnet dokumentasjon eller tegninger som viser hvem som står bak husene. Villaene har et ganske annet formspråk enn bygningene fra 1919.

Fra representasjon til administrasjon

Etter hvert som behovene har endret seg har også kontorbygningen gjennomgått både påbygginger og ombygginger.

Korrespondanse/brev fra ingeniør Chr. F. Grøner til Nordland Portland Cementfabrik A/S, Kjøpsvik, datert Oslo, 29. november 1948 viser til vedlagte tegning av arkitekt Finne.³⁵

Tegningene er dessverre ikke vedlagt, men dette kan tyde på en ombygging.

Utførlige tekniske tegninger merket "Nordland Portland Kjøpsvik Ombygg. kont.bygg" og "Hans Gabriel Finne arkitekt m.n.a.l. Oslo" er datert "innført 12-4-57".

Detaljerte tegninger fra 1957, signert arkitekt Hans Gabriel Finne

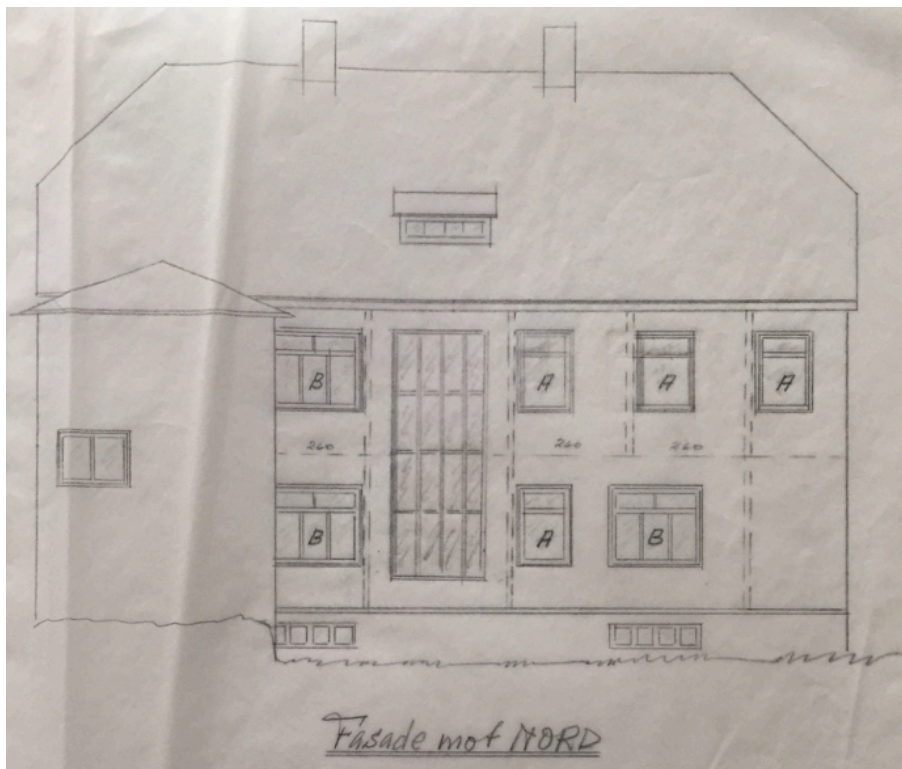
³⁵ Korrespondanse funnet i Norcems arkiv

Tegningene viser samtlige fasader, hvor de største endringene er gjort på baksiden som vender mot nord. Nordsiden har fått et kvadratisk prismeformet tilbygg som følger begge etasjene helt i venstre kant av fasaden. Det tårnlignende nybygget understrekes av et lavt pyramidetak. Byggene bindes sammen via en mellomgang, hvor arkitekten kopierer vindusmotivene med en rekke småruter på sideveggene i hver etasje.

Fronten som vender mot fabrikkens er endret ved at inngangspartiet er erstattet av et lettere motiv. Om disse endringene ble gjort på det daterte tidspunktet er usikkert.

Det foreligger dessuten nye planer som viderefører endringene fra 1957. Disse tegningene er imidlertid undertegnet og datert i perioden 13. februar til 20. juni 1964 med "Collin".

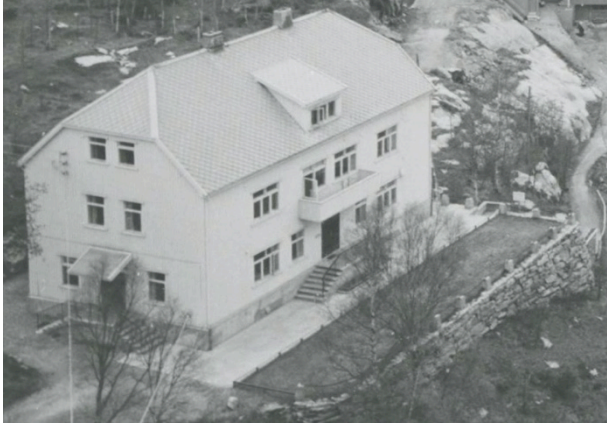
Endringene innbefatter en større ombygging på nordsiden, med ett rektangulært vindu som følger første og andre etasje. De andre vinduene løses opp og får et strammere uttrykk, uten den smårutete overliggeren. I tillegg er inngangen helt mot vest fjernet.

Kontorbygningen i ny drak.

Tegning signert og datert "Collin, 20/6-64". Ingeniør Collin var ansatt ved NPC.

Trolig henger disse planene sammen med en større ombygging hvor bygningens funksjoner endres fra representasjon til ren administrasjon. Boligstrukturen løses opp og rommene blir til kontor- og møterom. Trappeområdet flyttes fra vestsiden til midt på nordsiden av bygget, og bygningen får nye inngangsparti på vest- og sydsiden.

Kontorbygningen i 1965.

Bygningen har endret karakter, og fått et mer nøkternt og administrativt uttrykk. Den søyleholdte altanen er erstattet av en enklere balkong over den nye trappen, og det stramme språket understrekes av de enkle vinduene.

Bygningen har i årene etter fått ytterligere tre tilbygg – mot nord, mot vest og ut mot syd. Samtlige påbygg bryter med den opprinnelige bygningens herregårdsform, noe som avslører at det effektive definitivt trumfer det estetiske.

De første fabrikkbygningene

Ut fra situasjonskartet fra 1919 ser vi at blant de første bygningene som skulle opp var en langstrakt bygning om skulle romme en provisorisk kraftstasjon, en framtidig smie, mekanisk verksted, lager og velferdshus. Ved siden av er det tegnet inn en tønnefabrikk. Litt nordover på området er det tegnet inn et hulstensstøperi og en provisorisk sandkai, formannsbod, spiselokale og WC. På planen er det også tatt med en prosjektert sementfabrikk og en kai. Vi har allerede slått fast at planene for fabrikkområdet ble utført av direktør Bech sammen med F. L. Smidth & Co., men hvem som har tegnet fabrikkbygningene kommer ikke klart frem.

Bygningene er i armert betong, og som flere av samtidige industribygg gir de assosiasjoner til tung og monumental arkitektur som borgen eller basilikaen. Sementfabrikken med møllehusene består av tre sammenkjedede bygningsvolum i tre etasjer. Kroppene er rektangulære og strekker seg fra kaikanten og flere meter bakover. De høyreiste formene bringer tankene til middelalderens borger, noe som understrekes av slake saltak og vinduene

som sitter høyt oppe på bygningskroppen. Den prismeformede kalksteinssiloen i enden av bygningen forsterker inntrykket. Samtidig har bygningen antydning til klassisistiske elementer, med de rektangulære smårutete vinduene som er plassert stående med jevn rytme langs hele kroppen i de to øverste etasjene.

Tønnefabrikken og verkstedene er begge lave rektangulære bygninger med saltak. I likhet med møllehusene er de plassert tett inntil hverandre som en vertikaldelt bygning, men har kun en enkelt etasje. De smårutete vinduene er plassert parvis langs hele den langstrakte bygningskroppen, noe som gir et sterkere klassisistisk inntrykk. De sammensatte saltakene – sagtaket – er ofte sett i sammenheng med industriarkitektur. Grovt sett er det ikke vanskelig å trekke paralleller til for eksempel Hydrogenfabrikken på Notodden når det gjelder formen på bygningene.³⁶ Fabrikkbygningene i Kjøpsvik er imidlertid helt enkle og nøkterne der hydrogenfabrikken er rik på utsmykning og detaljer.

Sementfabrikken med møllehusene under oppføring, 14. juli 1920

Fra venstre i bildet ser vi verksted og tønnefabrikk, med kontorbygningen på høyden i bakgrunnen. Til høyre for møllene ser vi kala, hvor transportbanen slutter.

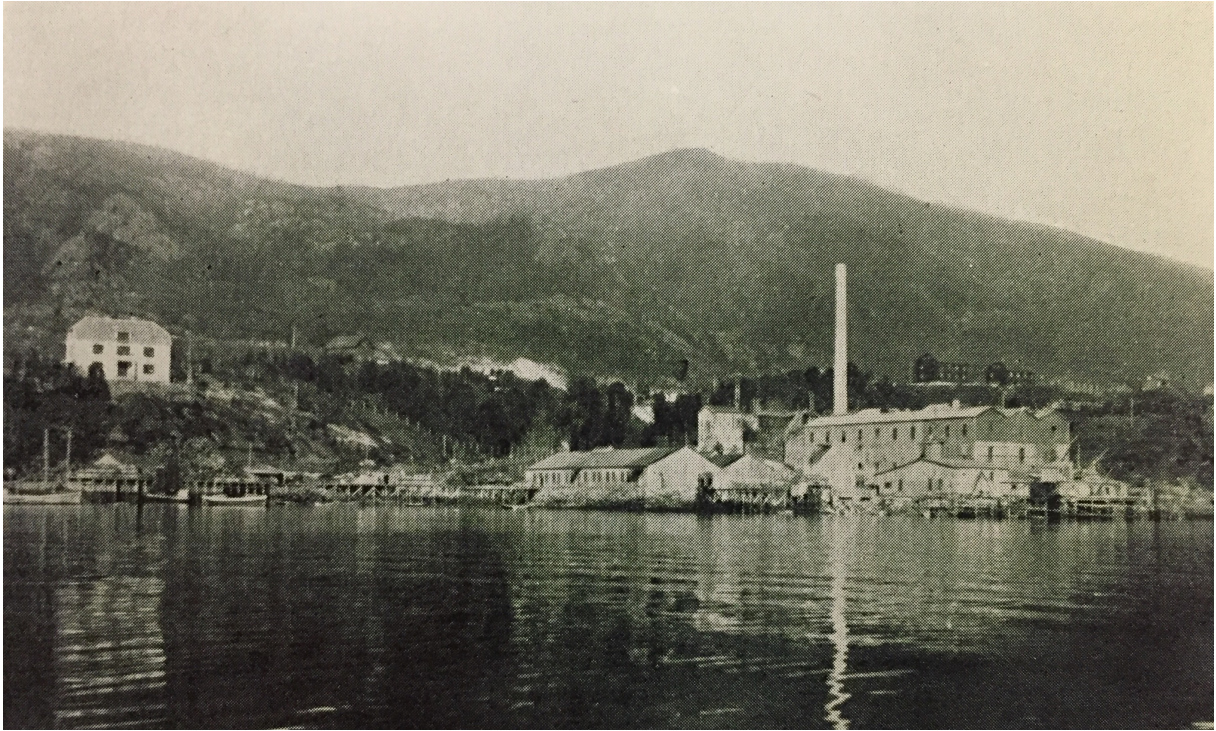

Transformatorstasjon under oppføring, 3. mars 1920

Til høyre kommer transportbanen som frakter kalkstein fra dagbruddet i Pæsa. På skinner kjøres steinen i vogner over jordene bak kirka og ned den oppmurte transportveien til fabrikk i Pålholla.

Arbeidet med fabrikktomta kom i gang parallelt med byggingen av boligene, og ved utgangen av 1919 var også de lokale veiene og vannverket ferdig i tillegg til de nevnte fabrikkbygninger. Bildene fra våren 1920 viser at også transformatorstasjonen og selve sementfabrikken er under oppføring.

³⁶ Berre, 2005: 159

Sementfabrikken 1920

I forgrunnen ser vi tønnefabrikken, verksted og lagerbygning. Ovenfor er den første siloen kommet opp og til høyre i bildet ser vi at møllehusene er på plass. Det samme er ovnspipa. På haugen bak fabrikkbygningene ligger arbeiderboligene.

Foto publisert i Nordland Portland Cementfabrik A/S 1918 – 1968, s, 72

Kapittel 4

Reguleringsplanene fra 1930-, 1940- og 1950-tallet

Den første planen for industristedet Kjøpsvik er situasjonskartet fra mai 1919 som viser en oversikt over fabrikkens bygninger – både fabrikkbygninger og boliger – bygd av fabrikkens ansatte.

1930-tallets regulering – Grindhaugen

Den første familien kunne flytte inn i eget hus på Grindhaugen i desember 1919.³⁷ I 1920 var det bygget fire hus etter Egne hjem-prinsippet på Grindhaugen på Kjøpsnes – hus bygget av fabrikkens arbeidere på leid tomt. Etter hver skulle det komme flere hus i dette området.

Arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen var oppført av Nordland Portland Cementfabrik A/S for fabrikkens arbeidere. Av disse husene var ett reservert for bedriftens formenn. Trolig var det flere som fikk tilbud om å bygge eget hus, men som takket nei og flyttet inn i ny leilighet på Brakke 4 på Kjøpsneshaugen. Etter hver skulle det komme flere hus etter Egne hjem-prinsippet. Planen for østre del viser det som ble Kjøpsviks første arbeiderstrøk, Grindhaugen. Her ligger 16 tomter med private hus bygd av fabrikkens egne ansatte på leide tomter midt på 1930-tallet. Etter tøffe år gjennom hele 1920-tallet var det mange som levde under svært

³⁷ Evjen, 1998: 216

vanskelige forhold. Mange vegret seg for å gi opp hjemmene sine og flytte til Kjøpsvik for godt. Til det var fremtiden for usikker. De valgte å bli boende hjemme, og pendlet mellom fabrikk i Kjøpsvik og hjemmet sitt på et av de mange småbrukene som lå rundt om i Tysfjord. Det var helt enkelt ikke boliger til alle, og en stor del av fabrikkens ansatte bodde der de fikk innpass for kortere eller lengre perioder. Vi har også sett at mange holdt til på loftet på arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen.

Privat formannsbolig på Grindhaugen. Huset står fortsatt, med små endringer. Bildet er publisert i jubileumboka *Tysfjord i fortid og nutid* 1943, s. 105

I 1930-årene kom det likevel opp boliger til arbeiderne. Det var imidlertid ikke Nordland Portland Cementfabrik som sto bak dette tiltaket, men det lokale "Prestegårdsutvalget" som på eget initiativ, via staten, fikk igangsatt prosessen med å regulere store deler av prestegårdsjordene.³⁸ Til tross for at NPC forsøkte å avverge en regulering av dette området fikk prestegårdsutvalget gjennom sitt krav. Dermed ble arbeiderstrøket fra Grindhaugen og ned mot prestegården en realitet på midten av 1930-tallet. Gjennom hele tiåret kom det opp boliger, noe som viser seg i de ulike hustypene og stilene husene er oppført i. Felles for alle

³⁸ Evjen 1998: 217

boligene er at de er bygd av arbeiderne selv på leide tomter. Arbeiderne hadde endelig fått egne hjem.

Privat formannsbolig i arbeiderstrøket mellom prestegården og Grindhaugen. Området ble bebygd av arbeiderboliger på hver side av veien. Hvert hus fikk egen hage og begge sider av veien ble beplantet med rognetrær. Gateadressen ble følgelig ”Rognalléen” og de fleste husene står der fortsatt. Dette funkishuset fra 1930-tallet er imidlertid revet.

Bildet er publisert i jubileumsboka *Tysfjord i fortid og nutid*, 1943, s. 124

Omtrentlig på samme tid kom det opp fem boliger etter Egne hjem-prinsippet nordvest for fabrikkområdet. Det samme er tilfelle for arbeiderstrøket ”Etiofia”, øst for Hestneshaugen. Husene som ble bygd var små toetasjes trehus med bratte saltak og takopplett.

Trefagsvinduene med vertikale smårutefelt bidrar til å gi husene jugendpreg. De fleste husene har elementer fra flere stiler, noe som er tidstypisk i perioden. Tomtene hadde egen hage innrammet av gjerder. Området ”Etiofia” ligger nært sjøen og har flotte solforhold.

Egne hjem

Privat formannsbolig oppført i arbeiderstrøket ”Etiopia” på midten av 1930-tallet. Området ligger på Hestnes som opprinnelig var en del av Hestnes Gård på Kjøpsnes Øvre. Bildet er fra slutten av 1930-tallet. Huset står fortsatt, men det har gjennomgått omfattende om- og påbygginger. Bildet er utlånt av husets nåværende eier, Maiken Sandberg Westgård.

1940-tallets regulering – Joholla

Den neste reguleringen i Kjøpsvik ser ut til å ha vært i årene rett etter 1940. Arkitekt Esben Poulsson har utført en reguleringsplan for Nordland Portland Cementfabrik.³⁹ Hvilket år er imidlertid ikke definert. Det fremgår imidlertid av korrespondanse mellom NPCs direktør Finne og arkitekt Poulsson at NPC har sendt en forespørsel om hjelp til regulering.⁴⁰ 20. juli 1940 inviterer Poulsson til et besøk i Kjøpsvik:

Vi har sett av aviser heroppe at De i den nærmeste fremtid skal til Fauske for å regulere stedet før gjenoppbyggingen. Hvis dette er riktig vil vi gjerne spørre Dem om De når De allikevel er nordover har anledning til å avlegge oss et besøk i Kjøpsvik. Vi er heldigvis ikke krigsherjet men her trenges også en regulering samtidig som vi gjerne vil konferere med Dem om forskjellige byggeplaner.

³⁹ Det har ikke lyktes meg å finne en nedtegnet reguleringsplan signert arkitekt Poulsson, men Jens Christian Eldal har oppført ”Reguleringsplan for Nordland Portland Cementfabrikk” under utførte arbeider av Esben Poulsson i *Norsk kunstnerleksikon*. https://nkl.sn.no/Esben_Poulsson

⁴⁰ Norcems Arkiver / Arkiv i Nordland

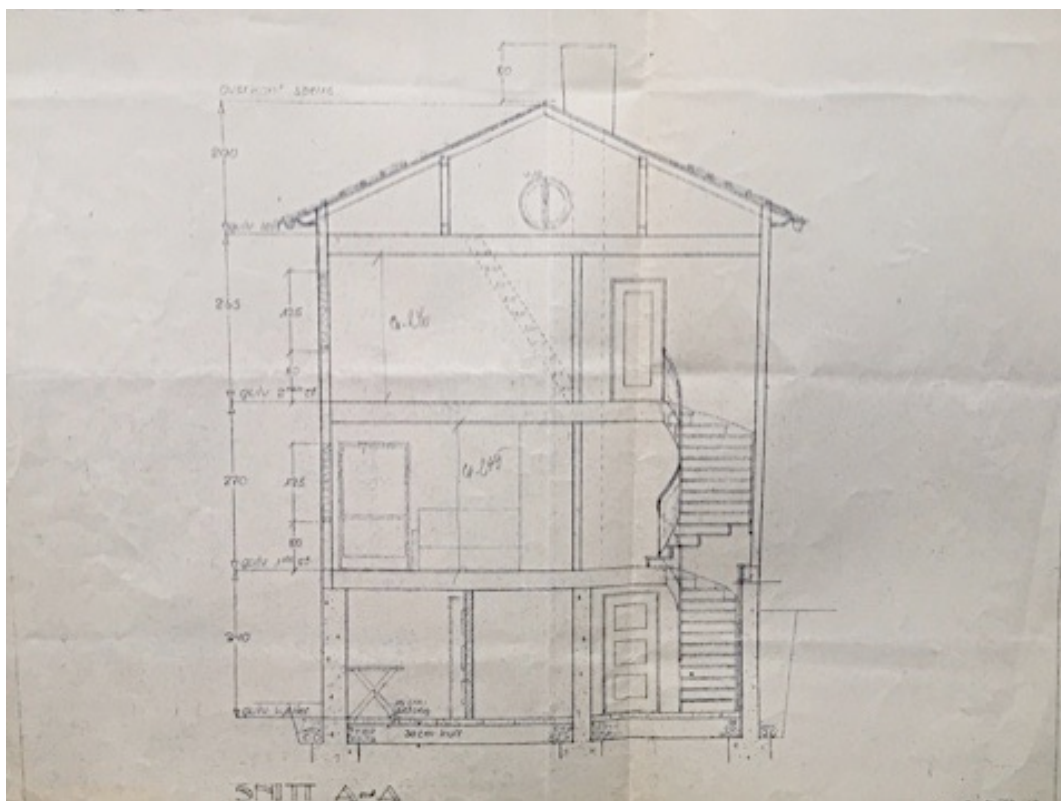
Funn i Norcems arkiv viser også tegninger til funksjonærbolig, signert Esben Poulsson i 1940. Tegningene viser en toetasjes enebolig med kjeller og loft, med saltak og høy grunnmur, kledd i stående panel. Huset har funkisvindu i varierende størrelser. Fasaden mot sør viser at bygningen er tilpasset topografien og dermed ligger godt i det kupert landskapet. En panelt rekkverk skjærer terrassen ut fra stuen i første etasje ligger på bakkeplan og forlenger fasaden ut mot vest. Et rektangulært vindu inndelt i tre kvadratiske ruter sitter langt ute på fasadens vestside. Bakken skråner slakt fra vest mot øst, og to smale rektangulære vindu kommer til syne på grunnmuren, rett under bordkledningen. I andre etasje gjentar to kvadratiske funkisvindu med tynne horisontale sprosser rytmen fra den pussede grunnmuren. Fasadens østside har en inngangsdør på grunnmuren og et kvadratisk funkisvindu i første etasje, mens andre etasje har en fransk balkong foran en dør med samme bredde og motiv som vinduene. Kjellerdøren er flankert av brede karmar og har empiredør, og har i tillegg en avsats med lav trapp som leder ned mot øst.

Tegning av funksjonærbolig for Nordland Portland Cementfabrik A/S, signert Esben Poulsson 1940. Fasade mot syd.

Tegning av funksjonærbolig for Nordland Portland Cementfabrik A/S, signert Esben Poulsson 1940. Fasade mot vest.

Tegning av funksjonærbolig for Nordland Portland Cementfabrik A/S, signert Esben Poulsson 1940. Snitt mot øst.

Fasaden mot vest avslører en funkisdør i første etasje og en lav trapp ned til terrassen som ligger på bakkeplan i hagen. Fasadens nordlige side har to kvadratiske vinduer i første og andre etasje. Et rundt vindu markerer loftet. Tegningen viser at det er en veranda i første etasje også på nordsiden av bygningen.

En snittegning fra husets østside viser hallen i nord med den elegante trappen som slynger seg mellom første og andre etasje.

I følge byggeanmeldelse til Kjøpsvik Bygningråd, datert 16. april 1946, skal det utføres byggearbeider i overensstemmelse med vedlagte tegninger ved arkitekt Poulsson, Oslo.⁴¹ Bygningens flateinnhold er 83m² og huset høyde er 7,65 m (mønehøyde over grunnmur).

De ytre vegger utføres av 4" x 4" bindingsverk med 4 lag papp og panel. På yttersiden 2 lag impr. Papp med 1" x 7" uhøvlet tømmermannskledning. På innersiden 2 lag 3/4" panel. De innvendige bjelkebærende vegger i 1. og 2. etasje utføres av 4" x 4" bindingsverk.

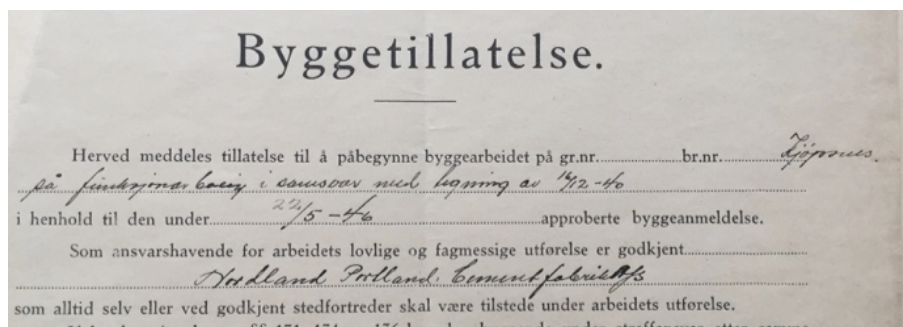
Bygningen har 8 tilhørende ildsteder og to piper. Taket er tekt med sten.

Beskrivelse	Kvantum	Pris
mid og toppline	4"x4"	
arkelag 1. og 2. etg.	3"x8"	200m.
3. etg.	3"x7"	350"

Fra Bindalsbruket, Terråk

Utsnitt av Materialspesifikasjon for funksjonær bolig for Nordland Portland Cementfabrikk ifølge ark. Poulssons tegn. datert 16/12-40.

⁴¹ Norcems arkiv

Byggetillatelse (utsnitt)

Det gis byggetillatelse ”i henhold til den under 22/5-46 approberte byggeanmeldelse”.

Videre finnes det et dokument datert Oslo, 26. mars 1941, som viser forslag til en kontrakt mellom Nordland Portland Cement og Esben Poulsson.⁴² Kontrakten er en detaljert beskrivelse av ombygging av forpakterboligen i Kjøpsvik. Det understrekes at arbeidet skal utføres i overensstemmelse med arkitektens tegninger, samt etter ”nærv. arbeidsbeskrivelse”. Disse tegningene er dessverre ikke å finne. Det er imidlertid gjort anmerkninger med blyant hvor det står at ”Denne bortfaller foreløbig, må antagelig til omarbeidelse”. Videre kommunikasjon rundt dette prosjektet har det ikke vært mulig å finne. Ut fra brevene kan vi anta at forpakterboligen skal utbedres, men det er ikke helt klart hvilket hus dette gjelder. Trolig gjelder dette det gamle Andal-huset som ligger like ved NPCs gårdsbruk.

Funksjonærbolig oppført i Joholla, 1941.

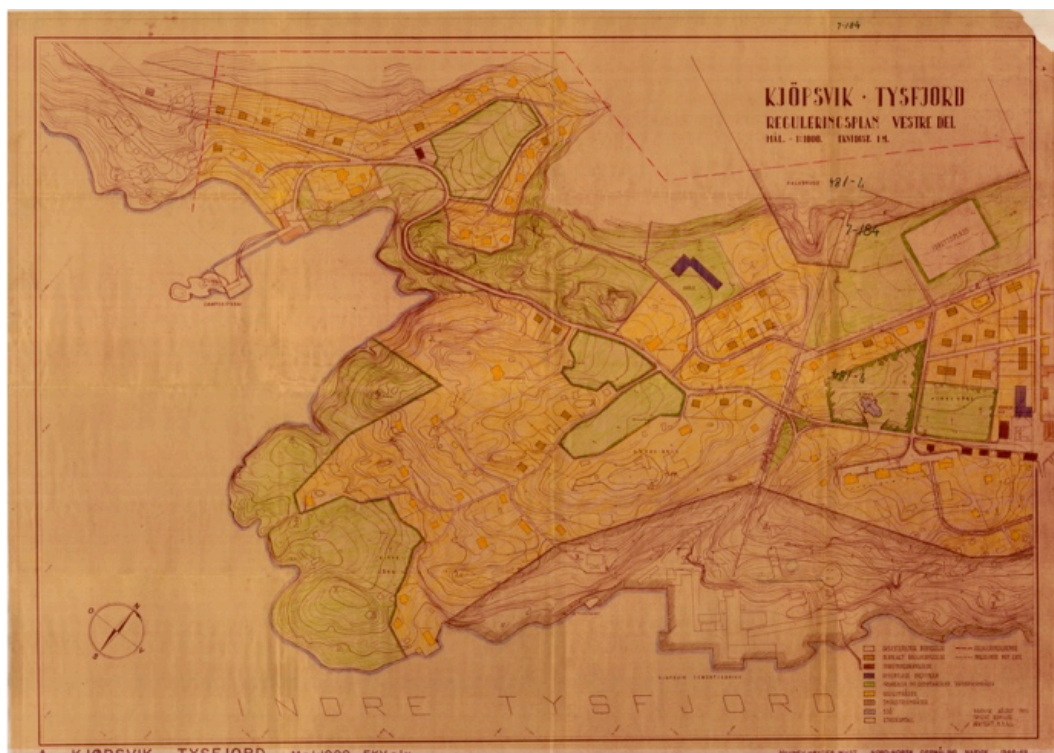
Bildet er publisert i NPCs jubileumsbok fra 1943, *Tysfjord i fortid og nutid*, s. 124.

⁴² Norcems arkiver / Arkiv i Nordland

I NPCs jubileumbok fra 1943 omtaler Ytreberg en funksjonær bolig fra 1941, etter tegning av arkitekt Advocaat.⁴³ Det er også funnet korrespondanse fra 13. april 1946 mellom NPC og H. G. Finne.⁴⁴ Brevet er til Herr arkitekt H. G. Finne, c/o Nordland Portland Cementfabrik A/S, Oslo. Overskriften er ”ad Jenssens gamle hus”. Trolig gjelder også dette tilfellet ut-/ombygg og tilpasning av eksisterende bebyggelse. Hvilken bygning som omtales som ”Jenssens gamle hus” er uklart.

1950-tallets reguleringsplan

Ikke før 1951 finner vi nedtegnede reguleringsplaner for Kjøpsvik. Reguleringsplanen er signert arkitekt Trygve Romsloe, og viser en detaljert oversikt over eksisterende bebyggelse, boligbebyggelse og planlagt boligbebyggelse. Planen inneholder dessuten forretningsbebyggelse, offentlige bygninger og friarealer, offentlige grøntarealer og jordbruksområder. Av planen kan vi lese stedets utvikling fra vest mot øst kronologisk, ved å følge veien fra Kjøpsvik handelsted og helt frem til de nyeste boligstrøkene Korea og Etiopia.

Reguleringsplan vestre del, datert januar 1950 (revidert september 1951) viser planene for utviklingen av Kjøpsvik på femtitallet og fremover. Tegningen er gjort av arkitekt Trygve Romsloe i Narvik. Deler av planene er realisert.

⁴³ Ytreberg 1943:124

⁴⁴ Norcems arkiver / Arkiv i Nordland

Reguleringsplan for Kjøpsvik, vestre del

Planen for vestre del viser tydelig veien som bukker seg opp bakken fra vest mot øst og binder sammen Kjøpsvik og Kjøpsnes til det som i dag er industristedet Kjøpsvik. I sør ligger dampskipskaia og danner inngangsporten til havna og Kjøpsvik handelsted med telegraf, post, kooperativ og bokhandel. Litt ovenfor kaianlegget finner vi gården med hovedhus og tunet, og øverst i terrenget troner legeboligen. Stedet har dessuten vokst en del i løpet av de tretti årene siden Nordland Portland Cementfabrik la fram sin første plan i 1919. Like nedenfor er det registrert et offentlig bygg, og flere bygninger og bolighus er kommet opp både vest og øst for doktorgården.

Følger vi veien opp østover er den nye lensmannsgården fra 1920 kommet på plass, med arresten i umiddelbar nærhet. På toppen av bakken opp fra Kjøpsvika ligger ungdomshuset som ble reist i 1928, og en vei er tegnet inn sørover og ned mot Joholla til ingeniørboligene og kontorbygningen. Av planen kan vi se at den ene vertikaldelte ingeniørboligen er erstattet med en enebolig og at den nye direktørboligen er kommet opp sør for den vertikaldelte. Vest for det første boligområdet er det tegnet inn andre boligstrøk som er etablert i løpet av disse tre tiårene. Blant annet er det bygd flere funksjonærboliger for fabrikkens ansatte rundt 1940. Disse husene var fabrikkens eiendom i motsetning til Egne hjem-husene som ble bygd på 1930-tallet og som er tegnet inn på reguleringsplanens østre del. Helt i sør, på Kjøpsneset, er den gamle kirkegården og boligområde med eldre og nyere bebyggelse tegnet inn. Her ligger også handelsmann Johansens butikk med kaia og tankanlegget.

Den nye lensmannsboligen, fra 1920.

Bygningen er oppført etter lokale tradisjoner, med saltak, takopplett og tidsriktige detaljer i jugendstil. Huset er i dag ombygd til Stetind Hotel. Bildet er publisert i Årbok for Tysfjord, årgang 26 – 2008, s. 56.

Pæsa og Myra

1950-tallets reguleringsplan viser også visjonene for den fremtidige bebyggelsen til industristedet Kjøpsvik. I tillegg til klare soneinndelinger har denne reguleringen også tydelige funksjonsdifferensieringer. Helt nord på planens vestre del, finner vi en planlagt idrettsplass og en ny skole et stykke nedenfor, på hver sin side av kalkbruddet. Med tanke på solforhold og utsikt ligger skolen flott plassert med fjellsiden i ryggen og fronten mot sør. Av planen ser vi at skolen er tenkt som to bygningsvolum satt sammen i vinkelform – et langstrakt rektangulært areal som følger fjellsiden i nord og et mindre, med en tettere bygningskropp som strekker seg ut mot sør. Vinkelen danner en del av et gårdsrom som virker både beskyttende og inkluderende. At skolen er tildelt denne tomten kan tenkes å ha flere årsaker. Kjøpsvik er i utvikling, og dette området er så å si ubebygd. På samme måte som man tenkte da fabrikktomta ble valgt, ligger også denne tomten godt i le for vær og vind. Kalksteinsbruddet i Pæsa er i ferd med å tømmes, og fabrikken vil snart flytte aktiviteten sin nordover. Områdets nærhet til både Kjøpsvika og fabrikkens boligområder samtidig som det ligger i nærheten av de nye områdene og arbeiderstrøkene på Grindhaugen er også viktig. Mellom skolen og arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen er det tegnet inn flere boliger, både eksisterende og planlagte. Dette strøket strekker seg fra Pæsa, under det tidligere dagbruddet i fjellsiden, og over jordene som lå vest for kirka. Skolen ble ikke bygget her, men kom i stedet opp på Hestneshaugen mellom arbeiderstrøkene Korea og Etiopia i 1969. Den ble interessant nok oppført slik den er tegnet på reguleringsplanen. Områdene Pæsa og Myra ble etter hvert i sin helhet regulert for boliger.

Tilbake ved ungdomshuset i reguleringsplanen ser vi at veien videre går som en akse gjennom hele Kjøpsvik forbi kirka og kirkegården mot sentrum. Den fortsetter forbi torget og prestegården, nesten frem til Hestneshaugen. Her er det lagt inn en fremtidig trasé for transport til fabrikken fra et nytt kalksteinsbrudd. Traséen går parallelt med den opprinnelige transportveien mellom fabrikken og dagbruddet i Pæsa, og krysser hovedveien før den endrer retning vest for kirka og fortsetter forbi idrettsplassen og videre nordover mot Åsen.

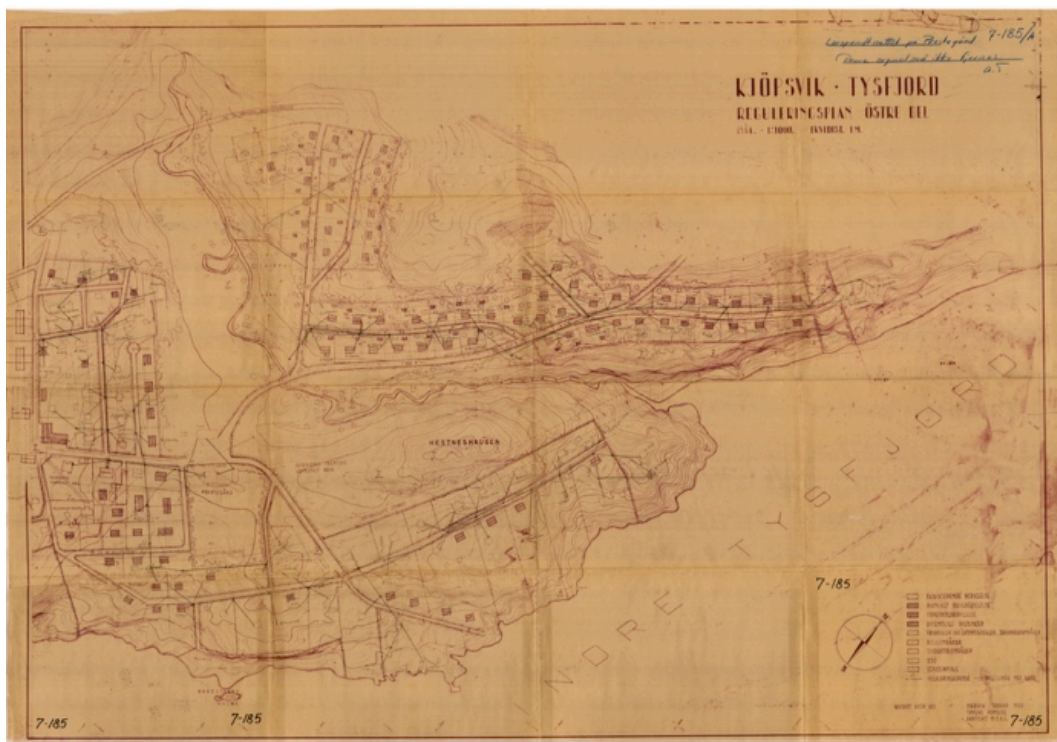
Sentrum

Hovedveien fortsetter videre mot sentrum og torget. Planen avdekker et definert sentrumsområde med et åpent torg. Dette er en naturlig videreføring av et område hvor det

allerede er etablert forretningsvirksomhet og flere offentlige funksjoner – mange av dem i midlertidige lokaler. Langs hovedveien er det tegnet inn fem forretningsbygg. På andre siden av veien ligger kirkegården. Her er i tillegg planlagt et større forretningsbygg, samt et herredshus. Disse bygningene danner sammen med det planlagte samvirkelaget rammen for et firkantet torg med en åpen plass midt i. Av de planlagte bygningene er det kun herredshuset som ikke ble realisert.

Utenfor sentrumsbyggene er det planlagt nye boligområder. Det nærmeste området er inndelt ti tomter med toetasjes bygninger i varierende størrelser. Feltet strekker seg helt frem til den nye veien nordover mot den planlagte idrettsplassen, og inkluderer Folkets hus som ble bygd i 1928. Øst for sentrum, mellom prestegården og fabrikken, ligger et stort område som strekker seg fra Kjøpsneshaugen og ned til prestegårdsjordene. Her ligger fortsatt en stor del av den opprinnelige bebyggelsen fra tiden før 1918. Utover nye forretningsbygg langs hovedveien er ikke dette strøket regulert for videre utbygging. Dette boligområdet ble ikke realisert.

Reguleringsplan for Kjøpsvik, østre del

Reguleringsplan østre del, datert januar 1950 (revidert september 1951) viser planene for utviklingen av Kjøpsvik på femtitallet og fremover. Tegningen er gjort av arkitekt Trygve Romsloe i Narvik. Store deler av planene er realisert.

Den østre delen av reguleringsplanen viser at det er kommet opp en skolebygning litt sør for prestegården. Skolen ble bygd i 1938, og har avløst den gamle skolestua fra 1896 som ligger rett bak. Skolen har saltak, to etasjer, kjeller og loft. Planen viser også reserverte arealer til kommunalt bruk. Det legges opp til stor boligbebyggelse mellom klokkergården og prestegården. Hele atten nye tomter er tegnet inn i dette området som strekker seg ned mot sjøen i øst. Det er også planlagt åtte tomter rundt bebyggelsen fra 1930-tallet på Grindhaugen. Planen fra 1950 avslører at tidligere regulering har vært tilpasset det opprinnelige boligmønsteret og har utviklet seg på en organisk måte. Reguleringen fra 1950 videreutvikler dette mønsteret ved å kombinere en streng regulering med organisk tilpasning. De fleste av disse tomtene ble bebygde. Rekken med de fire store boligene nord for Grindhaugen er bygd, med små endringer.

Skolen, som ble bygd i 1938, ligger i enden av Rognalléen som går ned fra Grindhaugen mot hovedveien. Den monumentale bygningen gjentar tradisjonelle elementer som vi også finner på bygningene fra 1919. Bildet er publisert i boka *Velferd og mangfold Tysfjord kommune 1950-2000*, s. 60

Det samme mønsteret kommer enda tydeligere frem i planen for det nye arbeiderstrøket, Korea. Området ligger nordvest for Hestneshaugen og nord for den nye kirkegården. Hestneselva følger området som en L fra vest til øst og videre fra sør til nord. Området går forbi elva og videre nordover langs lia under åsen. Korea er med sine førti tomter regulert for fabrikkens arbeidere. Hver tomt har god plass til hus og uthus, og er tegnet inn med toetasjes

boliger. Reguleringsplanen viser en streng struktur, med kvadratisk inndeling av tomtene, samtidig som den følger det kupert terrenget. Boligene ligger plassert i to rekker adskilt med en vei som slynger seg parallelt med tomtene og tilpasser seg topografien i retning sør-nord. Resultatet er et ryddig og velorganisert boligområde, med homogen bebyggelse. Dette boligfeltet er realisert i sin helhet. De fleste husene er enkle bygningsvolum med to etasjer slik vi kan gjenkjenne fra andre industristeder i hele landet fra samme periode. Fasadene varierer mellom glatte murflater og panel. Gjennom hele NPCs historie har store deler av arbeidsstokken pendlet mellom hjemmene sine og fabrikken. Mange av disse valgte etter hvert å bosette seg permanent i Kjøpsvik. Noen av husene er derfor flyttet til stedet. Arbeiderstrøkene består altså av både nybygg og hus som ble fraktet fra gårder rundt om kring i kommunen og plassert på nye grunnmurer.

Reguleringsplanen viser også et planlagt boligfelt som følger elva vestover. Dette feltet har nitten tomter fordelt på tre rekker. Reguleringen følger samme struktur som den som er beskrevet ovenfor, men veinettet går øst-vest. Dette feltet ble imidlertid ikke realisert. I ettertid er det anlagt ny kirkegård i dette området.

Reguleringen fra 1950 utvider også Etiopia med hele ni tomter. Planen viser hvordan man også her har tilpasset seg terrenget og den opprinnelige bebyggelsen. De gamle sjøbodene og sagbruket langs sjøkanten er dessuten tatt vare på. Dette området er også realisert i sin helhet. Trolig er det også her enkelte gamle hus som er flyttet hit fra andre steder og satt på ny grunnmur.

Utviklingen

Industristedet Kjøpsvik har utviklet seg både organisk og ved regulering.⁴⁵ Fra å være en liten bygd med spredt bebyggelse med et begynnende sentrum i området rundt Kjøpsvik handelsted, flyttet industrien fokus og la føringen mot en ny tettstedsbebyggelse på Kjøpsnes allerede ved etableringen i 1918. Et nytt sentrum hadde rukket å etablere seg da reguleringsplanen fra 1950 ble tegnet.

⁴⁵ Viser til kapittel 1 og fortolkningen av organisk arkitektur i Ruud, 2015: 168

Kjøpsvik, 17. mai 1955

Bildet viser hovedveien med de nye forretningsbyggene og arbeiderboligen 1A i bakgrunnen. På andre siden av veien ligger kirkegården. Til høyre for arbeiderboligen i bildet ligger "Grini". Bygningen ble satt opp av tyskerne under andre verdenskrig, og ble stående til slutten av 1950-tallet. Her bodde flere familier de første årene etter at krigen var over, og hele området var fullt av barn.

Foto: Axel Erik Andersen / Museum Nord. Andersen var ingeniør på NPC i 1955.

Den detaljerte planen er et viktig dokument. Den forteller ikke bare om reguleringen av de nye boligområdene i Kjøpsvik på 1950-tallet, men også om utviklingen frem til den ble tegnet. Planen viser en lojalitet overfor stedet, og en videreføring av de tidligere reguleringsenes hagebyidealer. Fra gårdsbebyggelse med lokale, tradisjonelle bygningstyper fra førmoderne tid er det vokst frem boligstrøk som speiler tiden de er oppført i. Fra industrialiseringen på 1920-tallet med småhus og villaer med individuell tilpasning og historiske elementer via 1930-tallets skiftninger mellom jugend og funksjonalisme, 1940-tallets modernisme med nedtonede detaljer og gjenreisingsarkitektur som strekker seg inn på 1950-tallets optimistiske homogenitet. Gjennom hele denne perioden har fokuset vært på hagebyens idealer med lys, luft og adskilte soner for jobb og fritid.

Også i tiårene etter 1950-tallet har man regulert etter samme idealer. Stedet har utviklet seg og nye boligområder er etablert. Rundt Kjøpsvik handelsted – eller Lind-gården, som er den nåværende betegnelsen – er feltene Lindjordet og Smineslia etablert, og områdene Smines, Oldervik og Sommerset er bebygget. Området som var det sentrale på begynnelsen av 1900-tallet er dermed utbygget - både oppover og utover. Et stort felt, Bjørnhaugen, er etablert over

Korea. Alle områdene med store hager, lys og utsikt – i tråd med stedets tradisjon. Sentrum er utviklet med offentlige bygninger som rådhus, lensmannskontor og bank i samme lave bygningsstil. Med den sentrale plasseringen av sentrum med forretningsbygg og offentlige bygninger omkranset av boliger og industri i klart avgrensede soner, er Kjøpsvik blitt til en hageby både Howard og Sitte ville vært stolte av.

Industristedet Kjøpsvik med Etiopia og Korea i forgrunnen. Midt i bildet ligger prestegården, skolen og torget, med arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen til høyre i bildet. Helt i bakgrunnen ser vi fabrikkpipene, slambassenget og siloen.

Årstall for bildet er ukjent, men bildet er publisert i boka *Her bor vi!* i 1978.

Foto: Bjørn Erik Olsen

Utviklingen av stedet kommer spesielt til uttrykk i bildet av industristedet Kjøpsvik tatt fra nordsiden. Fortsatt står fabrikk sentralt i bildet, men motivet er endret. Fra den monumentale kontorbygningen sto i fremste rekke settes nå folket og arbeiderstrøkene Etiopia og Korea i front. Etter at Kjøpsvik fikk veiforbindelse nordover til E6 i E fjord i 1992 er den nye porten inn til stedet flyttet til nordsiden, og det er bebyggelsen i Korea som ønsker velkommen.

Kapittel 5

Byplan- og boligidealer i Kjøpsvik

Det nye Kjøpsvik

Jeg ønsker å se på utviklingen av industristedet Kjøpsvik som en del av et større bilde, og vil sammenligne Kjøpsvik med fremveksten av andre lignende industristeder og byer i første halvdel av det tjuende århundret for å tydeliggjøre ideer, planer, realiseringer og brytninger mellom idealer i Kjøpsvik.

Oddvar Svendsen skriver i artikkelen ”Industrisamfunnets byplanlegging i Nord-Norge” om forskjellige faser ved byplanlegginga i Nord-Norge gjennom 1900-tallet.⁴⁶ Blant annet sier han at perioden frem til 1920 hadde med seg trekk fra tidligere århundres planlegging, mens den neste fasen, frem til 1950, preges av nye ideer og idealer og tanken om det gode liv. Svendsen hevder også at selv den enkleste form for byplan representerer kimen til det planlagte samfunnet. I Norcems arkiv fant jeg en slik enkel plan, situasjonskartet fra 1919 (se illustrasjon s. 24) og utgangspunkt for det planlagte samfunnet.

Situasjonskartet fra 1919 viser grunnlaget for etableringen av industristedet Kjøpsvik. Da Nordland Portland Cementfabrik A/S skulle etableres, valgte man en tomt til fabrikkens som lå et langt stykke unna Kjøpsvik handelsted og området rundt. I stedet for å utvikle dette området trakk man utviklingen østover, helt på andre siden av Kjøpsneset. Beliggenheten til selve fabrikktomta var ideell både med tanke på tilgang til råstoffet som fantes i fjellene rundt, og for transport med båt. Her hadde man også pekt seg ut de best egnede områdene for tomter til fabrikkens andre bygninger. Med dette som utgangspunkt lå alt til rette for å utvikle et industristed. Det lå vakkert til, godt beskyttet for vær og vind – og det var helt ubebygget. Men der man på flere andre industristeder har nedtegnede planer for den kommende utviklingen, mangler dette i vesentlig grad for Kjøpsvik. Situasjonskartet fra 1919 kan likevel gi en pekepinn på hvilke idealer man hadde og hvilken retning man ville at industristedet skulle ta.

⁴⁶ Svendsen 2008: 346

De som sto bak planene har lagt ned et imponerende arbeid i forkant, og det er stor sannsynlighet for at visjonene for det videre arbeidet var like virkelige. NPC hadde makt og mulighet til å velge fra øverste hylle da de skulle velge tomter til alle nødvendige funksjoner. Valg av fabrikkomt og plasseringen av fabrikkene er optimal – nærheten til forekomstene og sjøveien er avgjørende. I tillegg er nærheten til store områder for videre utvikling av stor betydning. Arbeidet som er lagt ned for å gjøre disse områdene tilgjengelig må heller ikke overses. Tysfjord lokalhistorielag beskriver slutten av 1800-tallet som et samfunn med visjoner og fremtidsplaner.⁴⁷ Det vitner om et samfunn med sterke mennesker med sterk vilje, som så mange steder i Nord-Norge.

Kjøpsvik/Kjøpsnes gjennomgår en enorm utvikling i et hurtig tempo, og er i årene frem mot århundreskiftet i ferd med å bli et sentrum. I tillegg til å være handelsted er bygda blitt kirkested med ny kirke og prestegård, skolested med skolestue, rettssted med lensmannsgård og man har distriktslege med doktorgård. Det mest nærliggende hadde kanskje vært at tettstedet Kjøpsvik utviklet seg fra området rundt Kjøpsvik handelsted, med vika som åpner seg mot sør som en port langt inne i fjorden. Her kunne man godt se for seg et utbygde område – et sentrum med torg og bygninger rundt. Dette er også den måten byer ofte har utviklet seg på i Nord-Norge, fra et handelsted til et tettsted og by. Vi skal heller ikke langt for å finne byer med lignende utgangspunkt for planene rundt den lokale industrien.

Strømningene internasjonalt og nasjonalt

Både Narvik og Harstad er interessante byer i forbindelse med industriens rolle for byutviklingen i nord,⁴⁸ og begge byene har elementer vi kan gjenfinne i utviklingen av industristedet Kjøpsvik. Harstad vokste hurtig fra slutten av 1800-tallet, og rundt 1920 var tettstedet blitt til en småby med 3600 innbyggere. Frem til slutten av 1890-årene utviklet byen seg organisk ved strandlinja og havna, og fulgte topografien i området rundt. Da arbeidet med reguleringen av byen kom i gang, ble den opprinnelige bebyggelsen innlemmet i den nye byplanen.

⁴⁷ Lokalhistorielag, 1994: 69-79

⁴⁸ Svendsen, 2008: 346

Narvik hadde også en begynnende sentrumsdannelse i området rundt Narvikbukta i den tidligste anleggsfasen i 1880-årene.⁴⁹ I utgangspunktet var det også her man ønsket at byen skulle ligge, men som Svendsen skriver: ”Det var lokaliseringa av industri og transport som var det primære og som fikk bestemme byens ansikt”. Den første byplanen for Narvik viser også at byen ble flyttet. Malmindustrien og jernbanen overtok områdene rundt Narvikbukta og sjøen. Sentrum og boligbebyggelsen skulle derfor trekkes vekk fra sjøen og opp mot fjellet. Den endelige reguleringsplanen for Narvik fra 1899 viser de to bydelene Oscarsborg og Frydenlund, med gater og bebyggelse i tidsriktig kvadratstruktur over det kuperte terrenget. Dette var det klassiske mønsteret for industribyer hvor nettopp byplanleggingen var regnet som et viktig strukturelt virkemiddel i utviklingen av by- og industrisamfunn.

Planen for Narvik ble imidlertid videreutviklet av arkitekt Sverre Pedersen som hadde helt nye ideer for hvordan byen kunne utformes. Pedersen er også kjent for å tegne byer som er langt mer individuelle enn de kvadraturformede byene fra industrialismens første tiår.⁵⁰ Han blir engasjert som byplanlegger i 1924, og tegner en byplan med løsninger som løser opp den stramme strukturen, og som følger topografien og terrenget. Han definerer også et klarere skille mellom bysentrum og boligområdene ved å legge boligbebyggelsen hovedsakelig til Frydenlund-siden, der lyset og solforholdene er helt annerledes enn Oscarsborg på motsatt side. Dette er et tydelig resultat av hans interesse for de nye strømningene utenfra.

Tendensene kom fra USA og Europa, hvor man så at industrialiseringen frem til århundreskiftet hadde skapt overfylte byer og samfunn med kummerlige levevilkår for mange mennesker. Man begynte å se etter måter å få bukt med de mange sosiale problemene som oppsto i kjølvannet av den raske urbaniseringen som kom med industrien. Overfylte byer og trangbodde leiegårder, ofte med dårlige sanitære forhold, bragte med seg både sykdom og kriminalitet. Noe måtte gjøres for å bedre levekårene for disse menneskene.

Sentral i dette arbeidet var den østerrikske byplanleggeren Camillo Sitte. Sitte hadde kunstnerisk bakgrunn da han startet sin arkitektutdanning, og han vektla det estetiske i byplanleggingen. Dette brøt med den tekniske og skjematiske tankegangen industrialismen og urbanismen hadde ført med seg. Fra sine mange reiser hadde han gjort seg opp egne tanker om hvordan man kunne skape nye samfunn gjennom å forene moderne teknikker og

⁴⁹ Svendsen, 2008: 354

⁵⁰ Svendsen, 2008: 352

kunstneriske metoder. Han var spesielt opptatt av at små miljøer, offentlige rom og torg skulle ha like stor plass i byplanlegging som skjematisk organiserte kvartaler. Sitte var også bekymret for at de store moderne bygningene som kom opp i rekordfart fikk for stort fokus og at dette gikk på bekostning av trivselen og omgivelsene rundt. Derfor var det essensielt for ham å jobbe ut fra åpne rom og bygge helhetlige miljøer rundt disse. I 1889 presenterte han sine teorier i *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*, som tok for seg hvordan byplanleggingen kunne utføres ut fra slike estetiske prinsipper. En av foregangsmennene for disse ideene i Norge var nettopp Sverre Pedersen. Ved å løse opp det skjematiske kvadraturmønsteret, og tilpasse gater og bygninger etter terrenget fikk man byplaner tilpasset forholdene til hver by. Både Harstad og Narvik viser slike elementer i overgangen fra tradisjonell regulering til de nye tendensene rundt byplanlegging på begynnelsen av 1900-tallet.

Parallelt med Sitte jobbet britiske Ebenezer Howard også for bedre levevilkår og trivsel i byene. I 1902 publiserte han sine byplanteorier i *Garden Cities of To-morrow*, med en presentasjon av hvordan han mente en by skulle bygges. Howards idealby var bygd på ideen om en sammenheng mellom bylivet og det landlige, og han ville bringe naturen inn i hverdagen. Idealet var et samfunn bygget rundt et sentrum, med boliger, hager og grønne parker og industrien plassert i utkanten. Howard knyttet selv begrepet hageby til sine ideer, og det fikk sterk innflytelse på bolig- og byplanleggingen i Norge i hele første del av 1900-tallet.⁵¹ Pedersens endringer av den første byplanen for Narvik tenderer også mot disse idealene når han deler opp byen i mer definerte områder. Havneområdet med industri og transport, et bysentrum med handel og offentlige bygninger og et boligområde med grøntarealer.

Mer enn fabrikk

Planen for industristedet Kjøpsvik, slik vi kjenner den, involverer frem til oppstarten av Nordland Portland Cementfabrik kun fabrikkens egne bygninger. Måten bygningene plasseres på, med adskilte områder for fabrikkens arbeidere og de kontoransatte antyder en hierarkisk oppbygging. Denne måten å etablere slike industrisamfunn på var svært vanlig, og noe vi kan se lignende eksempler på flere steder i landet.

⁵¹ Svendsen 2008: 351

Et nærliggende eksempel i Nord-Norge, der man også startet industriutbyggingen på bokstavelig bar bakke, er Glomfjord. Etableringen av Glomfjord som industristed er utførlig omtalt av Ingebjørg Hage, og likhetene med Kjøpsvik er mange. Hage innleder sin tekst med en beskrivelse av utgangspunktet: ”Ved 1900-tallets begynnelse var det noen få isolerte gårdsbruk spredt rundt omkring i området. Femten år senere planla man en ny by basert på utenlandske idealer, hvor deler av planen ble realisert”.⁵² Glomfjords Aktieselskap ble stiftet allerede i 1912 og i årene som fulgte ble noen av de mest karakteristiske bygningene tegnet i Kristiania og reist i Glomfjord. Hage peker på at dette sannsynligvis var for å markere at området var tatt i besittelse av industrier med arkitektonisk høyverdig smak; en driftsbestyrervilla, en administrasjonsbygning og to funksjonærboliger. På samme måte som i Kjøpsvik skiller man topografisk mellom funksjonærer og arbeidere, og boligene for direktør og bestyrer ligger øverst i Glomen.⁵³

I Kjøpsvik ligger administrasjonsbygningen strategisk plassert over fabrikkområdet, med formidabel utsikt over fabrikk og den vakre naturen rundt. I samme område finner vi to vertikaldelte hus for bedriftens ingeniører som nærmeste nabo til kontorbygningen. De fire arbeiderboligene, med fire leiligheter i hver, ble oppført på andre siden av fabrikk med kirken som nærmeste nabo. Måten industriområdet er anlagt – med lokaliseringen av bygningene, størrelse og utforming – er også inspirert av tradisjonelle prinsipper for industristeder som er utviklet av én byggherre. Og det er Nordland Portland Cementfabrik A/S som legger planene. Som tidligere nevnt er sementfabrikken ble anlagt med umiddelbar nærhet til sjøen, på en ideell fabrikkomt er ideell både med tanke på transport og råstoff. De store kalkforekomstene befant seg i fjellene rundt stedet. Nå kunne man forholdsvis enkelt frakte råstoffet ved hjelp av en skinnegang over jordene og ned til fabrikk. Med god hjelp av sterke krefter i befolkningen fikk NPC også tilgang på de fleste jordstykkene på Kjøpsnes. Gårder ble flyttet og mange endte opp med å leie sin egen tomt. På den måten kunne planleggerne velge fra øverste hylle med tanke på plassering av boligbebyggelse.

Også Ålvik i Hardanger er et sted med flere interessante faktorer. I likhet med Kjøpsvik etableres det ny industri, og det er bedriften som står for den totale planleggingen av

⁵² Hage 2008: 273

⁵³ Hage 2008: 286

industriestedet.⁵⁴ I perioden 1910–1936 etablerte bedriften Bjølvefoss et helt nytt samfunn, med ”Byen” som det sentrale området. Arkitekten bak utformingen av både stedet og bygningene er Nicolai Beer, som var med i planleggingen helt fra starten.

”Bedrifta Bjølvefossen var Ålvik si mor. Det var dette selskapet som fødte fabrikkbyen, som bygde gatene og alle husa og som skaffa innbyggjarane arbeid, mat og meningsfull fritid.”⁵⁵ Sitatet er hentet fra Norges Vasskraft- og Industristadmuseums omtale av industriestaden Ålvik og er en del av et utdrag fra boka *Fabrikkbyane i Hardanger* av Eva Røyrane fra 2011. Dette er også beskrivende for industriestedet Kjøpsvik. Historien til industriestedet Ålvik er på mange måter veldig lik Kjøpsviks historie.

Planene for Ålvik var omfattende og fra oppstarten og frem til midt på 1970-tallet var det kun to arkitekter involvert. Nicolai Beer i årene frem til 1950, og Esben Poulsson i den neste perioden frem til 1974, som begge også har vært engasjert i Kjøpsvik.⁵⁶ All nyere bebyggelse i Ålvik er videreutviklet fra den opprinnelige byplanen. Resultatet er svært helhetlig med definerte områder med homogen bebyggelse og strukturell regulering. Planen for Ålvik avslører samme boligmønster som i Kjøpsvik, med vertikaldelte tomannsboliger, firemannsboliger og villabebyggelse.

Også i Glomfjord var planene omfattende. Arkitektkontoret Morgenstjerne & Eide sto bak utformingen av byplanen for stedet i 1916.⁵⁷ Den detaljerte planen viste en by som var skreddersydd etter topografien, med egn bybane som slynget seg oppover det bratte terrenget. Planen var inndelt i klare soner med byfunksjoner, offentlige bygninger og ulike boligformer. Byplanen for Glomfjord ble imidlertid bearbeidet og kun delvis utført før det oppsto økonomiske problemer for Glomfjords Aktieselskap og de samarbeidende byggherrene. Resultatet av dette ble at de ideelle planene fra 1916 ikke lot seg gjennomføre. Nordland Portland Cementfabrik A/S i Kjøpsvik fikk også kjenne på de harde 1920- og 1930-årene, og fikk økonomiske utfordringer som skulle vedvare i en årrekke etter etableringen i 1918.

⁵⁴Lavold, Gro: <http://www.nvim.no/industriestaden-alvik/category949.html>

Teksten er et utdrag fra et manus utarbeidet av arkitekt Gro Lavold i forbindelse med boka ”Ferrofolket ved fjorden”.

⁵⁵Røyrane, 2011: <http://www.nvim.no/industriestaden-alvik/category949.html>

⁵⁶Fossåskaret, Erik: <http://www.aalvik.info/pages/hist/indu/trallebaneseminar.pdf>

Erik Fossåskaret, UiS: Laga opphavleg til seminar i april 2009. Revidert november 2010

⁵⁷Hage, 2008: 276

Arkitektene bak industristedet

Ser man på bygningene fra de første årene er det fristende å gjøre seg tanker om at det lå en større plan til grunn også for oppbyggingen av industristedet Kjøpsvik. I følge Nils A. Ytreberg er alle planene for fabrikkplanlegget utarbeidet av direktør Bech i samarbeid med det danske firmaet F. L. Smidth & Co.⁵⁸ Det er også Bech som har den administrative og bygningsmessige ledelsen. Det er likevel rimelig å undre seg over arkitekt Beers rolle i denne sammenhengen. Nicolai Beer har på denne tiden hatt flere lignende oppdrag. Sammen med arkitektkontoret Morgenstjerne & Eide var han med på utformingen av industristedet Høyanger. Her tegnet han reguleringsplanen og bebyggelsen for Villabyen og Parken i 1916.⁵⁹ Vi har allerede sett at Beer var med på planleggingen helt fra starten i Ålvik, og er oppgitt som formgiver for både stedet og bygningene. I den forbindelse er det kanskje rimelig å se for seg at Nicolai Beer var mer deltakende i planleggingen av Kjøpsvik enn man har antatt.

Situasjonskartet fra 1919 viser en skisse over nybyggene fra mai samme år. Muligheten for at det jeg har funnet kun er en oversikt over utbyggingen så langt er absolutt reell. Alternativt kan arkitekt Beer ha tegnet en plan for videre utvikling av industristedet som skulle realiseres på et senere tidspunkt. Dette er spesielt interessant med tanke på en soneinndelt plan. Det kan også ha vært utformet en egen plan for arbeiderbebyggelsen fra 1919 på Grindhaugen på dette tidspunktet. Det kan faktisk være slik at det forelå en ferdig utviklet byplan allerede i 1919, slik vi har sett det både i Narvik og Glomfjord. Eller slik som i Ålvik, at det var en helhetlig plan som vi ser videreutviklet gjennom reguleringene for Kjøpsvik fra 1930-, 1940- og 1950-tallet. Teoriene er mange, og åpne. Sannsynligvis vil vi aldri finne alle svarene, men muligheten for at situasjonskartet fra 1919 bare er en del av en større plan, er der. Dette er også interessante spørsmål med tanke på utviklingen av Kjøpsvik de neste tretti årene. Reguleringsplanen fra 1950 fremstiller stedet i store trekk slik det er blitt. Det er også mulig at svaret ligger i situasjonskartet. Så langt jeg har kunnet finne foreligger det ingen dokumentasjon på at Beer har vært i Kjøpsvik i forbindelse med oppstarten av Nordland Portland Cementfabrik A/S. Han kan svært godt ha blitt kontaktet nettopp på grunn av sin erfaring med utviklingen av industristeder, for å tegne boliger til fabrikkens ansatte på bestilling ut fra planer som allerede var utarbeidet.

⁵⁸ Ytreberg, 1943: 72

⁵⁹ Gunnarsjå, 2006: 356

Plantegningene for de vertikaldelte ingeniørboligene avslører at de er tegnet av arkitekt Nicolai Beer for Nordland Portland Cementfabrik A/S. I arkivet fant man også tegninger til to av etasjene på kontorbygningen. Detaljer på tegningene, sammen med bilder av byggene tatt under oppføringen av husene og i tiden rett etter 1919, gir grunn til å tro at det er Beer som har tegnet alle boligbyggene som ble reist i forbindelse med oppstarten av fabrikk. Bygningenes like formspråk, med gjentatte detaljer og stil styrker inntrykket av en helhet formgitt av en arkitekt. Nicolai Beer har i tillegg erfaring fra å jobbe med en helhetlig estetikk i større prosjekter i tråd med tidens idealer.

I likhet med blant annet Høyanger, Glomfjord og Ålvik er industristedet Kjøpsvik utformet etter hagebyidealet. Med alle de små industristedene som vokste frem i perioden rett etter århundreskiftet, vokste behovet for boliger. Espen Johnsen skriver i artikkelen ”Massenes hus” at ”med etableringen av den kraftveiende industrien på Notodden, Rjukan, Odda og Høyanger fulgte også en interessant utbygging av arbeider- og funksjonærboliger, initiert og gjennomført med fremsynte industrieiere som byggherre”.⁶⁰ Her viser han videre til at hagebyteoriene ble utprøvd for første gang med utbyggingen av trehusanlegget *Grønbyen* på Notodden, og 22 vertikaldelte tomannsboliger med halvvalmet tak ble bygd. Tomtene var store med egne hageparseller på hver side av huset.

Joholla i Kjøpsvik skulle utvikle seg til bedriftens villastrøk. Etter de første årene overtok oberst Hans Finne som direktør for sementfabrikken etter Bech i 1923. Direktør Finne hadde vært med i bedriftens styre siden starten, og må slik ha hatt god kjennskap til planene for Nordland Portland Cementfabrik A/S. Etter brannen i 1923 ble det reist to nye villaer i *Joholla*, hvorav den ene ble bygd som fabrikkens endelige direktørbolig. Fra muntlige kilder vet vi at oberst Finne hadde klare meninger om blant annet beplantningen av fabrikkens områder.⁶¹ Han fikk anlagt alléer både rundt funksjonærenes boliger i *Joholla* og i forbindelse med arbeiderboligene *Ena*, *Toa*, *Trea* og *Fira* på *Kjøpsneshaugen*.

⁶⁰ Johnsen, 2005: 29

⁶¹ Solberg, 2017

Nedtonet paternalisme

Øyvind Thomassen skriver i artikkelen ”Mo i Rana – Førestillingar om mønsterbyen ca. 1900- 1950” at byplaner gjerne blir til når det skal bygges nye byer, gjenreise nedbrente byer eller når etablerte byer skal ekspandere.⁶² Han skriver vidare at byplaner er rikholdige på bakenforliggende informasjon, og at den første byplanen av Mo som ble tegnet at Ole Tobias Olsen i 1887 var et vikarierende argument for bygging av jernbanen til Mo. Olsen hadde i utgangspunktet ikke storbyvisjoner for Mo, og byplanen var knapt mer enn en skisse av tilfeldig plasserte hus der ingen estetiske idealer fremkommer. Ut fra dette vil en kulturell og sosial tolkning ikke bli annet enn spekulasjoner, og at det man står igjen med i dette tilfellet er jernbanen. Men det ligger også informasjon om at Ole Tobias Olsen er en handlekraftig mann med en fremtidsrettet tankegang. Olsen var en forkjemper for jernbanen, og målet med den skisserte planen var å formidle budskapet sitt, og formidle det til de riktige menneskene. Dette kan man også tenke om lensmann Kokaas, og Kjøpsvik, og det er ikke før man begynner å undersøke nærmere at man finner denne bakenforliggende informasjonen. Både Ole Tobias Olsen og Johan Kokaas må kunne sies å være medvirkende årsaker til at disse planene diskuteres. Olsen fikk gehør for sine idéer, og i 1914 tok grosserer Hans Meyer initiativ til en ny byplan.⁶³ Meyer sa seg senere villig til å avstå grunn samt investere en tredjedel av kostnadene ved utforminga av en ny reguleringsplan. Etter hvert skal bykomitéen i Mo komme til å engasjere byplanleggeren Sverre Pedersen for å utforme planen for byen.

Thomassen skriver også om likhetene mellom Mo i Rana og Mariemont i Cincinnati, Ohio.⁶⁴ Byen som ble anlagt ved at enken etter en rik industriherre investerte i et stort landområde. Den amerikanske planleggingskonsulenten John Nolan ble engasjert til å tegne en byplan for det som skulle være et nasjonalt eksempel, og som skulle bringe det gode samfunn til alle samfunnsklasser. Thomassen beskriver parallellene til Mo som slående. Ikke bare selve byplanen, men også nettverket av aktører rundt utformingen av byplanen fra 1923 er svært lik tilfellet Mo i Rana. En stor grunneier som gikk inn i et aktivt samarbeid med en av samtidens ledende byplanleggere.

⁶² Thomassen, 1997: 139

⁶³ Thomassen, 1997: 141

⁶⁴ Thomassen, 1997: 144

I Kjøpsvik foreligger det ingen skisse fra lensmann Kokaas hånd, og situasjonsplanen er som vi har sett det foreliggende utgangspunktet for industristedet Kjøpsvik. Der Mo engasjerer Sverre Pedersen til å utforme byplanen, er det Nordland Portland Cementfabrik A/S, ved direktør Beck og F.L.Smidth, som står bak planene i Kjøpsvik i samarbeid med arkitekt Nicolai Beer. I Kjøpsviks tilfelle er det imidlertid bedriften N.P.C. som er grunneier, etter å ha sikret seg rettighetene til det meste av stedet i forkant. Likevel er det interessante paralleller mellom Mo i Rana og Kjøpsvik. Thomassen hevder også at Sverre Pedersens inspirasjon fra Cincinnati kan komme direkte gjennom Pedersens internasjonale nettverk, og at Pedersens rolle i planlegginga av Mo og andre norske byer og tettsteder i 1920-årene kan ha vært mer enn bare en som tilpasset internasjonale ideer til lokale forhold. Det kan se ut til at han har spilt en innovativ rolle i utviklingen av nettverket mellom lokale interesser og fagkunnskap eller inspirasjon fra utlandet. Som Thomassen finner jeg det heller ikke urimelig at Pedersen svært godt kan ha kjent til Nolan og Mariemont. Det er også sannsynlig at en internasjonal bedrift som F. L. Smidth, med kontorer blant annet i New York, kan ha hatt god kjennskap til amerikansk byplanlegging.

Situasjonskartet over nybygg ved Nordland Portland Cementfabrik har sin egen verdi som selvstendig dokument fordi den dokumenterer de bygningene som allerede var kommet opp våren 1919. Men det er likevel mye mer tilgjengelig informasjon i dette kartet enn disse få bygningene og deres plassering på kartet. Som vi har sett er det ikke tilfeldig hvor bygningene er plassert i forhold til hverandre. Men dokumentet vitner også om at det er mennesker bak planen med visjoner og handlingskraft. På samme måte kan vi se at det bak prestegårdsutvalgets regulering på midten av 1930-tallet også finnes et samfunn med tydelige mål og gjennomføringsevne. Her kommer også brytningene tydelig frem gjennom forholdet mellom den nye industriherren og det sterke, stolte folket. Gjennom reguleringsplanen er vi vitne til et møte mellom sosiale lag som kan fortelle oss noe om kulturen, som antyder en endring i strukturene.

Reguleringen fra 1930-tallet antyder også at Nordland Portland Cementfabrik ikke var utelukkende paternalistisk i sin styreform. Til tross for en tydelig hierarkisk oppbygging, er bedriften likevel ikke alene om å ta avgjørelser som gjelder industristedet Kjøpsvik. Dette er også interessant fordi det nyanserer bildet av Kjøpsvik som en "Company Town". Oddvar Svendsen definerer begrepet som steder preget av én dominerende bedrift, der den lokale

folkevalgte myndighet enten er erstattet av eller sterkt prisgitt denne bedriftens forvaltning av samfunnet.⁶⁵ Ingebjørg Hage skiller mellom begrepene ”Company Town”, der industriforetaket tar hand om utbyggingen av hele bysamfunnet, og et samfunn bygd på ”korporativ paternalisme”, der man har et samarbeid mellom lokaldemokratiet og industriforetaket.⁶⁶ Industristedet Kjøpsvik ble anlagt ut fra tradisjonelle prinsipper for industristeder utviklet av byggherren, og det var NPC.som sto bak planene for utviklingen. Det er likevel en videreføring av ideer som utsprang fra lokalt initiativ. Det er også viktig å understreke at den lokale folkevalgte myndighet i aller høyeste grad var virksom og ikke var erstattet av bedriften. Selv om det ikke ble opprettet en teknisk etat i kommunen før rundt 1970, er reguleringen fra 1930-årene et godt eksempel på korporativ paternalisme i praksis, og kan antyde en endring i maktfordelingen.

⁶⁵ Svendsen, 2008: 365

⁶⁶ Hage, 2008: 300

Kapittel 6

Realiteter og brytninger i Kjøpsvik

Isenesatte hierarkier

Ingebjørg Hage skriver i innledningen til boka *Arkitektur i Nord-Norge* om arkitektur og identitet. Om møter mellom sosiale lag i samfunnet og møter mellom kulturer som gir seg utslag i arkitektur, idealer og lokal tilpasning.⁶⁷ Til å understreke dette trekker hun frem Hamsunskikkelsen *Benoni*, og hvordan han lar seg påvirke av *Mack på Sirilund* når han setter opp huset sitt. Benoni vil at folk skal legge merke til ”hovedbygningen” hans, og vurderer å bygge veranda slik det er hos Mack. Hage skriver videre at når den vanlige mann som ferdes på sjøen ser huset hans, gir det løfter om at det kanskje kan komme andre og flere hus på Benonis boplass.

Bygningene som befant seg på stedet Kjøpsvik/Kjøpsnes da industrien kom, og som er beskrevet i kapittel 2, viser at dette stedet godt kunne være et fiktivt sted i en Hamsun-roman. I en annen historie kunne Mack på Sirilund byttes ut med Lind på Kjøpsvik handelsted, og Benoni kunne bo i Otheliastua på Kjøpsneshaugen. Bygningene og deres innbyrdes plassering forteller om menneskene som bodde i Kjøpsvik, og om hvordan alle hadde sin rolle i samfunnet og hvordan menneskene tilpasser seg. Bygningsmønstret forteller også om hvilke idealer som fantes i det før-industrielle Kjøpsvik. Fra å være et lite samfunn, hvor de fleste levde av jorda og havet, utviklet det seg i raskt tempo til å bli et lokalt senter. Dette medførte ikke bare en endring i befolkningsantallet, men også i antallet bygninger. Og med den sosiale endringen i samfunnet kom også endring i bygningene. Frem til slutten av 1850-tallet fantes det stort sett spredte gårder med små nordlandshus eller toromsstuer, og bare Kjøpsvik handelsted utmerker seg med sine mange bygninger og tun.

Men det er ikke før Tysfjord blir egen kommune og blir endelig kirkested endringene gjør seg gjeldende. Prestegården er den første nye bygningen som kommer i kjølvannet av de samfunnsmessige endringene på stedet. Hovedbygningen i sen-empire følger den samme tradisjonen med midtgangshus som flere av gårdene i bygda. Den er imidlertid bygget i to

⁶⁷ Hage, 2008: 4

fulle etasjer med dobbel bredde, noe som gjør at bygningen fremstår som veldig forskjellig fra de eksisterende gårdene. Huset har også utsmykkende detaljer – enkle, men likevel forskjønnende detaljer som understreker forskjellene mellom en prestegård og de små husene. Og ikke lenge etter at prestegården er bygd er den nye hovedbygningen plass på Kjøpsvik handelsted. En høyreist bygning i empirestil og trapp med veranda, helt tråd med tidens idealer. Disse bygningene markerer både de sosiale og kulturelle forskjellene mellom eliten og ”folket”. Noen år senere er også den nye doktorgården på plass. Hovedhuset er i en stil som tenderer til sveitserstil med utsmykningen og dekoren som hører med. Og når den vanlige mann som ferdes på sjøen så disse gårdene – den flotte doktorgården som lå som et slott mellom fjellene og handelsstedet med alle sine påkostede bygninger – tenkte de sannsynligvis at slik ville de også ha det. Trolig ga det også løfter om flere bygninger og en fremtid i Kjøpsvik.

Historien lar seg enkelt overføre til utviklingen av Kjøpsvik, der Mack får rollen som industriherren og Benoni er ansatt på den nye sementfabrikken i *Pålholla*. Med dette som bakteppe er det også kontorbygningen som blir hovedpersonen i den nye historien. Bygningenes rolle er sentral når vi snakker om Kjøpsviks kultur og identitet. Nordland Portland Cementfabrik A/S bruker nybyggene bevisst til å markere sin posisjon. Plasseringen er langt i fra tilfeldig. Som vi har sett ovenfor har den geografiske inndelingen stor betydning. De differensierte områdene for fabrikkarbeiderne og fabrikkens ledelse understreker den hierarkiske strukturen. Administrasjonen – den autoritære kontorbygningen – har overtatt plassen som den øverste eliten. Nå er det denne bygningen man ønsker å se fra sjøen. Med inngangspartiet plassert på siden som vender mot sjøen er den utadventt og den ønsker velkommen. Bygningen er full av løfter samtidig som den representerer den nye tiden. Ingeniørboligene får store tomter med egne hager. De to vertikaldelte husene med to etasjer er bygget for bedriftens ingeniører etter samme idealer som mange av de andre samtidige industristedene som ble etablert. Husene har en tradisjonell utforming, men er utstyrt etter tidens krav til ny teknologi og sanitære forhold med strøm og bad. Som kontorbygningen er husene kledt i liggende panel med halvvalmet tak som gir assosiasjoner til tradisjonelle herregårder.

Arbeiderboligene på *Kjøpsneshaugen* har samme bygningsform som de øvrige husene, noe som binder dem sammen. Til tross for at arbeiderboligene ligger et stykke lenger nord med fabrikkens i mellom viser husene en slags tilhørighet med hverandre. Ved første øyekast kan

også disse fire husene fremstå som om de tilhører samme sosiale lag som husene i Joholla. Vi kan finne gjenkjennende trekk fra både ingeniørboligene og kontorbygningen, blant annet har fronten med inngangspartiet et klart slektskap med kontorbygningens. Men der kontorbygningen er utadvendt og henvender seg ut mot sjøen vender arbeiderboligene seg stillferdig inn mot stedet. Dette kan ses på som et bevisst grep fra byggherren. Det er industristedet som er arbeiderens område og det er her fokuset skal ligge. Det første man ser når man kommer ut på trappa er dessuten kalkbruddet som ligger på andre siden av jordene. At kirka ligger som nærmeste nabo er kanskje heller ikke tilfeldig. De fire arbeiderboligene er, som vi har sett, situert på en rekke på høyden litt nord for sementfabrikken. Plasseringen av arbeiderboligene stemmer godt overens med tidens tanke om utsikt, sol og friområder. Den store avstanden mellom husene forteller noe viktig om at det er tatt hensyn til lysforholdene på alle sidene av boligene. Det kan minne litt om måten man etter hvert bygger områder med lamellblokker. Det samme gjelder villastrøket, hvor alle boligene ligger sørvendt og har sol hele dagen gjennom. De ligger godt plassert i terrenget, med utsikt til sjøen og til fjellene som omkranser stedet på alle sider.

Men dette er likevel ikke noen ny måte å tenke på for folk som har vært bosatt på stedet. De fleste av husene som ble bygd før fabrikken kom ligger øst- eller sørvendt. De ligger tilpasset terrenget med utsikt, gode solforhold og tilgang på natur. Bebyggelsen ligger spredt utover, men følger i all hovedsak topografien parallelt med strandlinja. Den indre delen består hovedsakelig av jorder og sommerfjøs. Slik har det vært i Nord-Norge i generasjoner, og det kan sannsynligvis krediteres tradisjoner og sunn fornuft. Det er også verdt å merke seg at man befinner seg i en landsdel hvor lyset er fraværende en stor del av året, mens man i sommermånedene har sola døgnet rundt. Trolig er lyset viktigere her enn noe annet sted. Det er nok slike faktorer Oddvar Svendsen tenker på når han snakker om Howards definisjon av idealbyen – han ville gi innbyggerne den estetiske skjønnheten han mente de var fratatt dem gjennom den vilkårsløse storbyveksten.⁶⁸ Slik kan vi godt si at planene for industristedet Kjøpsvik er i samsvar med Howards tankegang. Et industriområde med omliggende natur og friområder og egne boligområder for seg.

Espen Johnsen skriver at 1900-tallet representerte et vannskille i den norske boligens historie, og at fra 1905 til 1970-tallet var utformingen av den anonyme massens bolighus en sentral

⁶⁸ Svendsen 2008: 351

oppgave for mange norske arkitekter.⁶⁹ I tillegg til å forsøke å få bukt med boligmangelen i byene ble utfordringen videre å skape småhus og arbeiderboliger til alle de som kom flyttende til industristedene. Johnsen viser til arkitekten Magnus Poulsson, for øvrig Esben Poulssons far, og hans tilnærming til småhusene og hvordan hans evne til å forene samtiden med det tradisjonelle ble toneangivende for det som skulle prege 1900-tallets eneboligarkitektur. Ved å standardisere rom og funksjoner kunne man tegne tilpassede hus og bygge dem fort. Etter hvert ble disse husene prefabrikkert, pakket i ferdige deler og sendt til industriherren. I og for seg er ikke ferdighus noen ny ting, men noe som er praktisert i varierende grad helt tilbake på 1700-tallet.⁷⁰ Det som er interessant her er utfordringen med å forene den tradisjonelle boformen med samtidens behov og krav til hygiene og teknologi.

Den samme ideen går igjen i utformingen av arbeiderboligene. Her fremstår de som firemannsboliger med to leiligheter i hver etasje. Vi finner dem igjen både i Glomfjord og i Ålvik. Dette var, som Hage påpeker, tilpasningsdyktige og økonomiske boliger å bygge.⁷¹ Om leilighetene i Glomfjord skriver hun at de var omtrent femti kvadratmeter og hadde kjøkken og to stuer.⁷² Som i Kjøpsvik hadde husene felles bad i kjelleren og tørkeloft på kvisten. Johnsen trekker frem Sverre Pedersens prosjekt *Lillegården* i Trondheim fra 1917.⁷³ Også her ble det bygget både frittstående småhus med hage og firemannsboliger, hvor en av variantene var en toetasjes bygning med fire leiligheter på tre rom og kjøkken. Pedersen presenterte senere også tegninger av et toetasjes ferdighus med fire leiligheter med to rom og kjøkken. Begge disse eksemplene har mye til felles med arbeiderboligene i Kjøpsvik. Men det finnes også gjenkjennende elementer fra byenes storgårdskvartaler i disse leilighetene. De gjennomgående løsningene med tilnærmet like romstørrelser er i stor grad de samme for leilighetene i Kjøpsvik som mange av de nye bygårdsleilighetene fra samme periode. I Kjøpsvik var leilighetene innredet med kjøkken og toalett mot vest, mens to tom på motsatt side ga muligheten for en fleksibel løsning. En smal gang gikk parallelt med kjøkkenet. Leilighetene var gjennomgående med dører mellom alle rom. Slik fikk også lyset slippe fritt gjennom hele boligen. Ingen av leilighetene hadde eget bad, men husene hadde felles bad i kjelleren. Leilighet med eget toalett var likevel et steg opp for de fleste av beboerne. Som

⁶⁹ Johnsen, 2005: 25

⁷⁰ Hage, 2008: 9

⁷¹ Hage, 2008: 290

⁷² Hage, 2008: 287

⁷³ Johnsen, 2005: 29

Johnsen påpeker er hagebybebyggelsen og storgårdskvartalene et godt stykke unna de bedrestiltes boligstandard, men det kan likevel tolkes i retning sosial utjevning.

Boligsaken

Espen Johnsen påpeker boligsakens gjennombrudd i norsk politikk og samfunnsdebatt i perioden fra århundreskiftet til midten av 1920-årene.⁷⁴ Vi ser det i praksis rundt etableringen av de mange industristettstedene, hvor industriherrer bygger boliger til sine ansatte, men etter hvert skal vi også se et økende politisk engasjement for å bedre boligforholdene for arbeiderklassen. I Kjøpsvik virker tilretteleggingen for arbeiderne fra starten av svært godt planlagt. Derfor er det ikke helt enkelt å skjønne hvorfor boligsituasjonen ble så vanskelig de første tiårene etter at fabrikken startet opp. Sammenlignet med Glomfjord og Ålvik kan det umiddelbart virke lite med de fire firemanns- og to tomannsboligene som sto klar til starten i 1919. I Glomfjord var planene for idealbyen ikke mulig å gjennomføre, men det ble likevel bygget svært mange boliger. Det er heller ikke urimelig å tenke at det var planlagt flere boliger i Kjøpsvik, som av ulike årsaker ikke ble bygd. Spesielt med tanke på at etableringen av fabrikken tenderte til paternalistiske tradisjoner. Man hadde kanskje ikke regnet med de økonomiske utfordringene som skulle komme. De tøffe 1920- og 1930-årene ble i aller høyeste grad gjeldende for Nordland Portland Cementfabrik.

Gro Lavold poengterer at det var viktig for Ålvik å beholde en stabil arbeidsstokk.⁷⁵ I Kjøpsvik var det i de første årene et stort fokus på deltidsarbeidere, og i 1920 var så mange som 128 av 313 ansatte pendlere.⁷⁶ Svært mange kombinerte å være gårdbruker og fisker med jobben på fabrikken. De bodde på småbrukene rundt om kring i kommunen og pendlet mellom Kjøpsvik og hjemmene sine. Som Frank A. Jenssen skriver i historien om Tysfjord Arbeidsmannsforening, var det som om mange så på jobben på fabrikken som en ekstraintekt.⁷⁷ Nordland Portland Cementfabrik A/S kom dessuten ikke i gang med helårsdrift før 1937, noe som også bidro til økonomisk ustabilitet for både bedriften og arbeiderne. Så lenge man visste at man ikke hadde jobb vinteren igjennom, var det trygt å beholde hjemmet sitt i fjorden og å ro fiske på Lofoten.

⁷⁴ Johnsen, 2005: 29

⁷⁵ Lavold, <http://www.nvim.no/industriaden-alkvik/category949.html>.

⁷⁶ Evjen, 1998: 210

⁷⁷ Jenssen, 1998: 7

Christian Norberg-Schulz skriver om de store omveltningene i perioden etter første verdenskrig.⁷⁸ Blant annet påpeker han de menneskelige endringene første verdenskrig førte med seg, og at for mange var kun en ny verden det eneste håp etter at gamle livs- og uttrykksformer ble utfordret. Industrialiseringen utfordret også de gamle bosettingsmønstrene, noe som medførte en omveltning for en del av arbeiderne ved fabrikken. De hadde jobbet med jordbruk og fiske i generasjoner, og her var de ikke underlagt verken tidsskjema eller arbeidsgiver – de var frie. Norberg-Schulz sier at å være fri vil si å bo, og at å bo fra gammelt av har vært knyttet til begrep som å være tilfreds og i fred.

Fra 1920-årene ble det likevel diskusjoner rundt boliger til arbeiderne. Bjørg Evjen skriver at det i 1920 bodde 14 personer på det som ble Kjøpsviks første arbeiderstrøk, Grindhaugen.⁷⁹ Hun viser til en familie som kunne flytte inn i eget hus allerede i 1919 etter at de tok i mot tilbudet fra Nordland Portland Cementfabrik om å bygge bolig etter Egne Hjem-prinsippet. Dette var private boliger som ble bygd på tomter de leide på åremål av NPC. Det var strenge regler for hva som kunne bygges på tomta, og alle tegninger skulle godkjennes av bedriften. NPC fraskrev seg også ethvert ansvar hvis det skulle oppstå økonomiske vansker. Evjen påpeker at dette ga bedriften stor grad av kontroll. Ennå var det imidlertid ikke helt tilpasset den nye tidens krav og det skulle gå to år før man fikk innlagt vann. Videre skriver hun at boligmangelen forble et vedvarende problem, og at i tiden fra 1920 til 1930 økte befolkningstallet fra 362 til 546.⁸⁰ Dette ser ikke ut til å henge sammen med den opprinnelige planen til NPC som ellers speiler strømningene og tendensene fra Europa og i landet forøvrig. I dette tilfellet kan det virke som om noe hadde feilet, og at man ikke hadde dratt lærdom av de erfaringene som var gjort i forbindelse med tidens industrialisering og urbanisering. I Kjøpsvik hadde man riktignok ikke problemet med trangbodde leiegårder, men man hadde den samme problematikken i de få husene som var på stedet.

Gjennom hele 1920-tallet var det bare noen få som valgte å bygge egne hjem i Kjøpsvik. Trolig har den utfordrende økonomiske situasjonen en medvirkende årsak, men mangelen på regulerte tomter å bygge på kan være like forklarende. Dette stemmer også godt overens med korrespondanse funnet i arkivene til Norcem fra høsten 1932 hvor det kommer opp spørsmål

⁷⁸ Norberg-Schultz, 1983: 7-8

⁷⁹ Evjen, 1998: 217

⁸⁰ Evjen, 1998: 217

om å bygge boliger til arbeiderne på prestegården sin jord.⁸¹ Av brevet fra Tysfjord sogneprestembed til direktør Finne, datert 18/10-32, går det frem at det på nytt er aktuelt for arbeiderne å feste tomter på jorda til Tysfjord prestegård. Prestegården viser til Finnes uttalelse fra august 1927 angående bortfeste av tomter til arbeiderfamilier på Tysfjord prestegård.

Da dette spørsmål igjen er aktuelt, og alle som søker tomtefeste fremdeles er arbeidere ved N.P.C., tør jeg tillate mig å uteske Deres mening om boligforholdene blandt stedets arbeiderbefolkning, samt om hvorvidt De anser det rimeligt at der må bli adgang for arbeidere å feste tometer på Tysfjord prestegård.

Direktør Finne svarer sogneprest Hellebust i brev av 21. oktober 1932,

I anledning Deres henvendelse av 18.ds. kan vi henwise til vor uttalelse av 17. aug. 1927. Vi er fremdeles av den opfatning at der ikke er noget særlig behov for utlegning av byggetomter på prestegården.

Korrespondansen viser at oberst Finne slett ikke lar seg utfordre, og av svaret fremgår det at det har vært henvendelser forut for denne. Finne viser nemlig til de lite oppløftende resultater som er oppnådd ved tidligere utparselleringer på Grindhaugen. Han argumenterer med at N. P. C. ikke vil bidra til å skape økonomiske problemer verken for arbeidere eller kommunen. Bedriften ønsker derfor å være forsiktig med bortfeste av tomter og forebygge en eventuell koloni av arbeidsløse. Den tekniske utviklingen vil medføre færre ansatte, og at i løpet av de nærmeste 2-3 år vil trolig en tredjedel av de ansatte være overflødig.

Dette er også grunden til at vi har vært så tilbakeholdende med bortfeste av tomter tiltrods for at vi tillægger det en overmåte stor betydning at vore arbeidere kan få sine egne hus.

I denne forbindelsen skriver Isak Kjerpeseth Hassel i *Gårds- og slektshistorie i Tysfjord kommune*:⁸²

Til arbeidernes misnøye sto ikke utbygginga av boliger i takt med befolkningsøkninga, Fra fabrikkens side kan vi på 1920-tallet se en klar motvilje mot å la arbeiderne bygge ut private boliger i *Kjøpsvik*. Dette ble tydeligst representert gjennom direktør oberst Hans Finne, som i 1922 dro ned til Industriforsynings- departementet i Oslo for å stoppe utbygginga på *Kjøpsnes*. I dag kan en slik

⁸¹ Korrespondanse mellom direktør Finne og sogneprest Hellebust. Norcems arkiver / Arkiv i Nordland

⁸² <https://www.tysfjord.kommune.no/getfile.php/1430305.1172.qpefftyvt/19.+23.+KJOPSVIK.pdf>

holdning virke underlig, men på 1920- tallet fryktet fabrikkledelsen (sic) at privat utbygging ville føre til et fattigstrøk rundt fabrikken.

Han skriver videre:

Det ble derfor ikke fabrikken, men sogneprest Varmann som kom til å lede an i å forbedre boforholdene for folket i *Kjøpsvik*. Fra 1930 fikk prestegårdsutvalget ansatt en reguleringsarkitekt, som tegnet inn tomter på prestegårdens grunn. Fra 1936 kunne dermed utbygginga starte.

Også Bjørg Evjen skriver kort om reguleringen i boka *Et sammensatt fellesskap* at prestegården på initiativ fra kapellan Varmann i 1933 engasjerte en reguleringsarkitekt for å planlegge bygging på området mellom Prestegårdsveien og Grindhaugen.⁸³ Hun avslutter med at Finnes protester ikke førte frem og at utbygginga kom i gang. Kildene er litt uenige angående årstallet for initieringen, men det kan tyde på at det har vært flere forsøk på å få i gang en regulering av tomter på prestegårdens jord i perioden mellom 1920 og 1930. Korrespondansen mellom direktør Finne og prestegården viser klart at Nordland Portland Cementfabrik ikke ønsket en regulering av tomter til sine ansatte på dette tidspunktet. Likevel ble det ved hjelp av prestegårdsutvalget gjennomført en regulering, og til sammen 16 tomter ble bebygd på Grindhaugen fra midten av 1930-tallet etter Egne hjem-prinsippet. Omtrent samtidig kom det også opp private hus til fabrikkens ansatte i Etiopia og noen få litt nord for bedriftens gårdsbruk.

Sceneskifte i etterkrigstid

Ytreberg skriver at det etter 1933 var gode og rolige arbeidsår for Nordland Portland Cementfabrik, og at det fra og med året 1935 inntrådte en avgjort bedring i de økonomiske forholdene på fabrikken.⁸⁴ I 1936 endret også det politiske kartet seg i Norge. Med Det norske Arbeiderparti kom også Boligsaken tydeligere på dagsorden, noe som også kommer til syne i reguleringen av prestegårdsjordene. Fra 1937 kom fabrikken endelig i gang med helårsdrift, og dette bidro følgelig til at flere valgte å flytte til Kjøpsvik permanent og bli værende på fabrikken på full tid. Alle disse faktorene gjenspeiles i de nye områdene Grindhaugen og Etiopia. Norberg-Schulz skriver at tiden etter første verdenskrig markerte både menneskelige og kunstneriske endringer. Disse endringene kom også til syne i arkitekturen. Frihet og

⁸³ Evjen, 1998: 217

⁸⁴ Ytreberg 1943: 119

identitet var naturlig nok særlig aktuelt i et land som hadde vært underlagt sine naboer i århundrer, sier han, og viser til at identitet først og fremst betyr at en definerer egne, lokale særtrekk og at frihet blant annet betyr anledning til å medvirke i en større mellommenneskelig sammenheng.⁸⁵ Dette er imidlertid like viktige faktorer for menneskene som kom flyttende fra hjemmene sine og bosatte seg i Kjøpsvik som for landet generelt. Norberg-Schulz påpeker samtidig at det ikke var tilfeldig at den nye arkitekturen tok boligen som utgangspunkt.⁸⁶ Gjenoppbygging og økonomisk krise krevde en mer nyttebetont arkitektur, og med utgangspunkt i menneskenes egenskaper og behov oppsto funksjonalismen. Norberg-Schulz bruker arkitekten Lars Backer til å understreke mentaliteten: ”vi vil bort fra maskeringen og alt det utenpåhengte og det formålstjenlige skal bestemme formen”.⁸⁷ Den funksjonalistiske arkitekturen var også et uttrykk for en moderne frihetsbevegelse. Man ønsket ikke bare å distansere seg fra de gamle bygningstypene; man ville også bort fra det samfunnet bygningene representerte. Espen Johnsen skriver at også arkitektrollen endret seg i denne perioden frem mot 1950-tallet, og hvordan arkitekten gikk fra å være kunstnerisk formgiver til å bli ingeniør og forsker.⁸⁸ Det arkitektoniske formspråket endret seg på denne måten med samfunnsendringene og beveget seg fra det individuelle mot det ensartede og funksjonelle. I Kjøpsvik kom de funksjonalistiske trekkene med rendyrket forenklet formspråk, som glatte overflater og flate tak til syne gjennom noen få private formannsboliger i de tidlige arbeiderstrøkene, spesielt i området ned mot Etiopia.

De nye modernistiske idealene kommer likevel til syne i de to funksjonærboligene som ble bygd i Joholla helt i starten av 1940-årene (beskrevet i kapittel 4). Begge boligene har et enkelt og kubistisk formspråk, men har saltak. Husenes formspråk er likevel et helt annet enn ingeniørboligene fra 1920-tallet. Tegninger funnet i Norcems arkiv viser at det ene huset er signert arkitekt Esben Poulsson i 1940, og måten de er tilrettelagt topografien viser at disse bygningene er tegnet til tomte. Den amerikanske arkitekten Frank Lloyd-Wright var, med sine åpne bygninger og volumer som fløt med terrenget, en foregangsmann for den nye arkitekturen, og hans organiske tilnærming til naturen ble tidlig et ideal som spredte seg til Europa og Norge. Som Norberg-Schulz skriver, hadde Lloyd-Wright et formspråk som kunne brukes i både store og små hus, og som definerte en mentalitet som er svært dekkende for hele

⁸⁵ Norberg-Schultz, 1983: 9

⁸⁶ Norberg-Schultz, 1983: 8

⁸⁷ Norberg-Schultz, 1983: 46

⁸⁸ Johnsen, 2005: 34

perioden.⁸⁹ I Joholla kommer disse ideale spesielt til syne ved arkitekt Poulssons bruk av naturen og terrenget rundt huset, og måten han trekker de ulike nivåene inn i arkitekturen. Eksempelvis ved at han plasserer utgangen fra kjelleren ut på bakken, for så å gjenta denne detaljen med en terrasse liggende rett på bakken utenfor stuen i etasjen over. Dette samspillet mellom bygning og natur er et godt bilde på en arkitektur som helt klart setter mennesket i fokus, og som søker seg langt unna fortidens representative former og stilarter. Samtidig velger Poulsson å skape en helhet til den eksisterende bebyggelsen ved å beholde ett bygningsvolum på den nye funksjonærboligen – et formspråk man gjerne forbinder med en tradisjonell villabebyggelse.

Med 1940-tallets nye funksjonærboliger i Joholla opprettholdt NPC den tradisjonelle soneinndelingen for stedet, og ga med dette klare signaler om at det fortsatt var her man bygde boliger for fabrikkens øverste ledelse. Det er også et klart signal om at Nordland Portland Cementfabrik A/S ikke har en endring rundt klasseskillene i tankene. Det fantes riktignok regulerte områder til private hus for fabrikkens formenn, men Joholla var administrasjonens domene og her lå bedriftens hus.

Ytterligere funn viser korrespondanse mellom arkitekt Poulsson og direktør Hans Finne ved NPC i Kjøpsvik, der Finne ønsker at Poulsson skal lage en reguleringsplan. Av brevet fremgår imidlertid ikke hvilke områder som skal reguleres. Direktør Finne ønsker videre å konferere med arkitekten om forskjellige byggeplaner. Informasjonen gir grunn til å tro at reguleringen gjelder en videre utvikling av villastrøket i Joholla. Direktør Finne viser til forskjellige byggeplaner i sin forespørsel til Esben Poulssen, og i løpet av de nærmeste årene kommer det opp en del boliger i dette området. Det er også fristende å trekke en parallell til Ålvik, der Poulsson overtok som arkitekt etter Nicolai Beer i 1950. Skulle det være slik at arkitekt Beer ikke bare sto for tegningene av nybyggene til NPC, men også var ansvarlig for utformingen av planene for Kjøpsvik, er dette følgelig en videreutvikling av arkitekt Beers opprinnelige plan fra 1919. Det er uansett en interessant parallell i et industriarkitekturhistorisk perspektiv. Samtidig er det under et tiår til utbyggingen kommer i gang i det nye arbeiderstrøket, Korea, og muligheten for at dette også er tema ved Poulssons besøk er absolutt reell. I 1940 er sementfabrikken i full drift og en ny fabrikkovn er på plass. Allerede ved tiårets begynnelse var det tydelig at bedriften trengte både ekspansjon og

⁸⁹ Norberg-Schultz, 1983: 47

modernisering for å holde tritt med etterspørselen. Det betydde utvikling også for stedet. Dette var tiden for å følge opp fremgangen fra 1930-årene, og legge nye planer. Antallet arbeidere økte i takt med etterspørselen og i 1950 jobbet det 267 mann på fabrikkens mot 230 i 1939.⁹⁰ Det er derfor ikke urimelig å tro at et nytt boligområde til fabrikkens arbeidere er inkludert i ”de forskjellige byggeplanene” direktør Finne refererer til i sitt brev til arkitekt Esben Poulsson. Som Finne selv sier: ”vi er heldigvis ikke krigsherjet men her trengs også en regulering (...)”. Mangelen på faktiske opplysninger gjør det utfordrende å trekke konklusjoner, men det er noe med direktør Finnes måte å ordlegge seg på i henvendelsen til arkitekten som kan tolkes i retning av at han mener det kunne vært foretatt en generell regulering av stedet. Som vi har sett var det sterke krefter blant befolkningen i Kjøpsvik, og arbeiderbevegelsen på stedet var svært aktiv. Tysfjord Arbeidsmannsforening ble startet så tidlig som i 1923, og var helt fra begynnelsen et tydelig talerør for arbeiderne på Nordland Portland Cementfabrik A/S. Foreningen hadde i alle år stått kollektivt tilsluttet Det norske Arbeiderparti, og Frank A. Jenssen skriver i boka *Med solidarisk hilsen* at foreningen fikk stadig sterkere innflytelse i Tysfjord Arbeiderparti, og dermed også i kommunestyret.⁹¹ Forholdene mellom arbeider og bedriftsledelse ble etter hvert bedre på mange områder. I følge Jenssen var også klasseskillet, til tross for at det var så markant i Kjøpsvik, om ikke mentalt så i alle fall materielt blitt en aning mindre.⁹² Foreningen hadde bidratt til at arbeiderne var blitt stadig mer sterke og selvsikre, noe ledelsen etter hvert måtte innse, og det ble ikke lagt noe i mellom når det oppsto uenighet om noe.

Etter andre verdenskrig gikk satte man i gang et stort gjenreisningsarbeid, og troen på planlegging vant frem på bred front.⁹³ Nå skulle landet bygges, og sosialdemokratiets lange og stabile regjeringssperiode ga byplanlegging en sentral plass. Med funksjonalismens ideologi som den førende, oppsto også muligheter for å realisere sosialdemokratiske ambisjoner for stedsutvikling, og industrisamfunnet fikk særlig stort fokus.⁹⁴ Dette kommer spesielt godt frem i den videre utviklingen av Mo i Rana. Nå var jernbanen kommet til Mo, og folketallet hadde økt betraktelig. Øyvind Thomassen skriver at etter at Stortinget vedtok å bygge et jernverk på Mo ble behovet for en ny byplan aktuell.⁹⁵ I følge Thomassen var det ikke lagt spesifikke idealer til grunn, og byingeniørkontoret i Mo så for seg en oppdatering av Sverre

⁹⁰ Evjen, 1998: 199

⁹¹ Jenssen, 1998: 70

⁹² Jenssen, 1998: 84

⁹³ Svendsen, 2008: 359

⁹⁴ Svendsen, 2008: 361

⁹⁵ Thomassen, 1997: 145

Pedersens byplan fra 1923. Men ikke alle ville det slik. Allerede det første utkastet til ny byplan viser to alternative løsninger, hvorav den ene viser en mer spredt utbygging enn det Pedersen la opp til. Mo i Rana er eksemplet på hvordan ulike interesser kan virke inn på byutviklingen. Det endelige vedtaket er nedfelt i mange mindre reguleringskart, som synliggjør de flertydige interessene.⁹⁶ I takt med tiden var det på nasjonalt plan industrisamfunnet som skulle realiseres mens man på lokalt plan drømte om det ideelle samfunn, basert på Pedersens hagebyplan fra 1920-tallet.⁹⁷ Øyvind Thomassen viser til historiker Berge Furre som hevder at ordføreren i Mo hadde store visjoner for fremtiden, og klasseskillene skulle bort. Arbeiderne skulle bo sammen med funksjonærene, og mens arbeiderne styrte på golvet var direksjonen utpekt av den arbeiderstyrte staten. Mo skulle bli den sosialdemokratiske mønsterbyen.⁹⁸ Furre påpeker også at det var lokalpolitikerne som knyttet sosiale målsettinger til mønsterbyen, og at det ikke er noe som tyder på at dette var et nasjonalt prosjekt. Slik kan det se ut til at forestillingen om mønsterbyen har oppstått med Pedersens byplan. Her lå samtidens sosiale visjoner, med oppheving av klasseskillene og bedringen av helse og hygiene, noe som igjen speilet grunntankene til den raskt voksende arbeiderbevegelsen. Det skulle etter hvert også bli klart at staten ikke tok ansvar, verken økonomisk eller faglig for oppbyggingen av industrisamfunnet i Mo i Rana. De fundamentale forutsetningene for byggingen av en mønsterby forsvant.

Det foreligger som tidligere beskrevet også en reguleringsplan for Kjøpsvik, signert den Narvikbaserte arkitekten Trygve Romsloe, i 1950. Planen viser en detaljert oversikt over hele stedet, inklusiv et nytt sentrumsområde med forretningsbygg og offentlige bygninger. Det planlegges et helt nytt boligområde med skole og idrettsplass i tillegg til at det reguleres førti nye tomter utenfor de allerede bebygde områdene. Planen viderefører hagebyidealene, som kommer tydelig til syne i de differensierte soneinndelingene som definerer de forskjellige funksjonsområdene. Vi kan også gjenkjenne elementer fra både Sitte og Howard i utformingen med åpne plasser og grøntarealer, et sentrum med et markert torg, og romslige tomter med hager, luft og sol. Gate- og veinettet er tilpasset den organiske utviklingen og fullfører de eksisterende inndelingene. Slik ser vi også at arkitekt Romsloe har tilpasset den nye planen etter tidligere reguleringer av stedet. Det kommer tydelig frem hvilke områder som er nyutviklet, med en strengere struktur som understreker helheten i den nye

⁹⁶ Thomassen, 1997: 146

⁹⁷ Svendsen, 2008: 364

⁹⁸ Thomassen, 1997: 146

bebyggelsen. Det er likevel interessant å merke seg hvordan industristedet utvikler seg. Arbeiderne ved fabrikken har trolig fått større bestemmelsesrett, men det er Nordland Portland Cementfabrik A/S som legger planene, og det er ennå ingenting som peker mot at arbeidere og funksjonærer skal bo sammen i samme område.

Eldre byer er ofte vokst frem nokså tilfeldig og gradvis, men idealbildet rundt planlegging av bysamfunn er likevel av gammel dato⁹⁹. Øyvind Thomassen skriver at Mo i Rana er en ny by, og forutsetningene for å bygge en mønsterby etter samtidens idealer for sosiale forhold og byplanlegging burde ha vært til stede. Ønsket om å oppheve klasseskillene var målet for funksjonalismens fremste talspersoner i Norge. Krigen hadde skapt et nasjonalt samhold – på tvers av gamle klasseskiller – og mange ønsket nok at dette samholdet skulle fortsette i fremtiden. Etter hvert ble det imidlertid klart at kommunens økonomiske utfordringer gjorde at Norsk Jernverk skulle bli den førende parten i utviklingen av industristedet. Den spredte boligbyggingen som var planlagt, ville sannsynligvis føre til at klasseskillene ble opprettholdt. For å unngå dette ble planene endret fra en åpen villaby til tettere boligbygging. Et sted på veien hadde drømmen om en mønsterby endt opp som en tidsmessig, middelstor industriby. Thomassen konkluderer med at ideene om mønsterbyen for de lokale politikerne var sterkt knyttet til muligheten for å skape nye sosiale vilkår, mens det ser ut til at denne dimensjonen ikke var viktig for verksledelsens ideer om hvordan byen skulle utvikles. Oddvar Svendsen peker på at det allerede fra starten var klare sosiale forskjeller mellom de ulike boligstrøkene.¹⁰⁰ Han viser til samfunnsforskeren Tore Linné Eriksen som legger ansvaret for dette til jernverket, og hevder at det var selskapets boligpolitikk som hadde skapt et segregert bolig mønster. Eriksen poengterer at det var den samme forskjellsbehandlingen mellom ”høy og lav” innenfor bedriftsporten som ble videreført til bolig mønsteret.

Dette bildet kjenner vi også igjen i Kjøpsvik. Joholla er langt unna Korea, både geografisk og sosialt. Selv om lokalsamfunnet og arbeiderne jobber for like forhold for alle, er ikke ledelsen ved Nordland Portland Cementfabrik klar for å viske ut skillet mellom funksjonær og arbeider riktig ennå. Direktør Finnes strenge ledelse understrekes ved å holde fast på den opprinnelige planen fra 1919. Men det nye boligområdet synliggjør også en anerkjennelse av arbeiderens som ikke har kommet til syne tidligere. Med denne anerkjennelsen kommer også arbeiderens identitet. Etter hvert skal NPC også løsne ytterligere på strukturene. Vi ser at arkitekt

⁹⁹ Thomassen, 1997: 149

¹⁰⁰ Svendsen, 2008: 365

Romsloes reguleringsplan fra 1950 viser trekk fra Pedersens estetiske idealer, men det viser også trekk fra Pedersens ideologi og organiske syn på planleggingen. Det vitner om en langsiktig planlegging, hvor stedet bygges sten for sten. Planene for Kjøpsvik avslører også de økonomiske svingningene gjennom perioden. Ut fra planen kan vi lese om brytninger, oppturer og fremgangene som gjorde det mulig å realisere en ny utvikling. Realitetene viser også at ikke alt ble som planlagt.

Med 1950-tallet kommer også nye brytninger. Stedet beveger seg ytterligere bort fra det paternalistiske og hierarkiske mot et sosialistisk og solidarisk samfunn. For Kjøpsvik blir denne perioden stående som symbol på en ny start. Ingenting er vel mer beskrivende enn et område med boliger skapt ut fra funksjonalistiske prinsipper – et homogent fellesskap med ærlig arkitektur og felles identitet. Hagebyen består som ideal og arbeiderboligene i Korea kan ses på som en videreutvikling fra de fire arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen, som var skapt ut fra ideen om at arbeiderne skulle ha gode boforhold med tanke på helse og sanitet. Disse boligene kommer også ut fra en sosialistisk tanke om likhet for alle. I reguleringen av Korea kommer dette til syne med en struktur som minner om tidens gjenreisingsarkitektur med en videreføring av modernismens enkle formspråk i kombinasjon med 1930-tallets småhus. Resultatet er en blanding av trehus og pussede murhus med glatte overflater og saltak. Husene er svært like boligene som ble bygd på flere av 1950-tallets industristeder rundt om i landet. Rommene har igjen tilnærmet lik størrelse i første etasje, med kjøkken og to rom. På loftet er det soverom og i kjelleren er det bad og toalett. Alle husene har store tomter med hage og uthus. Funksjonalismen står for frihet og snakker om identitet og likeverd. Sett i sammenheng med stedets historie er dette mer enn noe beskrivende for tiden etter andre verdenskrig. Bebyggelsen i Korea representerer dermed arbeideren, individet og samholdet. Den er også porten til fremtiden. Industristedet Kjøpsvik er i utvikling og det er nå arbeideren skal få sin frihet.

Kapittel 7

Avslutning

Med reguleringsplanen fra 1950 kommer en ny tid for fabrikkarbeideren Benoni. Han har flyttet fra Otheliastua og bygd sitt eget hus etter tidens idealer, med hage og veranda. Sammen med flere fra fabrikkens bor han i et trivelig nabolag hvor alle har sin egen private og trygge ramme innenfor stakittgjerdet. Naboen blir ikke forstyrret om morgenen selv om Benoni har et annet jobbskift enn ham, slik det ofte er for de som bor i arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen. Huset er i to etasjer, rommene er store og hele første etasje er gjennomgående med masse lys og luft – og han har eget bad og toalett. Benoni er sin egen herre i sitt eget hus, og han er sannsynligvis en lykkelig mann. Korea er fremtiden. Her ligger de nye og funksjonelle husene, utformet etter 1950-tallets ønsker og behov og det er Benonis tur til å ønske velkommen.

Litteratur

- Berre, N. (2005). Fra kraft til kunnskap. I U. Grønvold, *Hundre års nasjonsbygging. Arkitektur og samfunn 1905 - 2005* (s. 156-173). Oslo: Pax forlag.
- Drange, T., & Aanesen, H. O. (2003). *Gamle Trehus*. Arendal/Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Evjen, B. (1998). *Et sammensatt fellesskap. Tysfjord kommune 1869-1950*. Bodø: Tysfjord kommune.
- Gartmann, F. (1968). *NORDLAND PORTLAND CEMENTFABRIK A/S 1918 - 1968*. Kjøpsvik - Oslo: Nordland Portland Cementfabrik A/S.
- Gartmann, F. (1990). *Sement i Norge 100 år*. Brevik: Norcem A.S.
- Gunnarsjø, A. (2006). *Norges arkitekturhistorie*. Oslo: Abstrakt forlag as.
- Hage, I. (2008). Industristedet Glomfjord - byplan og bolig på 1900-tallet. I I. Hage, E. Haugdal, B. Ruud, & S. Hegstad, *Arkitektur i Nord-Norge* (s. 273-307). Bergen: Fagbokforlaget.
- Hage, I. (2008). "Innledning". I: I. Hage, E. Haugdal, B. Ruud, & S. Hegstad, *Arkitektur i Nord-Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Jensen, F. A. (1998). *Med solidarisk hilsen. Tysfjord Arbeidsmannsforening 75 år 1923 - 1998*. Bodø: Tysfjord Arbeidsmannsforening.
- Johnsen, E. (2005). "Massenes hus". I: U. Grønvold, *Hundre års nasjonsbygging. Arkitektur og samfunn 1905 - 2005* (s. 24-43). Oslo: Pax Forlag.
- Lokalhistorielag, T. (1994). Tysfjord kommune - 125 år. *Årbok for Tysfjord*, 12, ss. 69-76.
- Norberg-Schultz, C. (1983). Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme. I *Norges kunshistorie. Mellomkrigstid 6* (s. 7-111). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Pedersen, H. (1991). Tysfjord Prestegård. *Årbok for Tysfjord*, 9, s. 30-31.
- Riksantikvaren, S. b. (2011, 11 04). byggogbevar.no. "Reisverkshus".
- Ruud, B. (2015). "Byer i Nord-Norge: Perspektiver på byplanlegging på 1800-tallet". I: *Berørt av bygninger*, s. 165-180
- Skogvold, E. (1991). "Museumsbygget". *Årbok for Tysfjord*, 9, s. 58.
- Skogvold, E. (1987). "Tysfjord hovedkirke". *Årbok for Tysfjord*, 5, s. 30-31.
- Skogvoll, E. (2017, mai 5). (S. Aa. Arntzen, Intervjuer)
- Skogvoll, E. (1984). "Den videregående skole i Tysfjord". *Årbok for Tysfjord*, 2, s. 38-41.
- Solberg, E. (2017, mai 4). (S. Aa. Arntzen, Intervjuer)
- Storjord, E. (2008). "Fra gårdsbruk til industristed" / Museum Nord. Artikkelen er basert på en tale fra Norcems 70-årsjubileum. Den er noe omarbeidet og tilpasset.
- Storjord, L. (2000). "Leger i Tysfjord fra 1906-1972". *Årbok for Tysfjord*, 18, s. 70-71.
- Storjord, L. (2008). "Nordland Portland Cementfabrik A/S 1918 - 2008". *Årbok for Tysfjord*, 26, s. 50-54.
- Svensden, O. (2008). "Industrisamfunnets byplanlegging i Nord-Norge". I: I. Hage, E. Haugdal, B. Ruud, & S. Hegstad, *Arkitektur i Nord-Norge* (s. 344-377). Bergen: Fagbokforlaget.
- Thomassen, Ø. (1997). "Mo i Rana - førestillingar om mønsterbyen ca 1900-1950". *Årbok for Rana med omliggende distrikter, vol. XXIX*, s. 139-159.
- Ytreberg, N. A. (1943). *Tysfjord i fortid og nutid. Nordland Portland Cementfabrik A/S 1918-1943*. Oslo: Nordland Portland Cementfabrik A/S.

Elektroniske kilder

Butcher, Luke, 2010: "Ebenezer Howard: Garden Cities of To-morrow, 1902", Architecture and Urbanism

<http://architectureandurbanism.blogspot.no/2010/10/ebenezer-howard-garden-cities-of-to.html>

Fossåskaret, Erik, 2010: "et av de peneste industristeder i landet", UiS: Presentasjon laget i forbindelse med et seminar i april 2019.

<http://www.aalvik.info/pages/hist/indu/trallebaneseminar.pdf>

Hassel, Isak Kjerpeseth, 2010, *Gårds- og slektshistorie*, s 7

<https://www.tysfjord.kommune.no/getfile.php/1430305.1172.qpefftysvt/19.+23.+KJOPSVIK.pdf>

Alternativ adresse: <https://www.tysfjord.kommune.no/slektshistorie.95789.no.html>
gnr. 19-23 Kjøpsvik og Kjøpsnes, s. 7

Lavold, Gro: "Industristaden Ålvik", Norsk Vasskraft- og Industristadsmuseum

<http://www.nvim.no/industristaden-alkvik/category949.html>

Sydney, Thomas, 2012: "Camillo Sitte: City Planning According to Artistic Principles (1889)", Architecture and Urbanism

<http://architectureandurbanism.blogspot.no/2012/11/camillo-sitte-city-planning-according.html>

Illustrasjoner

Illustrasjoner til kapittel 1

Ingeniørbolig i Joholla. Publisert i Tysfjord i fortid og nutid, s. 114

Skisse av Kjøpsnes/Kjøpsvik. Illustrasjon Sølvi Aasvik Arntzen

Flyfoto av industristedet Kjøpsvik. Foto: Robin Lund.no, med tillatelse

Illustrasjoner til kapittel 2

Kjøpsvik, ca 1920. Publisert i Årbok for Tysfjord 1984, årgang 2, s. 11

Kjøpsvik handelsted, ca 1875. Publisert i Tysfjord i fortid og nutid, s. 50

Kjøpsvik handelsted, ca 1900. Publisert i Årbok for Tysfjord 1986, årgang 4, s. 33

Doktorgården, årstall ukjent. Publisert i Årbok for Tysfjord 2000, årgang 18, s. 70

Lenmannsgården, ca 1910

Lenmannsården, ca 1910-1915.

Foto: Magdalena Normann / Årbok for Tysfjord 1993, årgang 11, s. 70

Tysfjord hovedkirke, ca 1910-1915 (utsnitt).

Foto: Magdalena Normann / Museum Nord

Kjøpsvik Prestegaard, vinteren 1818/1819

Tysfjord prestegård med klokkergården til høyre. Publisert i Årbok for Tysfjord, årgang 1

Otheliastua, 1919

Mikalsen-huset, 1919

Illustrasjon av Ingebjørg Hage. Publisert i *Et sammensatt fellesskap*, s. 66

Illustrasjoner til kapittel 3

Fundamentet for den nye tida – industristedet Kjøpsvik

Situasjonskart over nybygg. Norcems arkiv / Arkiv i Nordland

Under oppføring – våren 1919

Ingeniørbolig ved Kjøpsnes for A/S Nordland Portland Cementfabrik

Ingeniørbolig og administrasjonsbygning, 1920

Kontorbygningen med ingeniørbolig til venstre, 1920

Plantegning

Arbeiderboligene på Kjøpsneshaugen

På Kjøpsneshaugen

Utsnitt fra korrespondanse, 1923

17. maifeiring i Kjøpsvik, 1925

Motiv fra 1950-tallets Joholla. Utlånt av Ellinor Solberg

Detaljerte tegninger fra 1957, signert arkitekt Hans Gabriel Finne

Kontorbygningen i ny drakt

Kontorbygningen

Sementfabrikken, 1920

Transformatorstasjon, 1920

Sementfabrikken, 1920. Publisert i *Nordland Portland cementfabrik A/S 1918-1968*, s. 72

Illustrasjoner til kapittel 4

Privat formannsbolig på Grindhaugen. Publisert i *Tysfjord i fortid og nutid*, s. 105

Privat formannsbolig i Rognalleen. Publisert i *Tysfjord i fortid og nutid*, s. 124

Privat formannsbolig i Etiopia. Utlånt av Maiken Sandberg Westgård

Tegning av funksjonærbolig

Fra Bindalsbruket, Terråk (utsnitt)

Byggetillatelsen (utsnitt)

Funksjonærbolig, 1941. Publisert i *Tysfjord i fortid og nutid*, s. 124

Reguleringsplan 1950, vestre del

Reguleringsplan 1950, østre del

Lensmannsboligen fra 1920. Publisert i Årbok for Tysfjord 2008, årgang 26, s. 56

Skolen, ukjent årstall. Publisert i *Velferd og mangfold Tysfjord kommune 1950-2000*, s. 60

Kjøpsvik, 17. mai 1955. Foto: Axel Erik Andersen / Museum Nord

Korea med fabrikk i bakgrunnen. Foto: Bjørn Erik Olsen, med tillatelse